

”Maailmaa palvelemaan”

**Lapsipiikojen muistot työnteosta ja palveluspaikoista 1800- ja
1900-lukujen vaihteen Suomessa**

Julia Jylhä
Pro gradu -tutkielma
Kulttuurihistoria
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Tammikuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Svenska litteratursällskapet i Finland on tukenut tätä tutkielmaa Holger Frykenstedtin rahaston stipendillä 2020.

JYLHÄ, JULIA: ”Maailmaa palvelemaan”: Lapsipiikojen muistot työnteosta ja palveluspaikoista 1800- ja 1900-lukujen vaihteen Suomessa

Tutkielma, 90 s., 2 liites.

Kulttuurihistoria

Tammikuu 2021

Tutkielma käsittelee 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa lapsuuttaan eläneiden entisten lapsipiikojen muistoja työstään. Tutkimuskysymys jakautuu kahteen pääteemaan: miten muisteltiin työnteoa sekä toisaalta palvelupaikassa oloa ja isäntäväen kohtelua? Muistitieto on luonteeltaan konstruktivistista. Joka kerta kun muisto palautetaan mieleen, se rakennetaan uudelleen, eikä se siten pysy muuttumattomana. Siksi tutkielman läpi kantavana teemana toimii vuosisadan vaihteen ja muisteluhetken välinen ajallinen vuoropuhelu.

Aineistona käytetään 54 henkilön haastatteluja, kyselyvastauksia ja omakohtaisia muistelmia pääasiassa 1960- ja 1970-luvuilta. Aineisto on kerätty Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta, Työväen Arkiston Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmista ja Museoviraston arkistosta. Tarkastelussa keskitytään alle 15-vuotiaiden piikojen muisteltuihin kokemuksiin. Tutkielman aikarajauksen alarajan, vuoden 1880, määrittää aineisto ja ylärajan, vuoden 1921, oppivelvollisuuslaki. Maantieteellinen rajaus käsittää koko Suomen, painotus on maaseudulla. Metodina toimii muistitietotutkimus näkökulmana ja lukutapana. Aineisto on käsitelty ja järjestetty laadullisen sisällönanalyysin menetelmin, ja lähestymistapa on aineistolähtöinen.

Työntekoon liitetyt muistot korostivat usein työn määrää ja raskautta. Töitä tehtiin pitkiä päiviä ja se oli fyysisesti vaativaa, vastuullista ja pitkästyttävääkin. Toisaalta töistä saatiin onnistumisen kokemuksia. Omasta työntäyteisestä lapsuudesta oltiin toisinaan ylpeitä, mutta usein lähinnä surullisia tai katkeria. Työnteko poiki kuitenkin hyviäkin asioita: se opetti pärjäämään omillaan. Muisteluhetkellä, 1960–1970-luvuilla, elämä oli helpompaa ja esimerkiksi valtion sosiaalipoliittisista ratkaisuksista oltiin pääosin hyvillään. Jotkut kertojat olivat kuitenkin huolissaan vaurastuneen yhteiskunnan vaikutuksista nuorten työmoraaliin.

Palveluspaikassa oloa määrittivät koti-ikävä ja isäntäväen kohtelu. Monessa palveluspaikassa lapsipiikaan suhtauduttiin ankarasti. Kohtelu oli yleisesti välinpitämätöntä ja talon väen ja piian välillä usein eriarvoista. Eriarvoisuus loukkasi lapsipiikoja. Usein lapsipiian samaa karu kohtelu korostui ennestään, kun muistelijat vertasivat omaa lapsuuttaan 1960- ja 1970-lukujen lapsuuteen. Toisaalta lapsipiikat saattoivat saada palveluspaikassa osakseen huolenpitoa ja neuvoja, ja välit isäntäväkeen olivat toisinaan lämpimät. Yleisesti ottaen isäntäväkeä muisteltiin kuitenkin enemmän negatiivisesti.

Asiasanat: muistitietotutkimus, muistelu, lapsuus, piikat, palkolliset, työ, isäntäväki, kulttuurihistoria, köyhyys, 1800-luku, 1900-luku, hyvinvointivaltio.

Sisällysluettelo

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymykset ja rajaukset	1
1.2. Alkuperäisaineisto ja tutkimusperinne	4
1.3 Aineiston luonne, käsittely ja tutkimusetiikka	11

2. Lapsiian työt

2.1. Töihin vai kouluun?.....	18
2.2. Raskasta ja vaativaa.....	26
2.3. Palkitsevaa ja opettavaista.....	39

3. Lapsiika palveluspaikassa

3.1. Poissa kotoa	48
3.2. Ankara ja eriarvostava isäntäväki.....	58
3.3. Neuvova ja reilu isäntäväki	71

4. Lopuksi.....

Lähteet ja kirjallisuus

Liitteet

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymykset ja rajaukset

[– –] het vaan piti lähteä elättämään ihteään sitte ku kynnelle kykeni. Joo ja sitä, sitä menoa se o ollu, en minä sitte oo kottii enää menny sen jäläkee ku minä oon yheksän vuojen vanhana lähteny.¹

Näin kuvaili vuonna 1908 syntynyt muistelija lapsipiiksi lähtöään. Tyttö oli lähetetty yhdeksänvuotiaana tädilleen lastenhoitajaksi, sillä isä oli lähtenyt Amerikkaan ja äidillä oli kotona useampi lapsi elätettävänä. Monen muunkin nuoren tuli vuosisadan vaihteen Suomessa ryhtyä töihin heti kun ”kynnelle kykeni”, joissain tapauksissa kodin ulkopuolelle.

Tämä tutkielma keskittyy 1800- ja 1900-luvun vaihteessa kodin ulkopuolelle töihin lähteneisiin lapsipiikoihin. Tyypillisesti lapsipiikat olivat maaseudun maata omistamattoman väen lapsia. He olivat lähtöisin köyhistä ja usein monilapsisista perheistä, joissa vanhempien varallisuus ei riittänyt kaikkien lasten elättämiseen. Lapsipiikojen ensimmäiset työt olivat yleensä lastenhoitoa, mutta moni teki myös kotitaloustöitä siivouksesta ruuanlaittoon, auttoi peltotöissä, oli paimenessa tai jopa hoiti karjaa.

Tutkielman keskiössä on entisten lapsipiikojen kokemusmaailma, jota lähestyn pääosin 1960- ja 1970-luvuilla kerätyn muistitietoaineiston kautta. Kysyn, miten lapsuuden piikomiskokemuksia muisteltiin? Kysymyksenasettelu jakaantuu kahteen pääteemaan: miten muisteltiin työntekoa sekä toisaalta palvelupaikassa oloa ja isäntäväen kohtelua? Kahden pääteeman lisäksi tutkielmassa pohdin sitä, miten muisteluajankohdan vallitsevat olosuhteet vaikuttivat lapsuuden piikakokemusten muisteluun, ja miten lapsuuden kokemukset vaikuttivat muistelijoiden suhtautumiseen muisteluhetken elämäänsä ja vallitseviin yhteiskunnallisiin oloihin.

Käyttämäni muistitieto on kerätty pääosin 1960- ja 1970-luvuilla. Vuosisadan vaihteessa lapsuuttaan viettäneiden – ja myöhemmin 1960-luvulta lähtien lapsuudestaan kertoneiden – tutkielmani henkilöiden elinaikana Suomessa tapahtui merkittäviä yhteiskunnallisia ja rakenteellisia muutoksia. Muistelijat olivat syntyneet köyhään ja talonpoikaiseen maahan, jossa ylivoimainen enemmistö väestöstä asui maaseudulla ja

¹ Kper Y/08140: 1908, Alajärvi.

sai elinkeinonsa maataloudesta.² Muisteluajankohtana puolestaan Suomi oli vaurastunut, teollistunut ja kaupungistunut hyvinvointivaltio. Tämä elinkeinorakenteen muutos tapahtui Suomessa vain muutamassa vuosikymmenessä, siinä missä monessa muussa Euroopan maassa kehitys oli tapahtunut huomattavasti hitaammin.³ Tulkitsen entisten lapsipiikojen muistamista juuri sotienjälkeisen vaurastuminen ja hyvinvointivaltion murroksen kontekstissa.

Tarkastelen tutkielmassani alle 15-vuotiaita piikoja. 15 vuoden ikää, ja siihen ajoittuvaa rippikoulua voidaan pitää rajapyykkinä, sillä perinteisesti työväki lähti töihin rippikoulun jälkeen. Rippikoulun käyneille piioille usein maksettiin parempaa palkkaa, ja työtehtävät muuttuivat vaativammiksi. 15-vuotiaana töihin lähteminen ja ikävuoden rajana pitäminen ovat jo vanhempaa perua; 1600-luvulta lähtien laaditut palkkaussäännöt, jotka määräisivät maata omistamattoman rahvaan palveluspakkoon, koskivat perinteisesti yli 15-vuotiaita.⁴ Myös esimerkiksi henkirahaa alettiin maksaa 1600-luvun puolivälistä lähtien 15-vuotiaana.⁵

Muisteltavan ajankohdan rajavuodet ovat 1880 ja 1921. Vuosi 1880 on rajautunut aineiston perusteella, sillä aineiston vanhimmat kokemukset sijoittuvat 1880-lukuun. Muisteltavan ajankohdan ylärajaksi määrittelen vuoden 1921, jolloin astui voimaan oppivelvollisuuslaki. Lain myötä kuusivuotisesta kansakoulun oppimäärästä tuli pakollinen. Mikäli lapsi ei kansakoulun jälkeen jatkanut opintojaan, veloitettiin hänet myös kahden vuoden pituiseen, ”käytännölliseen elämään valmistavaan” jatko-opetukseen.⁶ Oppivelvollisuus ei luonnollisesti toteutunut heti lain voimaantulon myötä. Eri maantieteelliset alueet olivat myös eri asemassa. Kaupungeissa ja Etelä- ja Lounais-Suomen vauraalla maaseudulla lasten koulunkäynti oli jo ennen oppivelvollisuuslakia yleistynyt miltei normiksi. Sisämaan, pohjoisten ja itäisten alueiden maaseudulla koulunkäynnin toteutuminen oli huomattavasti hitaampaa. Laki määrättiin toteutettavaksi kaupungeissa viidessä vuodessa, maalaiskunnissa puolestaan kuudessatoista. Vuonna 1925 epärealistista määräaikaa pidennettiin kaupungeissa

² Esimerkiksi vuonna 1900 maaseudulla asui 87 prosenttia suomalaisista. Markkola 2003, 129.

³ Suomen maatalousväestön osuus putosi 1940–1970 -lukujen aikana 50 prosentista 15 prosenttiin. Esimerkiksi Ruotsissa sama muutos kesti viisi ja Norjassa kahdeksan vuosikymmentä. Karisto, Takala & Haapola 2003, 63–64; Pöntinen 1983, 46–47.

⁴ Rahikainen 2006, 10, 17; Rahikainen 2010, 318–319. Palveluspakko poistui vuoden 1865 palkkaussäännössä. ks. esim. Markkola 2003, 136; Pylkkänen 2006, 86.

⁵ Rahikainen 2003, 161–162; Rahikainen 2010, 320, 322.

⁶ Velvollisuudesta olivat vapautettuja ne lapset, jotka asuivat yli viiden kilometrin päässä lähimmästä koulusta kunnissa, joiden asukasluku neliökilometriä kohden jää alle kolmeen, terveydeltään heikot, sekä ”tylsämieliset” lapset. Laki oppivelvollisuudesta, As.kok. 101/1921.

viidellä, maalaiskunnissa kymmenellä vuodella.⁷ Koulunkäynti ei toki lopettanut lasten työntekoa ja piikomista. Palkkatyölle jäi hyvin aikaa esimerkiksi kesäisin, kun koulua ei ollut ja maatalouden työvoimantarve oli suurin. Oppivelvollisuuslakia voidaan kuitenkin pitää rajana, joka loi lasten kokoaikaiselle työnteolle yhteiskunnallisesti vähemmän ihanteelliset olosuhteet. Historioitsija Saara Tuomaalan mukaan oppivelvollisuus oli tietynlainen rajapyykki modernin lapsuuden muotoutumisessa, sillä pidentyvän koulutien myötä lapsuus alettiin nähdä yhä enemmän erityisenä, aikuisuudesta erillisenä elämänvaiheena.⁸

Maantieteellisenä rajauksena on koko silloinen Suomi. Vastajat olivat kotoisin melko tasaisesti eri puolilta maata, joskin Pohjois-Suomesta löytyy vain pari mainintaa ja Ahvenanmaalta ei ollenkaan. Tarkastelen niin maaseudun kuin kaupunkienkin lapsipiikoja, mutta painopiste on aineistosta johtuen selvästi enemmän maaseudulla. Vaikka piikojen työolot saattoivat olla erilaiset maaseudulla ja kaupungissa ainakin siinä mielessä, että kaupunkipiikat eivät joutuneet ulkotöihin, on maaseutu- ja kaupunkipiikojen käsittely samassa tutkielmassa perusteltua. Tutkielman keskiössä eivät nimittäin ole yksittäiset työtehtävät, vaan ne merkitykset, joita entiset lapsipiikat antoivat kokemuksilleen.

Tutkielmassani tarkastelen tyttöjen tekemää (piikomis)työtä. Vaikka tytöt ja pojat tekivät lapsena paljon samoja töitä, määräsi sukupuoli kuitenkin merkittävästi sen, mitä töitä lapselle opetettiin ja mihin töihin hän yhä vanhemmaksi kasvaessaan suuntautui. Maatalousyhteiskunnassa tehtiin selkeä erottelu naisten ja miesten töiden välillä. Perinteisesti naisten töitä olivat kotitalous-, tekstiili- ja karjataloustyöt, miesten töitä taas hevostyöt, metsätyöt ja metsästys. Peltotyöt olivat yhteisiä töitä, joskin myös yhteisissä töissä oli naisten ja miesten välinen työnjako.⁹

Käytän tutkielmassani käsitettä lapsipiika kuvaamaan alle 15-vuotiaita piikoja. Käytän sen rinnalla myös aineistossa laajasti esiintyvää termiä lapsenpiika, kun kyseessä on piika, jonka työtehtävänä on ollut lasten hoito. Vaikka sanaan piika on liittynyt negatiivisia konnotaatioita¹⁰, pidän sitä tutkielmaani sopivana terminä ennen kaikkea

⁷ Laki oppivelvollisuudesta, As.kok. 101/1921; Tuomaala 2004, 15, 73, 75; Tuomaala 2011, 96.

⁸ Tuomaala 2004, 11.

⁹ Markkola 2003, 132, 134.

¹⁰ Esimerkiksi vuosina 1951–1961 ilmestyneessä Nykysuomen sanakirjassa piikaa kuvaillaan jokseenkin halventavaksi nimitykseksi. Sadeniemi et al. (1951–1961) 2002, 311–312. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa herrasväki alkoi pitää piika-sanaa epäsovivana puhuttaessa herrasväen naispalkollisista, ja tilalle syntyi uudissana palvelijatar. Termi ei kuitenkaan levinnyt yleiseen käyttöön. 1920-luvulta alkaen uudissana kotiapulainen alkoi vähitellen yleistyä. Kotiapulainen-nimitys ei kuitenkaan ole sopiva tähän

siksi, että käyttämäni alkuperäisaineiston muistelijat itse puhuivat piioista ja lapsenpiioista, ja näin myös hyväksyivät termien käytön.

1.2. Alkuperäisaineisto ja tutkimusperinne

Alkuperäisaineistonani käytän 54 henkilön muistitietoaineistoa Museoviraston arkistosta, Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta ja Työväen Arkistosta. Museoviraston arkistosta hyödynnän kansatieteen kokoelmista löytyvää Lapsi ja työ - kyselyä vuodelta 1978. Kansallismuseon laatima kysely toteutettiin YK:n julistaman lapsen vuoden 1979 kunniaksi. Tarkoituksena oli osallistua lapsen vuoden viettoon ja kartuttaa museon lapsuutta koskevia aineistoja. Teemaksi rajattiin lasten työnteko.¹¹ Kyselyssä on osio, jonka kysymykset koskevat lasten työntekoa ”vieraan palveluksessa”¹², minkä vuoksi kyselyn vastauksista löytyy myös piikakokemuksia. Kysely kuuluu A-kyselyjen sarjaan ja on järjestysnumerossaan 21. A-kyselyt poikkeavat muista Museoviraston kansatieteellisistä kyselyistä siinä, että niitä ei ole julkaistu kyselylehdissä, vaan monisteina, jotka on lähetetty Museoviraston vastaajaverkostolle. Tutkielmani lähdeaineistoon olen valikoinut 21 kirjoittajan vastaukset. Rajauksiini sopivien vastausten lisäksi huomioin vain sellaiset kirjoitukset, joissa vastaaja kertoo omakohtaisesti lapsuuden piikomiskokemuksistaan. Olen myös karsinut kaikkein niukkasanisimmat rajaukseen sopivat vastaukset tutkielmani ulkopuolelle.

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston kokoelmista olen valikoinut haastatteluäänitteitä. Haastattelut ovat vuosilta 1970–1980 ja niitä on 11 kappaletta. Sopivia äänitteitä valikoin äänitekokoelmasta hakusanojen¹³ avulla. Suurin osa käyttämästäni aineistosta kuuluu äänitearkiston yleiskokoelmaan, joka karttui etenkin vuosina 1965–1980 Tampereen yliopiston Kansanperinteen laitoksen eri puolelle Suomea tekemillä kenttätyömatkoilla. Yleisimpiin keruuaiheisiin kuuluivat muun muassa juhla-, leikki-, ja huviperinne sekä yhdistystoiminta ja kunnallistoimi. Yleiskokoelman lisäksi käytän kansanperinteen professorin Erkki Ala-Könnin keräämiä

tutkielmaan, sillä se kuvaa modernia työläistä, jota ei vielä sellaisenaan ollut olemassa vuosisadan vaihteessa. Rahikainen 2006, 29–30.

¹¹ Liite 1.

¹² Muiden osioiden kysymykset koskevat työtä kotona ja kotipiirissä, ansiotyötä itsenäisenä yrittäjänä ja sota-ajan töitä.

¹³ Esim. piika, pikkupiika, lapsenlikka, palvelupaikka, palvelus-

haastatteluja. Ala-Könni keräsi 1940-luvulta lähtien mittavan kokoelman kansanperinteeseen ja -musiikkiin liittyvää tutkimusaineistoa.¹⁴

Työväen Arkiston yhteydessä toimivan Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmista valikoimani aineisto on peräisin lähinnä 1960-luvulta, mutta joukkoon mahtuu myös nuorempaa, 1970-, 1980- ja 1990-luvuilla kerättyä materiaalia. Käytän toimikunnan kokoelmista löytyvää haastatteluaineistoa ja kirjoitettua muistitietoa. Pääasiassa käytän aineistoa, josta erottaa muistelijan oman äänen: haastatteluäänitteitä ja niiden sanatarkkoja litterointeja sekä omakohtaisia kirjallisia muistelmia. Tutkielmaani olen valikoinut tällaista aineistoa kymmeneltä henkilöltä. Heistä kahdeksaa on haastateltu, kaksi taas on lähettänyt omia kirjallisia muistelmiaan. Kuvatunlaista aineistoa löytyy toimikunnan kokoelmista kuitenkin vähemmän, sillä suurin osa löytämästäni muistitietoaineistosta on haastatteluja, joista ei löydy ääninauhaa, ja joita ei ole litteroitu sanatarkasti. Näissä haastatteluissa haastattelija on kirjannut haastateltavan sanoman luultavasti muistiinpanojensa pohjalta tai kenties itse haastattelutilanteessa. Tällöin jää epäselväksi, mitä haastateltava on tarkalleen ottaen sanonut, kuinka paljon haastattelija on kenties muokannut haastattelua tarkoituksellisesti tai tiedostamattaan ja onko jotain jätetty kirjaamatta. Myös haastattelukysymykset jäävät pimentoon. Tällaisia stilisoituja aineistoja käytän siksi tapauskohtaisesti arvioiden lähinnä lapsuuden tapahtumista kertovina lähteinä ja vain varauksella analysoidessani muistelun strategioita. Stilisoituja haastatteluja on 12 kappaletta.

Muistitietotoimikunnan kokoelmat karttuvat erilaisten keruiden sekä yksittäisten lahjoitusten kautta. Suurin osa tutkielmaani valikoituneesta aineistosta ei ole peräisin keruista, vaan aineisto on päätynyt arkistoon yksittäisten henkilöiden tai tutkimushankkeiden lahjoittamina. Olen hakenut aineistoa hakusanoilla¹⁵ ja asiasanoilla, en keruukohtaisesti. Jokunen muistelmä on peräisin *Työ tehty kourin jäntevin* - yleiskeruusta, Muistitietotoimikunnan ensimmäisestä keruusta, vuosilta 1960–1966. Keruun tarkoituksena oli ”mahdollisimman täydellisen kuvan luominen Suomen työväestön oloista ja työväenliikkeen vaiheista menneinä vuosikymmeninä”, ja se toteutettiin ympäri Suomen ylettyvän haastattelijaverkoston kautta.¹⁶

¹⁴ Kokoelmat. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkisto -sivusto. <https://sites.tuni.fi/kansanperinne/kokoelmat/> [haettu 15.11.2019].

¹⁵ Esim. piika, palvelija, pikkupiika, lapsenlikka, palkollinen.

¹⁶ *Työ tehty kourin jäntevin. Työväen muistitiedon keruupas* 1960, 2. TA. Yksi haastattelu puolestaan on kerätty *Poliittinen ja epä-poliittinen sos.dem. nainen – Sosialidemokraattiset naiset muistelevaan* -

Käyttämistäni arkistoista Työväen Arkistolla on poliittinen tausta. Se on perustettu vuonna 1909 sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ja palkansaajaliikkeen keskusarkistoksi. Sen yhteydessä toimivan, vuonna 1960 perustetun Työväen Muistitietotoimikunnan alkuperäisenä ajatuksena oli kerätä työväenliikkeen toimijoiden muistoja liikkeen alkuajoilta sekä virallisten tahojen torjumaa tietoa vuoden 1918 tapahtumista. Sitten toiminta on laajentunut yleisesti sosiaalhistorian keruun pariin. Aineisto on kerätty ”työväen sisäisen yhteenkuuluvuuden lähtökohdasta”.¹⁷

Yleisesti ottaen olen valikoinut tarkasteluni kohteeksi sellaisia aineistoja, joista voi lukea piikojen kokemuksia, tulkintoja tai mielipiteitä palveluspaikoistaan tai työnteostaan. Esimerkiksi aineistot, joissa henkilöt pelkäävät luettelevat palkkojaan ja palveluspaikkojaan olen rajannut tutkielman ulkopuolelle. Aineiston keruun lopettamisessa olen noudattanut Työväen Arkiston ja Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston kohdalla suurimmaksi osaksi saturaatioperiaatetta, eli tilannetta, jossa aineisto alkaa toistaa itseään, eivätkä uudet tiedonantajat enää tuo tutkimusongelman kannalta juuri uutta tietoa.¹⁸ Saturaatio eli kylläntyminen ei laadullisessa tai aineistolähtöisessä tutkimuksessa ole ongelmaton periaate. Voidaan ajatella, että aineisto ei koskaan saavuta saturaatiopistettään, sillä jokainen uusi vastaus on ainutlaatuinen ja tuo siksi jotain uutta aineistoon.¹⁹ Kylläntyminen on tässä aineistossa tapahtunut yksityiskohtien sijaan lähinnä yleisempien teemojen, tulkintojen ja tunteiden tasolla. Se on myös ennen kaikkea arkistokohtaista ja vähemmän koko tutkimusaineiston ylittävää, sillä eri arkistojen aineistojen välillä on eri painotuksia.

Käytän aineistonani jo valmiiksi kerättyä muistitietoaineistoa, jonka keräyksessä tai haastattelukysymysten päättämisessä en ole itse ollut mukana. Tämän vuoksi tutkimusaineisto on lähtökohdiltaan ja kysymyksenasettelultaan kirjavaa. Haastatteluja, muistelmia tai käyttämäni Lapsi ja työ -keruuta ei yleensä ole kerätty varta vasten piikomiskokemusten selvittämiseksi. Piikakokemuksia käsitellään yleisesti vaihtelevalla laajuudella, eivätkä kaikki tietenkään käsittele samoja asioita piikomiseen liittyen.

Kirjoitan entisistä lapsipiioista niin, että yksittäisiä henkilöitä ei voi tunnistaa tutkielmasta. Näin menettelen siksi, että Museoviraston ja Työväen

keruun yhteydessä vuonna 1994. Keruun tarkoituksena oli kartoittaa sosiaalidemokraattisten naisten ”kokemuksia ja tuntemuksia naisliikkeestä ja sen ulkopuolelta”. Reuna 1992, 42. TA.

¹⁷ Suomen vanhin kansaliikearkisto. Työväen arkisto -sivusto. <http://www.tyark.fi/meolemm/> [haettu 9.11.2019].

Muistitiedon lähteillä. Työväen Arkisto -sivusto. <http://www.tyark.fi/muistitieto/> [haettu 9.11.2019].

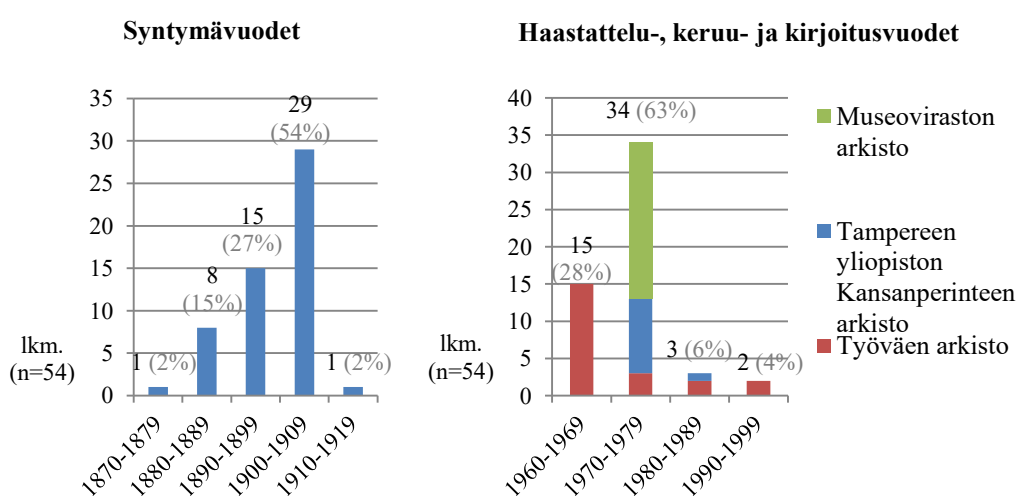
¹⁸ Tuomi & Sarajärvi 2013, 87.

¹⁹ Hytönen 2014, 69; Tuomi & Sarajärvi 2013, 87–90.

Muistitietotoimikunnan aineistoja tulee lähtökohtaisesti käsitellä ilman nimiä ja muita tunnistetietoja. Esimerkiksi Lapsi ja työ -kyselyn kohdalla lupaa vastaajien henkilötietojen julkaisemiseen ei ole – sitä tulisi tiedustella vastaajien perikunnilta. Suorissa lainauksissa olen korvannut henkilöiden nimet ja esimerkiksi sanoilla *lapsipiika* tai yksinkertaisesti *talon nimi*. Aineistoa kuvaillessa käytän nimen tilalla esimerkiksi sanoja *kertoja*, *muistelija*, *haastateltava* tai *kyselyvastaaja*. Olen käsitellyt aineistoa niin, ettei henkilöitä voi tunnistaa asiayhteydestä. Sen sijaan esimerkiksi syntymäajat ja -paikkakunnat mainitsen lähdeviitteissä kunkin kertojan kohdalla, sillä nämä tiedot eivät sellaisenaan riitä yksittäisen henkilön tunnistamiseen, mutta ne toimivat viitekehyksenä esimerkkien ajoittamisessa ja paikantamisessa. Työvään Muistitietotoimikunnan aineistoihin viitataan lähdeviitteissä aineiston sidosnumerolla ja keräelmän numerolla, Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston aineistoihin puolestaan haastattelun arkistointitunnuksella. Lapsi ja työ -kyselyn sisällä olen yksilöinyt henkilöt lähdeviitteessä pelkästään syntymävuoden ja -paikkakunnan mukaan, sillä vastaajista ei ole pidetty diaaria.

Alkuperäisaineiston esittelyn yhteydessä on syytä esitellä yleisesti ja kootusti tutkimuksen kohteena olevien entisten lapsipiikojen perustietoja. Aineiston lähtökohtien hahmottamisen parantamiseksi esitän seuraavaksi yhteisesti henkilöiden syntymäajat, aineiston haastattelu- ja keruuvuodet, henkilöiden iät muisteluhetkellä sekä muistelijoiden maantieteellisen sijoittumisen synnyinpaikkakuntien mukaan.

Muistelijoiden syntymävuodet sekä haastatteluvuodet on koottu seuraaviin kaavioihin:

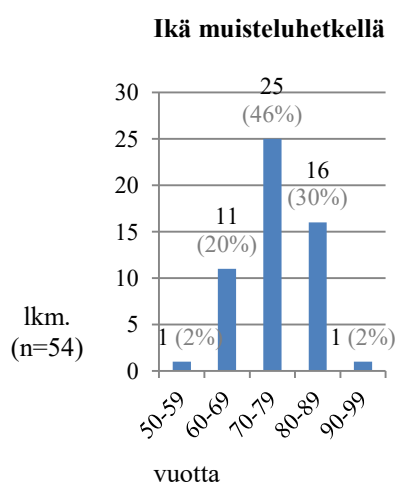

Kaavio 1 Informanttien syntymävuodet vuosikymmenittäin.

Kaavio 2 Haastattelu-, keruu- ja kirjoitusvuodet vuosikymmenittäin.

Kaaviosta 1 huomataan, että yli puolet muistelijoista oli syntynyt 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ja reilu neljännes 1890-luvulla. Tutkielma siis painottuu ajallisesti 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Vanhin kertoja oli syntynyt vuonna 1878 ja nuorin vuonna 1911. Kaavio 2 taas visualisoi aineiston haastattelu-, keruu-, ja kirjoitusvuosia. Miltei kaksi kolmasosaa aineistosta on tuotettu 1970-luvulla, ja seuraavaksi eniten aineistoa on 1960-luvulta. Vanhin aineisto on vuodelta 1960, nuorin vuodelta 1994. Kaavioon on lisätty myös eri arkistojen osuus lukumääristä, sillä arkistokohtaisia eroja on enemmän kuin syntymävuosien kohdalla. Esimerkiksi kaikki 1960-luvulla kerätyt haastattelut ovat Työväen Arkistosta, ja kaikki Museoviraston kyselyvastaukset ovat 1970-luvulta.

Kun suurin osa muistelijoista oli syntynyt 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, ja suurin osa aineistosta kerättiin 1970-luvulla, oli kertojien muisteluhetken ikäjakauma seuraavanlainen:

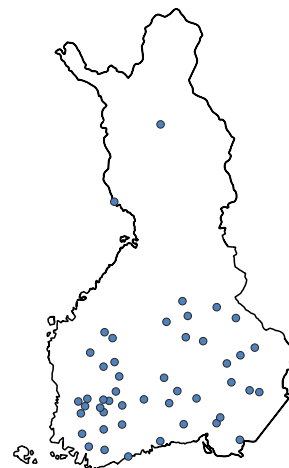
Kaavio 3 Ikä muisteluhetkellä vuosikymmenittäin.

Miltei puolet informanteista oli muisteluhetkellä 70–79-vuotiaita, vajaa kolmasosa kahdeksannellakymmenellä ja viidesosa kuudennellakymmenellä. Nuorin kertoja oli muisteluhetkellä 53- ja vanhin 90-vuotias.²⁰

²⁰ Käytännössä joidenkin muistelijoiden ikä on saattanut olla myös vuoden pienempi tai suurempi kuin mitä olen kaaviossa esittänyt. Esimerkiksi Lapsi ja työ -kyselyn kyselyvastauksista ei voi päätellä vastauksen tarkkaa lähetys- tai saapumispäivämäärää, ja joidenkin kyselyvastaajien vastaukset on sisällön perusteella myös lähetetty vasta seuraavana vuonna eli vuonna 1979. Kyselyn kysymysmoniste on päivätty 14.11.1978 eikä takarajaa kyselyvastausten lähettämiseksi ole siinä erikseen ilmoitettu. Ks. Liite 1. Luvut kuitenkin näyttävät ainakin suuntaa-antavasti, mihin ikäluokkaan muistelijat kuuluivat muisteluhetkellä.

Synnyinpaikat

Turun ja Porin lääni	6	11 %
Uudenmaan lääni	3	6 %
Hämeen lääni	10	19 %
Mikkelin lääni	6	11 %
Vaasan lääni	6	11 %
Kuopion lääni	14	26 %
Viipurin lääni	6	11 %
Oulun lääni	2	4 %
	53*	100 %

*Yhden kertojan synnyinpaikka tuntematon.

Kuva 1 Synnyinpaikat vuosien 1831–1917 läänijaon mukaan.

Maantieteellisen sijainnin tarkasteluun olen valinnut kertojien synnyinpaikkakunnat. Kertojien sijoittaminen yhteen paikkaan on hankalaa, sillä osa muutti lapsena paikkakunnalta toiselle joko vanhempien tai myöhemmin oman työnsä perässä. Siksi jaotteluun tulee suhtautua varauksella: syntymäpaikka ei aina kuvaa sitä, mitä paikkakuntaa piikakokemukset koskevat. Se kuitenkin kertoo sen, mistä kertoja oli kotoisin. Eniten kertojia, noin neljännes, oli kotoisin entisestä Kuopion läänistä²¹, toiseksi eniten Hämeen läänistä. Vähiten kertojia oli Uudenmaan ja Oulun lääneistä. Entisten lapsipiikojen synnyinpaikkakunnat ja kuvaukset palveluspaikoista ovat selvästi maaseutuvoittoisia. 54 kertojasta vain viisi oli syntynyt kaupungissa, mutta yhdeksän joko mainitsi tai kuvaili kaupungeissa sijainneita palveluspaikkojaan.

Tutkielmani on jatkumoa muistitietotutkimuksen ja uusien historioiden tutkimusperinteelle. Muistitietohistorian valtavirtaistuminen liittyy laajemmin ”uusien historioiden” nousuun. 1970- ja 1980-luvuilta lähtien tutkijoiden kiinnostus on laajentunut valtioiden ja instituutioiden historiasta esimerkiksi naisten, lasten ja arjen historiaan, tunteiden ja aistien historiaan sekä mikrohistoriaan. Kulttuurihistorian kentällä muistitietoa on aikaisemmin hyödyntänyt esimerkiksi Leena Rossi.

Nuoria piikoja sivutaan usein lasten työskentelyn, maalaisväen ja toisaalta piikoja käsittelevän tutkimuksen yhteydessä. Tämän tutkielman kannalta keskeisiä tutkimuksia maalaislapsuuden, lapsuuden työnteon ja nuoruuden hahmottamisen kannalta ovat etenkin historioitsija Pirjo Markkolan artikkeli *Moninainen maalaisnuoriso* (2003) sekä

²¹ Vuosien 1831–1917 läänijako ja paikkakuntien sijoittuminen lääneihin katsottu vuoden 1898 kartasta. Ks. Uschakoff: *Suomenmaan kartta*, 1898.

historioitsija Marjatta Rahikaisen artikkeli *Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset* (2010). Rahikainen on urallaan tutkinut paljon esimerkiksi palvelusväkeä ja lasten työntekoa Suomessa ja Euroopassa, Markkola puolestaan etenkin työväkeä ja lapsia.

Lapsipiit ovat olleet kuitenkin harvan tutkimuksen keskiössä. Lapsipiikojen muisteltua kokemusta ja omaa jäsenystä on tutkittu sitäkin vähemmän, joskin jotkut tutkijat ovat tarttuneet myös tähän aiheeseen. Rahikainen tarkastelee artikkelissaan *Children Educating Children: Young Girls as Nursemaids in Sweden and Finland, Late Nineteenth to Mid-Twentieth Century* (2007) lapsenhoitajiksi palkattuja lapsia 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoleen väliin keskittyen muistitiedon kautta etenkin lasten omiin kokemuksiin lastenhoidosta. Etnologi Pirjo Korkiakangas tutkii väitöskirjassaan *Muistoista rakentuva lapsuus* (1996) suomalaisten lapsuuskäsityksiä työntekoa ja leikkejä käsittelevien lapsuusmuistojen pohjalta. Korkiakangas tutkii työntekoa agraarisessa yhteisössä yleisesti ja keskittyy etenkin kotona ja kodin piirissä tehtyyn työhön, mutta sivuaa samalla myös lapsipiikojen ja -renkien kokemuksia työstään. Vaikka Rahikaisen ja Korkiakankaan tutkimukset pureutuvat osin samoihin teemoihin kuin tämä tutkielma ja tarjoavat yleisen katsauksen lasten ja lastenhoitajien suhtautumiseen työhönsä, jättävät ne vielä paljon tutkimisen varaa lapsipiikojen omaan kokemukseen liittyen. Ne keskittyvät myös lähinnä lapsipiikojen työntekoon. Tämän tutkielman fokus on töiden lisäksi lapsipiikojen ja isäntäväen välisessä suhteessa sekä muisteltavan ajankohdan lisäksi muisteluaikajankohdassa.

Lapsipiikojen kokemukset liittyivät myös vahvasti 1800- ja 1900-lukujen vaihteen agraariköyhyyteen. Tälle tutkielmalle erityisen oleellisia tutkimuksia ovat folkloristi Eija Starkin väitöskirja *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöstä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa* (2011) sekä Starkin artikkeli *Agraariköyhyyden muistot nykyhetkessä* (2002). Starkin havainnot agraariköyhyyteen liittyvästä köyhyyspuheesta ja etenkin tavoista puhua työnteosta sekä menneisyyden ja muisteluhetken suhteesta luovat taustan, jota vasten tarkastelen entisten lapsipiikojen työnteon muistelua.

Tutkielman kantavana teemana toimii lapsuuden luonteen muutos vuosisadan vaihteesta 1900-luvun jälkipuolelle. Lapsuuden modernisaation tarkastelun tärkein lähde on tässä tutkielmassa Tuomaalan väitöskirja *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921-1939* (2004). Tuomaala tarkastelee työntäyteisen maalaislapsuuden ja oppivelvollisuuden

kohtaamista osana suomalaisen lapsuuden modernisoitumista. Tämän tutkielman tutkimushenkilöiden muistelua määrittivät paljon myös elämäntavan ja elintason muutokset vuosisadan vaihteesta 1900-luvun jälkipuolen muisteluhetkeen. Tämän muutoksen tarkastelun apuna käytän etenkin Antti Kariston, Pentti Takalan ja Ilkka Haapolan teosta *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa* (2003). Se on kattava yleisteos, joka tarjoaa katsauksen niihin perustavanlaatuisiin käännteisiin, jotka määrittivät suomalaista elämäntapaa aina esiteolliselta ajalta vuosituhannen vaihteeseen.

Muistitiedon luonteen ja lähestymistavan hahmottamisessa olen käyttänyt etenkin kokoelmateosta *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* (2006), ja sen puheenvuoroista etenkin etnologi Outi Fingerroosin ja folkloristi Riina Haanpään artikkelia *Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä* (2006) sekä muistitieto- ja kirjallisuustutkija Alessandro Portellin klassikkoartikkelia *Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?* (2006). Fingerroosin ja Haanpään artikkeli on kokoava esitys muistitietotutkimuksesta ja sen olemuksesta 2000-luvun Suomessa. Portellin klassikko puolestaan on alun perin jo 1970-luvun lopulla ilmestynyt muistitietotutkimuksen ohjelmanjulistus.

1.3 Aineiston luonne, käsittely ja tutkimusetiikka

Muistitietoa on käytetty länsimaisessa historiankirjoituksessa vuosisatojen ajan. Sittenmin historian tutkimuksen tavoitteeksi noussut objektiivisen totuuden etsiminen syrjäytti muistitiedon luotettavien lähteiden joukosta. Suomalaisessa historian tutkimuksessa muistitietoa on tosin hyödynnetty jo 1800-luvun puolivälistä saakka, mutta todellisen nousunsa muistitieto historian tutkimuksen lähteenä koki 1980-luvulla. Etenkin anglosaksisissa maissa muistitiedon suosio lähdeaineistona kasvoi 1900-luvun jälkipuoliskolla *oral history*²² -liikkeen ansiosta. Tunnusomaista tälle oli kertojien ajattelu- ja kerrontatavan kunnioittaminen.²³ Suosio liittyi etenkin tavallisen

²² Suomalaisessa tutkimuksessa termi on suomennettu yleensä muotoon *muistitietotutkimus* tai *muistitietohistoria*. Suorempi käänös, *suullinen historia*, on epätasällinen käänös suomalaiselle tutkimukselle, jossa on haastatteluaineistojen lisäksi perinteisesti käytetty paljon myös kirjallista muistitietoa. Fingerroos & Haanpää 2006, 27–28.

²³ Rossi 2013, 49.

ihmisen historian tutkimusta korostavaan *history from below* -ajatukseen, jonka pyrkimyksenä oli laajentaa kuvaa menneestä ja vallitsevista totuuksista.²⁴

Muistitieto tuotetaan muisteluhetkellä. Joka kerta kun muisto palautetaan mieleen, se rakennetaan uudelleen, eikä se siten pysy muuttumattomana.²⁵ Muistelijan rakentaessa muistojaan lisää hän niihin sen hetkisiä tunteitaan, uskomuksiaan sekä tietojaan, jotka on saatettu hankkia itse kokemuksen jälkeen.²⁶ Korkiakankaan mukaan muistelu liittyy aina johonkin tilanteeseen ja palvelee jotakin päämäärää, se on uudelleen muovautuva tulkinta tapahtuneesta. Muistitietotutkija siis tulkitsee uudelleen jo tehtyjä tukintoja.²⁷ Psykologi Ulric Neisserin mukaan muisteluprosessista voi erottaa neljä vaihetta: 1) alkuperäinen tapahtuma, 2) henkilön kokemus tapahtumasta, 3) tapahtuman myöhempi muistelu sekä 4) tapahtuma muistettuna.²⁸ Korkiakankaan mukaan muistelu- ja perinnetutkimuksessa on mahdollista tutkia näistä vaiheista kolmea viimeistä.

Muisteluhetkeen siis kytkeytyy aina useampia aikatasoja; muisteltavan ajanjakson lisäksi läsnä on muistoja tuottava muisteluajankohta, ja muisteluajankohtaan puolestaan vaikuttavat muistelijan elämän mittaan kartuttamat kokemukset. Tähän tutkielmaan vielä lisää aikatasoja tuo se seikka, että tulkitseen tutkielman tekijänä jo valmiiksi kerättyä muistitietoa omasta ajastani käsin.²⁹

Muistitiedon konstrukttiivisen luonteen vuoksi sitä on toisinaan pidetty vähempiarvoisena ja jopa hyödyttömänä lähteenä.³⁰ Lähdetyypin tieteellinen arvo on helppo asettaa kyseenalaiseksi, jos sen tavoitteeksi katsotaan menneisyyden totuuden konstruointi.³¹ Muistitieto kuitenkin kertoo meille vähemmän siitä, mitä tosiasiallisesti on tapahtunut, kuin siitä, mikä merkitys näillä tapahtumilla on ollut muisteliijoille. Portellin mukaan muistitieto kertoo meille sen ”mitä [ihmiset] halusivat tehdä, mitä uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsovat tehneensä.”³² Väärää muistitietoa ei ole olemassakaan, sillä muistitieto on aina psykologisesti totta.³³ Historioitsija Jorma Kalela on todennut, että muistitietotutkimuksen vahvuus on juuri näissä aikaisemman historian tutkimuksen sivuuttamisissa ”väärinä” pidetyissä muistoissa. Kalelan mukaan

²⁴ Fingerroos & Haanpää 2006, 27; Hytönen 2014, 11

²⁵ Rossi 2013, 61; Fingerroos & Haanpää 2006, 32,34.

²⁶ Rossi 2013, 61

²⁷ Korkiakangas 1999, 174–175.

²⁸ Neisser 1994, 2.

²⁹ Ks. Hytönen 2014, 73–75.

³⁰ Ukkonen 2000, 13; Fingerroos & Haanpää 2006, 32.

³¹ Fingerroos & Haanpää 2006, 32–33.

³² Portelli 2006, 55.

³³ Portelli 2006, 55–57.

tutkimuksen tavoitteena tulee varman tiedon sijaan olla hedelmällinen tieto, sillä on hedelmällistä pohtia, miksi ihminen muistaa siten kuin hän muistaa.³⁴ Muistitietohistorioitsija Paul Thompson puolestaan on todennut, että muistitietoaineiston kautta voidaan tavoittaa rikkaampi, elävämpi, koskettavampi ja ennen kaikkea todempi kuva menneestä.³⁵

Aineiston lukuani ja tulkintaani ohjaa ajatus siitä, että emotionaalisesti latautuneet tapahtumat muistetaan paremmin kuin vähemmän tunteita herättäneet tilanteet. Tämä koskee muistipsykologi Daniel Schachterin mukaan niin negatiivisia kuin positiivisiakin tapahtumia: suuret tai surkeat hetket piirtyvät muistiimme paremmin kuin arkiset.³⁶ Mitä enemmän muistoja palautetaan mieleen, sitä paremmin ne pysyvät muistissa.³⁷

Nämä periaatteet muistitietotutkimuksen luonteesta ovat lähtökohtana tutkimuskysymyksilleni. Tarkoitukseni ei ole muistitiedon avulla selvittää tapahtumien yksityiskohtia tai pohtia sitä, voivatko muistelijoiden kuvaukset pitää paikkaansa. Vaikka ei ole mitään syytä olettaa, että muistelijat eivät kertoisi menneisyydestään niin kuin todella tapahtui tai kuten he sen todella muistavat, on kertojien kokemusten yksityiskohtien todenperäisyyden spekulointi ja selvittäminen sekä mahdotonta että hedelmätöntä.³⁸ Sen sijaan on paljon tarkoituksenmukaisempaa huomioida muistitiedon erityispiirteet ottamalla ne mukaan tutkimuskysymyksiin, ja kysyä aineistolta sellaisia kysymyksiä, joihin se osaa vastata. Analyysini ei siis niinkään keskity pohtimaan muisteltuja tapahtumia, vaan pikemminkin tarkastelemaan tekijöitä, joiden seurauksena kertojat muistelivat menneisyyttään siten kuten muistelivat. Näin paitsi väistetään muistitietoon kohdistuva kritiikki historiantutkimuksen lähteenä, myös saadaan enemmän irti aineistosta.

Tutkielmassani puhun lapsipiikojen omasta kokemuksesta, joten koen tarpeelliseksi määrittää, mitä tarkoitan puhuessani kokemuksesta ja mikä on kokemuksen suhde muistoon. Muistin ja kokemuksen käsitteellinen raja on häilyvä. Kokemus on prosessi, jossa eletty kokemus muokkautuu kielellisesti ilmaistavaksi kokemukseksi.

³⁴ Kalela 2000, 91; Kalela 2006, 83.

³⁵ Thompson 2000, 117.

³⁶ Schachter 2002, 181–182; Schachter 2001, 228; Rossi 2013, 62–63.

³⁷ Schachter 2002, 42–45, 60, 96, 101; Rossi 2013, 63.

³⁸ Kalela on esittänyt, että lähdekritiikin sijaan tulisi puhua lähteiden lukemisesta, sillä lähdekritiikki on Kalelan mukaan terminä harhaanjohtava ja ylimielinen. Etenkään muistitietotutkimuksessa ei tule tyytyä pelkästään selvittämään, mikä lähteen tehtävä on ja kuinka se vaikuttaa lähteen sisältöön. Pelkän muistitiedon vääristymien, kaunistelujen ja jälkiviisauksien tunnistamisen sijaan tulisi keskittyä näiden tekijöiden välittämään kuvaan kertojasta ja hänen yhteisöstään; mitä kertoja pitää tärkeänä tai muistamisen arvoisena ja miksi hän kertoo sillä tavalla kuin kertoo. Kalela 2006, 75–76.

Kokemukseen, kuten muistitietoon, vaikuttavat myös muistot aikaisemmista kokemuksista, sillä ne vaikuttavat siihen, miten koemme uusiakin asioita. Samoin kuin muistitietohistorian huomio ei ole menneisyyden tapahtumien totuuden selvittämisessä, ei myöskään kokemushistorian tavoitteena ole alkuperäisen kokemuksen tavoittaminen esimerkiksi sen kielellisten ja kulttuuristen esitystapojen takaa. Kokemus sijoittuu johonkin elämyksen³⁹ välittömyyden ja muiston väliin, mutta kokemuksen suhde tapahtumaan tai havaintoon on kuitenkin läheisempi kuin muiston.⁴⁰ Kun siis puhun piikojen kokemuksista, tarkoitan sillä mieleen palautettuja, jäsennettyjä, uudelleen järjestettyjä, pohdittuja ja muokkautuvia muistoja kokemuksista. Muistot ovat siis enemmän kuin pelkkä mieleen palautettu kokemus.

Koska tutkimusaineistoni koostuu sekä puhutusta että kirjoitetusta muistitiedosta – haastatteluista, kirjallisista kyselyvastauksista ja muistelijoiden itse tuottamista kirjallisista muistelmista – ovat muistelutilanteet erilaisia lähdetyyppien välillä. Haastatteluaineistot ovat aina haastattelijan ja haastateltavan yhteistyön ja molemminpuolisen valinnan tulosta. Vaikka haastattelun lähtökohtana on muistelijan menneisyys ja kokemusmaailma, ohjaavat muistelua haastattelijan kysymykset, reaktiot, esiymmärrys aiheesta ja osapuolten välinen dialogi. Suullinen todistus on aina sidoksissa hetkeen, ja jopa samojen osapuolten tekemät haastattelut voivat eri tilanteissa olla erilaisia.⁴¹

Kirjallisen muistitiedon kohdalla muistelutilanne on erilainen. Muistelutilanne on usein yksityisempi, suorastaan intiimi. Vaikka esimerkiksi kyselytutkimuksissa vastausta ohjailevat kysymyslista ja vastausohjeet, on muistelutilanne vähemmän vuorovaikutuksellinen kuin haastattelussa, sillä kirjoittajaan eivät vaikuta haastattelijan välitön palaute tai lisäkysymykset. Kirjoittajan on helpompi noudattaa itse valitsemaansa tulkintalinjaa. Kirjoittaen muisteltaessa keskeistä on myös se, että kirjoittaja voi palata muokkaamaan tekstiään, ja samalla kirjoittaminen mahdollistaa ajatusten esittämisen tarkemman kontrollin.⁴² Kirjallinen muistitieto kuitenkin suosii

³⁹ Kokemushistorian yhteydessä tehdään usein ero kokemuksen ja elämyksen välillä. Elämyksellä tarkoitetaan tapahtuman aiheuttamaa sanoittamatonta ja välitöntä reaktiota, kokemuksessa reaktio on prosessoitunut kielellisesti ja sosiaalisesti. Kivimäki 2019, 17, 23.

⁴⁰ Kivimäki 2019, 10, 23–24.

⁴¹ Portelli 2006, 60–61; Ukkonen 2006, 183.

⁴² Pöysä 2006, 229–230. Suoran vuorovaikutuksen vähäisyydestä huolimatta kirjoittajat ottavat huomioon kirjoituksensa oletettavan lukijan lähettäessään muistitietoaan arkistoihin. Esimerkiksi folkloristi Ulla-Maija Peltonen on väitöskirjassaan tutkinut työväestön muistelukerrontaa vuoden 1918 tapahtumiin liittyen ja huomannut, että useaan eri arkistoon kirjoittaneet kertojat painottavat vastauksissaan eri teemoja riippuen siitä, mikä arkisto on kyseessä. Työväenperinteeseen identifioituvat kertojat perustelevat ja argumentoivat näkemyksiään kattavammin kirjoittaessaan SKS:n Kansanrunousarkistolle kuin

luonnollisesti niitä, jotka ylipäätään osaavat kirjoittaa. Huomattava ero puhutun ja kirjoitetun muistitiedon välillä onkin se, että suullisen historian tuottajan ei tarvitse osata kirjoittaa, siinä missä esimerkiksi kyselyvastaaja ei voi olla täysin kirjoitustaidoton.⁴³

Sovellan muistitietoaineiston analysoinnissa laadullista sisällönanalyysiä. Laadullinen sisällönanalyysi on tekstianalyysiä, joka tarkastelee tekstin sisältöä ja inhimillisiä merkityksiä. Kyse on todellisuuden ymmärtämisestä inhimillisenä ajattelutapana, ei itse totuuden kysymyksestä. Perustavanlaatuisen ajatus on, että ihminen tarkastelee maailmaa sen sisältä käsin ja ymmärtää sen itsensä kautta – ei ole olemassa paikkaa, jossa ihminen näkisi enemmän kuin mitä kokemuksensa kautta ymmärtää.⁴⁴ Sisällönanalyysillä hajanaisesta aineistosta luodaan selkeää ja johdonmukaista informaatiota. Ydinajatuksena on aineiston järjestäminen tiiviiseen ja ymmärrettävään muotoon kadottamatta sen informaatioarvoa. Aluksi aineisto hajotetaan osiin, käsitteellistetään ja lopulta kootaan uudelleen järkeväksi kokonaisuudeksi. Analyysi on toteutettu aineistolähtöisesti eli aineiston luokittelu kumpuaa itse aineistosta. Ajatuksena on, etteivät analyysiyksiköt ole etukäteen sovittuja tai harkittuja, vaan ne valitaan aineiston pohjalta.⁴⁵

Aineiston käsittelyn olen aloittanut haastatteluäänitteiden litteroimisella ja kirjallisen muistitiedon puhtaaksikirjoittamisella. Haastatteluäänitteistä olen litteroinut vain ne kohdat, joissa käsitellään tutkimuskysymysten kannalta oleellisia tietoja. Muista osista olen tehnyt muistiinpanoja. Olen toteuttanut litteroinnit sanatarkasti ja pyrkinyt lisäämään niihin merkintöjä myös kertojan äänensävyistä ja ääntelyistä, kuten huokauksista ja naurahduksista. Taukoja en ole kirjannut. Työväen Muistitietotoimikunnan valmiisiin haastattelulitterointeihin ei oltu merkitty äänensävyjä

kirjoittaessaan ”omille” tutkijoille Kansan Arkistoon tai Työväen Muistitietotoimikunnalle. Kirjoittaessaan työväenperinnettä tallentaviin laitoksiin, kertoja olettaa lukijan ymmärtävän asiat oikein, mutta ulkopuolisille lukijoille hän kokee tarpeelliseksi selittää asiansa tarkemmin väärinymmärrysten välttämiseksi. Vastaajanottaja vaikuttaa myös kirjoittajan valintoihin ja vaikenemiseen. Peltonen 1996, 107–133 passim, erit. 132–133.

⁴³ Perinteisesti koulutetut ja kirjoittamaan tottuneet ovat saaneet paremmin äänensä kuuluviin yhteiskunnallisesti niin retorisen uskottavuutensa kuin valmiiksi olemassa olevien julkaisukanavien kautta, siinä missä kirjoitustaidottomalla ja ruumiillista työtä tekevällä kansanosalla ei ollut mahdollisuuksia tulla kuulluksi kirjallisen kulttuurin piirissä. Siksi nauhurin yleistymisen myötä muistitietoliike otti suullisen historian omakseen tuodakseen tasa-arvoa ja äänen niille, joilla ei ennen ollut mahdollisuutta tuoda omaa kokemustaan esiin yhteiskunnallisella tasolla. Suomessa myös kirjallisilla keruilla ja kyselyillä on pitkät perinteet. Pöytä 2006, 224–227.

⁴⁴ Tuomi & Sarajärvi 2013, 104.

⁴⁵ Tuomi & Sarajärvi 2013, 95, 108.

tai painotuksia. Näiden haastattelujen litterointeja olen täydentänyt äänensävyjen ja -painojen osalta, mikäli äänite on ollut kuunneltavissa.

Aineiston käsittelyä olen jatkanut sisällönanalyysiä mukaillen alkuperäisilmaisujen pelkistämällä aineiston hallittavuuden parantamiseksi. Tarkoitukseni ei luonnollisestikaan ole ollut tyypistää aineiston laadullista sisältöä, vaan helpottaa aineiston käsittelyä tuomalla esille sen ydinkohdat. Koska aineisto koostuu monin paikoin yksittäisten tapahtumien kuvauksista, olen näissä tapauksissa pyrkinyt löytämään kuvausten takaa nousevia laajempia teemoja. Nämä pelkistetyt ilmaukset olen koonnut omaksi tiedostokseen, jossa olen etsinyt niistä samankaltaisuuksia, mutta myös poikkeavuuksia. Näin on ollut mahdollista vertailla eri teemojen esiintymistä aineistossa. Esiin nousevat aihepiirit olen klusteroinut, eli ryhmitellyt, ja yhdistänyt edelleen ylä- ja alateemoiksi.⁴⁶

Tutkimuksen teko on aina valintoja. Se, mistä tutkimusta tehdään, mistä näkökulmasta aihetta lähestytään ja mitä esimerkiksi tutkimusaineistosta nostetaan esiin, ovat valintoja monista mahdollisista vaihtoehdoista. Kalelan mukaan omien lähtökohtien ja valintojen näkyväksi tekemisellä tutkija tekee selväksi itselleen, mitä historiakuvaa hän tutkimuksellaan lähtee arvioimaan.⁴⁷ Olen halunnut nostaa tarkasteluni kohteeksi lapsi-piiat ja valinnut näkökulmaksi aiheen sisällä piikojen oman muistellun kokemuksen, sillä olen halunnut kiinnittää perinteiselle muistitietotutkimukselle tyypillisesti huomion niihin ihmisiin, joihin se ei ole juurikaan aikaisemmassa tutkimuksessa kohdistunut. Olen pyrkinyt tuomaan esiin paljon esimerkkejä entisten lapsipiikojen tarinoista ja muistoista. Toisaalta tiedostan hyvin tutkielmani olevan kertojien muistoista ja niiden merkityksistä ulkopuolisen ihmisen tekemä tulkinta ja jäsenitys, joka palvelee tämän tutkielman kysymyksenasettelua.

Historiantutkimuksen objektiivisuuden mahdottomuus on tutkijoiden keskuudessa nykyään yleisesti tiedostettua. Objektiivisuuteen pyrkiminen on paitsi mahdotonta, myös mahdollisesti haitallista tutkimusprosessille, sillä ”itsensä sammuttaminen” ei irrota tutkijaa omasta yhteiskunnastaan ja kulttuuristaan. Tehdessään omat lähtökohtansa selväksi tutkija pystyy paremmin kontrolloimaan niiden vaikutusta tutkimusprosessiin.⁴⁸ Tutkijan rooli subjektiivisena ihmisenä korostuu tässä tutkielmassa etenkin aineiston luonteen vuoksi: aineistossa toistuvat jatkuvasti

⁴⁶ Ks. esim. Tuomi & Sarajärvi 2013 passim, erit. 92–93, 101, 108–112; Kananen 2014, 103–104.

⁴⁷ Kalela 2000, 76–78.

⁴⁸ Kalela 2000, 51–52, 70, 86.

kuvaukset kertojien vaikeista kokemuksista. Esimerkiksi kuvauksia huonosta kohtelusta on ollut välillä pysäyttävää ja liikuttavaa kuunnella ja lukea, ja ne ovat herättäneet minussa empatiaa kertojia kohtaan. Tutkijan tunteiden tunnistaminen on tutkimuseettinen ratkaisu. Omien tunteiden tiedostaminen auttaa niiden käsittelyssä, jotta ne eivät vaikuta sokeasti ja tiedostamatta tutkimusprosessiin. Samaan aikaan empatia tutkimuskohdetta kohtaan ei suinkaan ole huono tai tutkimusprosessia vahingoittava asia, päinvastoin. Lähestyn aineistoani kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärjen väitöskirjassaan kehittämän hermeneuttis-empaattisen lukutavan kautta. Lähestymistavassa yhdistyvät hermeneuttisen tulkinnan pyrkimys tekstin ymmärtämiseen sekä myötätunto, omien tunteiden tunnistaminen ja menneisyyden ihmisen kunnioittaminen. Samalla siihen liittyy ajatus siitä, että ymmärrys voi pyrkimyksistä huolimatta jäädä hyvin puutteelliseksi⁴⁹, eli tutkimuskohteen kanssa ei tarvitse pyrkiä samastumaan. Lukutapa ei estä myöskään ristiriitaisuuksien huomioimista.⁵⁰ Käsitän empatian Leskelä-Kärjen lukutavan myötä siten, että vaikka empatia auttaa menneisyyden ihmisten ymmärtämisessä, se ei estä esimerkiksi rohkeitakaan tulkintoja kertojien tunteiden syistä.

Tutkielma jakautuu kahteen käsittelylukuun. Ensimmäisessä käsittelyluvussa tarkastelen lapsipiikojen muistoja työnteon näkökulmasta. Luvussa 2.1. tarkastelen lapsipiikojen työnteon lähtökohtia, työnteon suhdetta kouluun sekä muistelijoiden asennoitumista omaan koulutaipaleeseensa. Luvussa 2.2. erittelen työnteon haasteita sekä muistelijoiden suhdetta muisteluajankohtaan työnteon kuormittavuuden valossa. Luvussa 2.3. tuon esiin työn positiivisia puolia, kuten työnteon myönteisiä seurauksia muistelijoiden elämään. Samalla tarkastelen muistelijoiden näkemyksiä muisteluajankohdan työntekoon erilalla suhtautuvasta ilmapiiristä sekä käsityksiä työn ja toimeentulon suhteesta.

Toisessa käsittelyluvussa pääosassa ovat entisten lapsipiikojen muistot palveluspaikassa olosta. Luvussa 3.1. huomion kohteena on itse palveluspaikka fyysisenä paikkana sekä etäisyys omaan kotiin. Luvussa 3.2. keskityn kuvauksiin ankarasta ja lapsipiikoihin eriarvoisesti suhtautuvasta isäntäväestä. Luvussa 3.3. puolestaan keskiöön nousevat muistot isäntävään ja piian hyvistä väleistä sekä muistot piikoihin ystävällisesti ja reilusti suhtautuvasta isäntäväestä.

⁴⁹ Tähän voi vaikuttaa tutkittavasta lähteestä riippuen lähteen historiallisuus tai henkilökohtaisuus, sillä tekstejä ei pyrkimyksistä huolimatta voi täysin palauttaa niiden alkuperäiseen merkitysten maailmaan. Leskelä-Kärki 2006, 79–80, 84.

⁵⁰ Leskelä-Kärki 2006, 78–85.

2. Lapsipiian työt

2.1. Töihin vai kouluun?

Niin palkkatyö kuin kotona tehtävä työ kuuluivat olennaisena osana lasten elämään etenkin maaseudun omavaraisissa maatalousyhteisöissä⁵¹, mutta usein myös kaupungin työläisperheissä. Perinteisesti sekä miesten, naisten että lasten työpanokset olivat perheen tai ruokakunnan elannon kannalta välttämättömiä. Yleisesti työnteon luonnollisuutta ja pakollisuutta ilmensivät vielä 1860-luvun alussa yli 15-vuotiaiden palveluspakko ja laillisen suojelun järjestelmä. Vaikka lainsäädännöllisesti laillisen suojelun järjestelmän viimeisetkin rippeet lakkautettiin vuoden 1883 irtolaisasetuksessa, oli ”palveluspakko” edelleen käytännön sanelema velvoite monelle vähävaraisen perheen lapselle, myös alle rippikouluikäiselle. Työn luonnollisuus heijastui myös lapsiin, joten sen lisäksi, että palkkatyö lapsena oli suurelle osalle väestöä taloudellisesti välttämätöntä, oli työntekeä myös yhteisesti jaettu arvo.⁵² Asenne tulee ilmi esimerkiksi erään kyselyvastaajan pohdinnoissa suhteestaan palkkatyöhön: ”Työn pidin luonnollisena – asiaan kuuluvana.”⁵³

Lapset pestautuivat esimerkiksi piioiksi ja rengeiksi, paimeniksi, juoksutyöiksi ja -pojiksi, tehdastyöläisiksi ja pojat metsätöihin apulaisiksi. Alle 15-vuotiaiden palkkatyö oli yleisempää maaseudulla. Rahikaisen mukaan kaupungeissa ei 1900-luvun alussa ollut tarjolla ansiotyötä kovinkaan runsaasti vain vähän toisella kymmenellä olleille lapsille.⁵⁴ Vaikka lasten palkkatyö ei kaupungeissa rajoittunut pelkästään tehdastyöhön, eivätkä tehtaat rajoittuneet pelkästään kaupunkiin, vaikeutti lasten työntekeä kaupungeissa esimerkiksi vuonna 1889 säädetty asetus, joka kielsi teollisuustyön teettämisen alle 12-vuotiailla ja rajasi lasten ja nuorten päivittäistä työaika.⁵⁵ Sen sijaan maaseudulla lapsi kelpasi työhön nuorempana, eikä maataloudessa tehtävää työtä koettu tarpeelliseksi rajoittaa; Suomi ei esimerkiksi ratifioinut Kansainliiton yhteydessä toimineen kansainvälisen työjärjestön ILO:n vuoden 1921 yleissopimusta, jossa

⁵¹ Omavaraisella maatalousyhteisöllä tarkoitan Korkeakankaan määritelmän mukaan suhteellisen omavaraista yhteisöä, joka tuottaa ja kuluttaa pääosan tarvitsemistaan hyödykkeistä. Jokaisen yksittäisen perheen tai talouden ei siis näin ollen välttämättä tarvinnut olla omavarainen. Tämän tyyppinen omavaraisuus alkoi Suomen maaseudulla vähentyä oleellisesti vasta toisen maailmansodan jälkeen. Korkeakangas 1996, 76.

⁵² Markkola 1997, 98.

⁵³ A21 / 1907, Halikko. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁵⁴ Rahikainen 2003, 162.

⁵⁵ Karisto, Takala & Haapola 2003, 250; Tuomaala 2004, 77–78. Siinä missä vuonna 1870 esimerkiksi Tampereen tehdastyöntekijöistä jopa 28,6 prosenttia oli alle 15-vuotiaita, oli lapsityöntekijöitä vuonna 1900 enää 4,4 prosenttia. Markkola 1997, 85.

säänneltiin alle 14-vuotiaiden lasten käyttöä maataloustyössä.⁵⁶ Kaupunkeja pidettiin lapsille vaarallisina, mutta maalaisyhteisössä tehtävä työ nähtiin kasvattavana toimintana, joka edusti kulttuurista jatkuvuutta ja opetti yhteisöllisiä arvoja.⁵⁷ Eri alojen erilainen suhtautuminen lapsityön käyttöön tulee kuvaavasti ilmi esimerkiksi erään kyselyvastaajan kokemuksista tehdastyöstä ja piikomisesta. Ollessaan 12-vuotias kertoja oli halunnut tehdastöihin, mutta olisi saanut tehdä päivässä vain kuusi tuntia töitä. Tämä ei vastaajalle ollut kelvannut, sillä myös palkka olisi ollut työtuntien vähäisestä määrästä johtuen pienempi. Kertoja oli onnistunut kiertämään lasten tehdastyötä koskevia rajoituksia tekemällä tehtaassa urakatöitä, joista ansaitsi hyvin. Myöhemmin samana vuonna hän oli pestautunut piiaaksi.⁵⁸

Lapsipiikojen määrästä on vaikea esittää selkeitä lukumääräisiä arvioita. Esimerkiksi Rahikainen on todennut, että alle 15-vuotiaista piioista ei löydy viranomaisdataa, sillä suurin osa piikoja koskevasta lainsäädännöstä koski yli 15-vuotiaita. Ja vaikka 1900-luvun alkupuolella etenkin keski- ja yläluokkaa koskettanut pula palvelusväestä synnytti raportteja ja selvityksiä palvelijoista, eivät nämä selvitykset juurikaan koskeneet alle 15-vuotiaita. Johdonmukaista, numeerista tietoa lapsipiioista ei siis ole.⁵⁹ Markkola puolestaan on selvittänyt eräiden Tampereen ympäristössä vuosina 1830–1930 syntyneiden naisten elämänvaiheita kirkonkirjojen perusteella ja huomannut, että 1886–1890 syntyneistä maatyöläisten, kuten palkollisten ja itsellisten, tyttäristä miltei yhdeksän kymmenestä lähti kodin ulkopuolelle töihin, näistä kahdeksan kymmenestä piioiksi. 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen asti puolet kaikista maaseudun tytöistä lähti kotoaan töihin 16–17-vuotiaaksi mennessä, 1900-luvun alussa ikäraja nousi parilla vuodella. Alle 15-vuotiaana kotoaan lähteneistä kaksi kolmasosaa oli maatyöläisten tyttäriä.⁶⁰ Kun vielä otetaan huomioon, että esimerkiksi vuonna 1901 maaseutuväestä miltei kaksi kolmasosaa oli maata omistamatonta väkeä,⁶¹ voidaan päätellä, ettei lasten piikominen ilmiönä ollut harvinainen. Selvää lukumääräistä arviota alle 15-vuotiaiden työskentelystä ei kuitenkaan näitäkään tietoja yhdistelemällä voi tehdä. On syytä olettaa, että todellisuudessa lapsipiikoja oli enemmän kuin kirkonkirjat antavat ymmärtää, sillä alle 15-vuotiaiden työ- ja asuinpaikat kirjattiin kirkonkirjoihin usein puutteellisesti.⁶²

⁵⁶ Sandell 2005, 19.

⁵⁷ Tuomaala 2004, 78.

⁵⁸ A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁵⁹ Rahikainen 2007, 595.

⁶⁰ Markkola 1986, 75–76.

⁶¹ Karisto, Takala & Haapola 2003, 29.

⁶² Esimerkiksi Markkolan tarkastelemien kirkonkirjojen mukaan vain joka kuudes alle 15-vuotiaana töihin lähtenyt sai työpaikan kotikylästään, tasan 15-vuotiaista piioista puolestaan kolmannes, ja 16–17-

Myös henkikirjojen merkinnät alle 15-vuotiaista ovat yleensä vajavaiset, sillä henkirahaa maksettiin vain yli 15-vuotiaista. Muistitietoaineisto tukee ajatusta lapsipiikoihin liittyvistä puutteellisista viranomaismerkinnöistä. Esimerkiksi Lapsi ja työ -kyselyn vastaajista nekin, joilla ei ollut omakohtaista kokemusta alle rippikouluikäisenä piikomisesta, osasivat systemaattisesti kertoa alle 15-vuotiaiden piikomisen olleen yleistä varattomien perheiden keskuudessa.

Kaikkein varattomimmista perheissä lasten oli opittava elättämään itsensä jo nuorina, sillä itsensä elättäminen merkitsi vähemmän ruokittavia suita kotona.⁶³ Esimerkiksi yksi vastaaja kuvaili töihin lähtöään seuraavasti: ”Varakkaampien talojen lapsethan ei tarvinnut lähteä kotoa pois, mutta meillä oli pienenlainen talo ja monta suuta ja kättä oli syömässä ja juomassa niin oli lähde heti kun arveli jaksavansa.”⁶⁴ Tämän tutkielman aineiston kaikista vastauksista ei varsinaisesti käy ilmi lapsipiikojen perheen toimeentulo, mutta perheiden vanhemmat olivat selvästi pääosin maaseudun maata omistamatonta väkeä: vaihtelevia töitä tekeviä itsellisiä ja mäkitupalaisia sekä torppareita, palkollisia ja käsityöläisiä. Monissa perheissä lapsia oli neljästä kahdeksaan, merkittävässä osassa perheistä lapsiluku nousi yli kahdeksaan. Suuret perheet ja pienet kodit johtivat siihen, ettei toimeentuloa ja toimeentulon edellyttämää työtä riittänyt kaikille perheen lapsille, ja työtä jouduttiin etsimään kodin ulkopuolelta.⁶⁵ Lapsipiikojen palkka koostui yleensä vain yöspidosta ja yksittäisistä vaatteista. Rahikaisen mukaan palkan pienuuden vuoksi on oletettavaa, että pienen perheen taloudelle oli tärkeämpää, että perheessä oli yksi suu vähemmän ruokittavana kuin se, että lapsi oli kotona töissä.⁶⁶

Työnteko ei suinkaan langennut pelkästään piikomaan tai muuten kodin ulkopuolelle töihin lähteneiden lasten harteille. Kansanomaisen kasvatuksen tärkeimpiä tavoitteita oli opettaa lapset työntekoon.⁶⁷ Osallistumalla taitojensa ja voimiensa mukaan työntekoon lapset oppivat jäljittelemällä ja havainnoimalla niitä moninaisia töitä ja taitoja, joita esimerkiksi maataloudessa tarvittiin.⁶⁸ Työnteolla opittiin kunniallisiksi kansalaisiksi,

vuotiaista piiiosta runsas neljäsosa. Vaikuttaisi oudolta, jos juuri kaikkein nuorimmat olisivat joutuneet kauemmas kotikylästänsä siinä missä vanhemmat työskentelivät lähellä kotiaan. Selitys lienee se, että palveluspaikassa oleva lapsipiika merkittiin kirkonkirjoihin palveluspaikkaansa usein vasta 15-vuotiaana. Markkola 2003, 143–144.

⁶³ A21 / 1907, Halikko; 1894, Huittinen; 1902, Mäntyharju. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA; Rahikainen 2010, 334.

⁶⁴ A21 / 1895, Ruotsinpyhtää. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁶⁵ Ks. esim. Korkiakangas 1996, 129.

⁶⁶ Rahikainen 2007, 599.

⁶⁷ Korkiakangas 1996, 78; Rahikainen 2010, 327; Aukia 2010, 131.

⁶⁸ Rahikainen 2010, 333.

mutta sen merkitys oli ennen kaikkea perheen sekä lapsen toimeentulon turvaamisessa. On selvää, että omavaraistaloudessa tai niukoissa aineellisissa olosuhteissa eläneiden talouksien jokaisen jäsenen työpanos oli tärkeä.⁶⁹ Työnteon ahkeruuden moraalinen ohjenuora ei ollut pelkästään hyve, vaan selviytymisen edellytys.⁷⁰ Etenkin Lapsi ja työ -kyselyn⁷¹ vastaajat kuvailivat systemaattisesti työnteon alkaneen kotona pienillä askareilla selvästi alle 10-vuotiaana, heti, kun sai ”vatsansa kynnyksen yli”. Lapset hoitivat nuorempia sisaruksiaan ja etenkin tytöt auttoivat kotitöissä. Lapset otettiin myös mukaan maatalouden töihin ja he auttoivat esimerkiksi sitomalla lyhteitä, haravoimalla heiniä ja puhdistamalla oja. Kesällä lapset keräsivät marjoja.

Eräs Lapsi ja työ -kyselyn vuonna vastaaja kuvaili suhtautumistaan lapsenpiikana oloon seuraavasti: ”[– –] en tuntenut vastenmielisyyttä hommiin en päässyt kotonani juuri vähemmällä.”⁷² Etenkin perheen vanhimmat tytöt saattoivat joutua ottamaan enemmän vastuuta nuoremmista sisaruksistaan ja kotitaloudesta.⁷³ Samainen Lapsi ja työ -kyselyn vastaaja oli joutunut perheen vanhimpana tyttönä huolehtimaan paljon nuoremmista sisaruksistaan ja auttamaan kotitöissä etenkin silloin, kun äiti oli ollut töissä tehtaalla. Kertojan mukaan ”Tyttö lapsi oli kyllä kovassa hommassa ainakin kun oli vanhin. Ei sitä kouluun pantu ennenkun tuli oppivelvollisuus laki pojat kyllä paremmin pantiin kouluun kun ei pojat kelvannut lapsen hoitoon joka oli tytölle kyllä luja työ.”⁷⁴

Tutkijat ovat yleisesti ottaen varsin yhtä mieltä siitä, että maataloudessa lapset kuluttivat enemmän kuin tuottivat.⁷⁵ Useimmat tutkijat arvioivat lasten tuottavuuden ylittäneen oman kulutuksensa noin viidentoista ikävuoden tietämällä. Toisaalta on tiedostettu, että jo noin 12–13-vuotiaana pienten tilojen lapset korvasivat työpanoksellaan talouteen palkatut piikat.⁷⁶ Piikojen työpanos tuli isäntävälle kuitenkin todelliseen tarpeeseen:

⁶⁹ Aukia 2010, 131–132. Tyttölapsia valmennettiin myös avioliittoa varten. Oli tärkeää, että he kykenivät kaikkiin talouden töihin. Näin taattiin sekä tytön että myös tytön kasvattaneen kodin hyvä maine avioliittomarkkinoilla. Aukia 2010, 133–134.

⁷⁰ Virkkunen 2010, 173.

⁷¹ Kyselyssä kysytään erikseen kodin töistä osiossa Työt kotona ja kotipiirissä sekä muut kotiväen antamat työt. Liite 1.

⁷² A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁷³ Stark 2011, 218.

⁷⁴ A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁷⁵ Rahikainen 2004, 53; Granbom-Herranen 2008, 95. Käsitys käy ilmi myös palkkaussäännöissä: esimerkiksi vuoden 1739 palkkaussäännössä määrättiin, että mikäli isäntä oli ottanut elätettäväkseen 12-vuotiaan tai sitä nuoremman poikalapsen, tuli lapsen pysyä isäntänsä palveluksessa 18-vuotiaaksi asti, jotta lapsi ehtisi kattaa ylläpidostaan aiheutuneet kulut. Rahikainen 2010, 319.

⁷⁶ Rahikainen 2004, 53.

moni kertoja muistelee, että heitä oli suorastaan haettu töihin.⁷⁷ Palkkaaville perheille oli taloudellisesti kannattavampaa laittaa esimerkiksi lapsenhoitoon, paimentamiseen tai vaikkapa siivoamiseen vähemmän tuottava lapsi kuin sitoa aikuinen työkykyinen ihminen näihin töihin. Siksi onkin esitetty arvioita siitä, että traditionaalinen agraariyhteisö ei olisi tullut toimeen ilman lasten työpanosta.⁷⁸

Lähes poikkeuksetta muistellessaan piiaksi lähtöään tai kotona tehtävää työtä kertojat toivat esiin koulunkäynnin ja omat mahdollisuutensa siihen. Koulunkäynti oli muistoissa kilpaileva ja vastakkainen elementti työnteolle. Kaupungeissa koulunkäynti oli jokseenkin yleistä jo ennen oppivelvollisuuden säätämistä 1921, sillä lasten työntekoa rajoitettiin muun muassa teollisuuden saralla. Maaseudulla työnteko kuitenkin tuli usein lapsen koulunkäynnin esteeksi. Köyhyys johti kokoaikaiseen työskentelyyn, ja kokoaikainen kodin ulkopuolella työskentely johti joidenkin lapsipiikojen kohdalla siihen, että koulunkäyntiin ei tarjoutunut mahdollisuutta tai sitä ei voitu jatkaa. Esimerkiksi eräs puoli vuotta kansakoulua käynyt kertoja kuvaili, ettei ollut voinut käydä koulua, sillä ei voinut olla kotona: ”[– –] ku miun piti ol aina niinko vieraiss, vieraiss, joten koton, koton ei oltu olemista, se ol sellasta ku kaik lapset läksi, sit ku tuli suureks ni läksi tota, maailmaa palvelemaan.”⁷⁹ Toisaalla puolestaan toinen muistelija kertoi, että oli saanut käydä kansakoulua vain kaksi lukuvuotta, sillä perheen toimeentulo oli ollut niukkaa. Niin tyttö oli lähetetty koulun sijaan lapsenpiiksi: ”Katsottiin, kun osaa lukea on siinä tarpeeksi viisautta”.⁸⁰ Harva piika sai käydä koulua palveluspaikasta käsin. Niissäkin tapauksissa, että mahdollisuus koulunkäyntiin tarjoutui työskentelystä huolimatta, työnteko yhdessä koulunkäynnin kanssa oli usein niin raskasta, että koulunkäynnin tuli väistyä. Näin kävi esimerkiksi lapsenpiikana työskennelleelle kyselyvastaajalle, joka oli koulunkäynnin lisäksi joutunut palveluspaikassaan hoitamaan myös lapsia, eikä läksyn luvusta ollut tullut mitään. Kertoja oli väsynyt, ja koulunkäynti saanut jäädä, vaikka hän olisi mielellään jatkanut koulussa.⁸¹

Kaikista aineiston vastaajista reilu neljännes ilmoitti, ettei ollut käynyt kansakoulua päivääkään. Yleensä kiertokoulua oli saatettu käydä joitain päiviä tai viikkoja, mutta varsinaista pidempiaikaista koulua ei oltu käyty. Kolmasosa vastaajista kertoi

⁷⁷ Kper Y/08154: 1903, Alajärvi; Kper Y/02139: 1903, Kalajärvi; Kper AK/3721: 1896, Kesälahti; A21 / 1906, Sortavala; 1899, Sysmä; 1906, Kuopio. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁷⁸ Szabó 1971, 19, 36; Utrio 1984, 370; Korhokangas 1996, 76.

⁷⁹ Kper Y/08014: 1904, -.

⁸⁰ TMT:67:1340:TA: 1896, Tuusniemi.

⁸¹ A21 / 1909, Tyrvää. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

käyneensä kansakoulua jonkin verran, yleensä vuodesta kolmeen vuotta, ja viidesosa ilmoitti käyneensä kansakoulun kokonaan, eli nelivuotisena. Viidesosa vastaajista ei maininnut mitään koulunkäynnistään eli heidän kohdallaan ei päätelmiä koulunkäynnistä tai sen puutteesta voida tehdä. Ainakin noin puolet vastaajista oli käynyt koulua jonkin verran. Maaseudulla kansakoulut olivat yhdeksän vuotta täyttäneille tarkoitettuja nelivuotisia yläkansakouluja, mutta kaupungeissa kansakoulu oli kuuden vuoden mittainen ja koostui ylä- ja alakansakoulusta.⁸² Kertojista ainoastaan yksi vastaaja, Helsingissä asunut, oli käynyt kansakoulun kuusivuotisena.

Kouluja käyneet vastaajat tekivät piian töitä joko koulujen kesälomilla tai viimeistään koulun päätyttyä, jolloin he yleensä olivat olleet 12–13-vuotiaita. Koulunkäynnillä näyttäisi olleen yhteys vastaajien syntymävuoteen. Ne, jotka eivät olleet käyneet koulua ollenkaan, olivat selvästi vastaajien vanhemmasta päästä; heidän mediaanisyntymävuotensa oli 1895. Niiden vastaajien, jotka olivat käyneet kansakoulun kokonaan, mediaanisyntymävuosi puolestaan oli 1906. Luvut kuvaavat kansakoulun suosion kasvun yleisiä suuntaviivoja: esimerkiksi 1900-luvun alussa maaseudulla vain hieman yli kolmannes kouluikäisistä kävi koulua, kun taas oppivelvollisuuden säätämisen aikoihin kansakoulua kävi jo noin neljä viidestä.⁸³

Kansakoulujen perustaminen sujui Suomessa aluksi melko verkkaisesti. Ennen kansakoululaitoksen syntyä ja vielä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maaseudulla kiertokoulu oli suosittu koulumuoto, jonka tarkoituksena oli antaa alkuopetusta. Kirkon järjestämä kiertokoulu kiersi nimensä mukaisesti kylästä toiseen pysyen yhdessä kylässä muutaman viikon verran. Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa koulujen perustaminen määrättiin kuntien vastuulle, joskin maaseudulla koulujen perustaminen oli harkinnanvaraista. Kaupungeissa alkuopetus siirrettiin seurakunnalta kunnan vastuulle, minkä johdosta kaupungeissa kansakoulu oli kuuden vuoden mittainen, mutta maaseudulla, jossa alkuopetusta tarjottiin yhä kiertokoulun muodossa, kansakoulu oli nelivuotinen. Paitsi koulutuksen kestossa, myös koulunkäynnin yleisyydessä oli eroja maaseudun ja kaupunkien välillä. Esimerkiksi parikymmentä vuotta kansakouluasetuksen jälkeen Suomessa oli vielä sata kuntaa, joissa ei toiminut ainoatakaan kansakoulua, siinä missä kaupungit oli jo vuonna 1871 määrätty perustamaan tarpeeksi kouluja kaikkia halukkaita varten. Vuonna 1890 kaupunkilaislapsista koulua kävi kolme neljäsosaa, maaseudulla alle viidesosa. Vuonna

⁸² Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 22–24.

⁸³ Tuomaala 2004, 15.

1898 myös kaikki maalaiskunnat määrättiin perustamaan kouluja niihin piireihin, joissa vähintään 30 lasta ilmoittautui opetukseen. Vuoteen 1906 mennessä kaikkiin Suomen kuntiin oli perustettu koulu.⁸⁴

Huomattavan moni heistä, jotka eivät olleet päässeet kouluun tai joiden koulutaival loppui lyhyeen, kuvailivat kaipuutaan kouluun. Muuan pyykkäriin tytär luonnehti kansakouluaikaansa elämänsä parhaaksi. Koulunkäynti oli jäänyt lyhyeen, sillä kertojan äiti oli sairastunut, eikä voinut pitää tyttärtään enää kotona.⁸⁵ Vuonna 1903 syntynyt puoliorpo puolestaan oli lähtenyt kahdeksanvuotiaana naapuriin lapsenpiiksi. Koulua hän ei ollut saanut käydä lapsena lainkaan. Koulukaipuuta ilmentää kuitenkin se, että kertoja oli käynyt myöhemmin aikuisiällä kansakoulun. 10-vuotiaana tyttö oli työskennellyt talossa, joka sijaitsi aivan kansakoulun vieressä. Talon emäntä oli järjestänyt naapurissa asuvan siskontyttönsä opettamaan hänelle kirjaimia, mutta kertoja oli jo aiemmin opetellut itse lukemaan ja tunsikin myös kirjaimet. Kertoja kuvaili itseoppineisuuttaan ylpeydellä: edellisen talon emäntäkin oli ihmetellyt hänen hyvää lukutaitoaan, vaikka kukaan ei ollut häntä opettanut. Kohtaaminen siskontytön kanssa oli ollut seuraavanlainen:

Niin ni, minä kauhistuinkin ku se tyttö tuli sitte sieltä naapurista ja sano, että nyt hän opettaa, ni minä sitte, että mitä sinä opetat. Kirjaimia. Minä sanoin että huh, minulle ei tartte kirjaimia opettaa ku minä haluan kouluun. Mutta eei puhettakkaa. Ja vieressä kansakoulu.⁸⁶

Koulukaipuun lisäksi kertojan kuvailussa paistaa myös varsin selvästi katkeruus emäntää tai kenties koko lapsipiian asemaansa kohtaan. Emännän yritykset tarjota kertojalle edes hiukan koulutusta olivat tuntuneet laihalta lohdulta, suorastaan loukkaukselta; kertoja ei ollut kaivannut naapurin tyttöä opettamaan hänelle asioita, jotka hän jo osasi. Hän oli kaivannut kouluun.

Toisaalta kaikki vastaajat eivät muistelleet ainakaan lapsena kokeneensa koulunkäynnin olleen välttämätöntä, mutta nämä kuvaukset ovat kuitenkin aivan selvästi vähemmistössä. Näitä näkemyksiä edustaa esimerkiksi lapsenpiikana työskennellyt torpparin tytär, joka oli saanut käydä kansakoulua kolme vuotta. Neljännen lukuvuoden alkaessa oli tyttö jo lähtenyt lapsenpiiksi. Koulusta oli lähetetty kirje tytön kotiin, jossa muistutettiin kouluvuoden alkamisesta. Kertoja muisti kirjoittaneensa takaisin osaavansa kyllä hoitaa ”paskahäntiä” ilman kouluakin. Hän ei ollut nähnyt

⁸⁴ Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 22–24.

⁸⁵ A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁸⁶ Kper Y/08154: 1903, Alajärvi.

koulunkäynnin olevan tarpeellista, sillä hän osasi jo lukea ja kirjoittaa.⁸⁷ Kertoja oli ajatellut koulutustaan käytännöllisesti: koulussa ei oppisi niitä taitoja, joita hän tarvitsisi itsensä elättämiseen. Mentaliteetti ei ollut aikakauden rahvaan keskuudessa harvinainen. Perheen elättämiseen tarvittiin usein koko perheen panos, joten koulunkäynti oli niukasti toimeentulevien kohdalla pois perheen elannosta. Koulunkäyntiä saatettiin vastustaa myös periaatteellisista syistä, tosin näihin periaatteisiin vaikuttivat mitä ilmeisimmin käytännön realiteetit. Joidenkin mielestä koulussa kasvoi laiskoja ihmisiä.⁸⁸ Toisaalta koulunkäynnin saatettiin katsoa olevan ”herroja” varten. Koulutuksen vähättely saattoi toimia myös lisäperusteluna sille, miksi köyhissä olosuhteissa eläneitä lapsia ei voitu pistää kouluun.⁸⁹

Ylivoimainen enemmistö aineiston lapsipiiioista piti lasten koulunkäyntiä ihanteena. Suhdettaan muisteluajankohdan selvästi erilaiseen lapsuuteen ja nuorempien sukupolvien lisääntyneeseen koulunkäyntiin kertojat ilmaisivat kehottamalla nuorempia ihmisiä arvostamaan sitä, että he olivat saaneet käydä koulua.⁹⁰ Moni myös mainitsi, että omat lapset olivat onneksi saaneet käydä koulua.⁹¹ Mielenkiintoisen ristiriidan aiheuttaa kuitenkin erään kyselyvastaajan suhde omaan koulunkäyntiinsä ja toisaalta muisteluhetken nuorten opiskeluun. Jo ylempänä mainittu pyykkäriin tytär, jolle kansakoulu oli ollut elämän onnellisinta aikaa, suhtautui eri lailla nuorempien sukupolvien pidemmälle kouluttautumiseen. Vastaajan mukaan nuoret kävivät oppikouluja kunnan kustannuksella, sillä heille ei kelvannut maataloustyö:

[– –] lapset käy Herrain kouluja, myyvät sitte koti talon kun vanhuksista aika on jättänyt. Maa työ on raskasta ja paskasta, ei he sitä ikinä ala tekee, mutta mistä niille löytyy niitä herrojen työ paikkoja.⁹²

Kouluttautumisen halveksunta on saattanut toimia osin lohdutuksena sille, että oma koulu jäi kesken. Vastaaja koki, että nuoremmat polvet halveksuvat maatyötä, mikä oli vastaajasta suorastaan loukkaavaa. Työ, joka oli kelvannut lukuisille aikaisemmille sukupolville, ei kelvannut enää nuorille. Sen sijaan nuoret havittelivat jotain, mitä he eivät vanhempiensa tai esivanhempiensa perusteella olleet: vastaajan lapsuudessa ”herroille” kuuluneita töitä ja koulutusta. Samalla kertoja tulee kommentoineeksi Suomen poikkeuksellisen nopeaa rakennemuutosta. Siinä missä esimerkiksi muissa

⁸⁷ TMT:370:11178:TA: 1903/1904, Tammela.

⁸⁸ Ympäristönsä suhtautumista koulunkäynnin laiskistavaan vaikutukseen kuvaavat esim. A21 / 1904, Karinainen; 1906, Sortavala; 1906, Kuopio. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁸⁹ Stark 2011, 217–218.

⁹⁰ Esim. TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

⁹¹ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen; TMT:259:10003:TA: 1904, Kangasniemi; Kper Y/08154: 1903, Alajärvi; A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁹² A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Pohjoismaissa sosiaalinen liikkuvuus noudatti kaavaa, jossa maanviljelijöiden pojista tuli työläisiä ja työläisten pojista toimihenkilöitä, siirryttiin Suomessa toimihenkilöammatteihin usein suoraan maataloudesta.⁹³ Vastaja siis koki, että uudemmat polvet väheksyivät hänen elämäntapaansa ja työuraansa ainakin siinä määrin, että eivät kelpuuttaneet sitä itselleen aikana, jolloin valinnanvaraa oli. Vastajan nuoruudessa mahdollisuuksia valita ei ollut ollut samassa määrin kuin muisteluhetkellä, ja puolustaakseen vanhaa elämäntapaa – jota ei välttämättä itse olisi nuorena valinnut – vastaja paheksui nuorten ratkaisuja.

2.2. Raskasta ja vaativaa

Entisten lapsipiikojen muistellessa palveluspaikkojensa töitä toistuvat kerronnassa kaikkein eniten kuvaukset lastenhoidosta. Vastajista selvä enemmistö, noin kahdeksan kymmenestä, mainitsi olleensa lapsenpiikana. Pienten lasten hoito oli tavallisesti tärkeämmäksi koettuihin töihin kykenemättömien, eli lasten ja vanhusten, työtä.⁹⁴ Kansatieteilijä Markku Aukian mukaan lastenhoito nähtiin muita kotitaloustöitä vähempiarvoisena työnä, sillä se ei varsinaisesti edistänyt toimeentuloa. Äidin oli mahdollista hoitaa lastaan täysipäiväisesti lähinnä vain rikkaissa tai väkirikkaissa talouksissa. Muussa tapauksessa äidin työpanosta tarvittiin muualla. Mikäli taloudessa ei ollut hoitajiksi kelpaavia vanhempia sisaria tai muuta väkeä, palkattiin työhön edullisesti ulkopuolinen työntekijä, usein lapsi.⁹⁵

Lastenhoidon lisäksi entisten lapsipiikojen useimmin muistelemia töitä olivat kotitalouden työt, kuten ruoanlaitto, siivoaminen, tiskaus ja veden kanto. Lapsipiikat hoitivat myös karjaa ja olivat paimenessa. Aina lehmiä ei tarvinnut paimentaa koko päivää: riitti, että ne vietiin aamuisin laiduntamaan metsään ja tuotiin sieltä iltaisin takaisin.⁹⁶ Lapsipiikat tekivät myös peltotöitä ja käsitöitä sekä toimivat yleisesti apureina siellä, missä työntekijää tarvittiin. Jokunen myös mainitsi tehneensä ”kaikkia” töitä.⁹⁷

Palvelukseen lähdettiin usein ensimmäisen kerran jopa alle 10-vuotiaana. Aineiston nuorimpina töihin lähteneet lapsipiikat olivat ensimmäistä kertaa vieraan palvelukseen

⁹³ Karisto, Takala, Haapola 2003, 65; Pöntinen 1983, 66–67.

⁹⁴ Aukia 2010, 135; Sammallahti 1980, 150–152; Rahikainen 2007, 601–602.

⁹⁵ Aukia 2010, 37, 42–43.

⁹⁶ Suomessa alettiin 1800-luvun loppupuolella siirtyä yhä enemmän kaupallisen viljan viljelyä tuottoisampaan karjatalouteen, mikä lisäsi lasten palkkaamista paimeniksi. Rahikainen 2010, 325.

⁹⁷ Kper Y/02126: 1891, Soini; TMT:47:963:TA: 1906, Kangasala; TMT:41:778:TA: 1897, Vesilahti; TMT:279:4303:TA: 1906, Janakkala.

mennessään olleet vain kuusivuotiaita. Vajaa puolet kertojista oli lähtenyt palvelukseen 6–9-vuotiaana, hieman yli puolet muistelijoista 10–14-vuotiaana. Yksittäisistä ikävuosista eniten mainintoja saavat 7 ja 12. Tarkastelussa on otettu huomioon sekä ne, jotka olivat lähteneet vieraan palvelukseen ensimmäistä kertaa esimerkiksi vain kesäksi ja palasivat sitten kotiin, että ne, jotka olivat lähteneet heti pidemmäksi aikaa tai pysyvästi pois kotoa.

Kertojien muistelmissa toistuvat kokemukset liian raskaasta työstä palveluspaikassa. Vuonna 1903 syntyneen, 13-vuotiaana palvelukseen lähteneen kyselyvastaajan mukaan ”[– –] lapsia ei säällitty vieraissa olinpaikoissa niitä käskettiin lujasti töihin, ja niihen piti mennä.”⁹⁸ Työnteon raskautta tuodaan aineistossa ilmi esimerkiksi kommentoimalla työajan pituutta. Piian työpanos saattoi olla miltei ympärivuorokautisesti työnantajansa käytössä.⁹⁹ Lapsipiikojen tai aikuistenkaan piikojen työaikaa ei säädelty, ja etenkin nuorten työntekijöiden asema palkollisammateissa oli suojaton.¹⁰⁰ Erikseen määriteltyjä viikoittaisia vapaa-aikoja ei yleensä juuri ollut. Muuan kyselyvastaaja kommentoi lapsipiikojen työaikaa seuraavasti: ”Ei meillä lapsilla mitään Työ aika lakia ei ollut paremmin lapsilla kuin aikuisillakaan. Aamusta iltaan oli työ aika.”¹⁰¹

Toisaalta pitkät päivät kuuluivat yleisesti maatalouden parissa työskentelevien arkeen, ja kotonakin ollessa saattoi joutua työhön koko päiväksi. Vuonna 1900 syntynyt kertoja muisteli lapsuudenkodissaan viettäneensä sadonkorjuun aikaan pitkiä päiviä pellolla: ”[– –] siellä oli koko lapsilauma töissä [– –]”.¹⁰² Kertoja oli tuskin kuitenkaan joutunut olemaan maatalouden hiljaisempina hetkinä yhtä kovassa työssä, sillä hän oli saanut käydä kansakoulun kokonaan.

On selvää, että lapsipiian työpanos oli hyödynnetty kertojien mielestä toisinaan liiankin perusteellisesti palveluspaikassa. Työajat saattoivat olla niin tarkkoja, että heinäpellollekin kävellessä oli pitänyt samalla kutoa sukkaa, jotta kävelyyn käytetty aika ei olisi mennyt hukkaan.¹⁰³ Lapsenpiiat joutuivat toisinaan hoitamaan

⁹⁸ A21 / 1903, Nurmes. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

⁹⁹ Sulkunen 1989, 35. Pylkkänen 2006, 87. Vasta vuoden 1922 työsopimuslaki viimein rinnasti palvelijat muuhun työväkeen, ja palvelijoiden työsuhteen pohjaksi tuli työsopimus, jossa sovittiin palkoista, työsuhteen kestosta, irtisanomisajasta, vuosilomasta ja ylityökorvauksista. Pylkkänen 2006, 90.

¹⁰⁰ Sulkunen 1989, 35.

¹⁰¹ A21 / 1906, Kuopio. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁰² A21 / 1900, Sonkajärvi. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁰³ TMT:97:1580:TA: 1884, Pielisjärvi.

hoidokkilastaan yötä myöten.¹⁰⁴ Eräälle kertojalle tämä oli yksi tärkeimmistä syistä sille, että hän oli karannut palveluspaikastaan:

”[– –] täyty olla siellä yötä päivää, lapsia siellä liikutella yöt. Kyllä se oli niin, se oli vähän semmonen kurja komento missä minä olin [– –] Minä lähdinkin sieltä yöllä pois varkain, kun ei se laskenu koskaan päivällä lähteen pois, niin minä lähdin yllä kerran sitten kun miehet nuotalla oli, niin minä lähdin pois. Sanoin sille renkipojalle [– –] että nyt minä lähden ja älkää sanoko emännälle ennenkuin minä pääsen vähän matkaa, että ei saa mua kiinni.”¹⁰⁵

Pitkät työpäivät sitoivat lapsipiian myös paikkaan. Esimerkiksi lapsen hoitaja ei monesti voinut poistua kovinkaan kauas lapsen viereltä. Lapsipiioille ei jäänyt aikaa juuri muuhun, saati leikkiin.¹⁰⁶ Näitä tilanteita muisteltiin usein haikeudella. Vuonna 1906 syntynyt kyselyvastaaja kirjoitti, että kehdon keinuttelun lomassa ei ollut päässyt edes välttämättä tarpeilleen, saati miellyttävämpiin ajanvietteisiin:

Työni oli heiluttaa kehtoa koko lapsen nukunta aika heilutettiin ja jos sattui heräämään tai jos itki piti keinuttaa kovasti ja laulaa. Ei päässyt etes pissalle piti pyytää jos joku keinuttaisi sillä aikaa muuten lapsi heräsi jos kätkyt pysähtyi. Kun sitten oli ruokinta aika emäntä hoivaili lasta. Minä kävin navetan takana pikkulassa. Ja niin kovasti teki mieli vasikkaa katsomaan. Ja ranta laiturilla kaloja katselemaan jotka uivat rantavedessä. Ja minua varotettiin että en sitten viivyttele.¹⁰⁷

Työn katsottiin monesti olleen pitkästyttävää. Pitkästyttävyys toistuu etenkin lasten tuudittamiseen liittyvien työtehtävien muistelussa. Kehdon tai muun tuudituslaitteen keinuttaminen oli olennainen osa lastenhoitoa; monesti lasta keinutettiin riippumatta siitä, oliko lapsi valveilla vai unessa. Toisaalla puolestaan lasta soudettiin lähinnä silloin, kun lasta nukutettiin.¹⁰⁸ Vuonna 1908 syntynyt kertoja oli lähtenyt lapsenpiikaksi sukulaisensa luokse yhdeksänvuotiaana ja hoitanut lapsia sillä välin, kun muut olivat olleet kesällä ulkotöissä. Kertoja muisteli kehdon tuudittamisen olleen niin ikävystyttävää, että oli meinannut itsekkin nukahtaa.¹⁰⁹ Pitkästyttävyys näyttää olleen tämän kertojan kohdalla päällimmäisin muisto lapsenpiikana olosta, sillä hän nosti tuudittamisen ja sen väsyttävyyden heti ensimmäisenä esiin haastattelijan kysyessä tältä hänen ensimmäisistä töistään. Myös toisaalla eräs kyselyvastaaja kertoi 11-vuotiaana lapsenpiikana ollessaan ottaneensa salaa nokosia sängyn alla kehdon vieressä.¹¹⁰ Tuudittamisen pitkävetisyys saattoi tulla ensikertalaiselle yllätyksenä.

¹⁰⁴ TMT:370:11178:TA: 1903/1904, Tammela; TMT:36:636:TA: 1889, Viiala.

¹⁰⁵ TMT:36:636:TA: 1889, Viiala.

¹⁰⁶ Kper Y/04315: 1906, Tornio.

¹⁰⁷ A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁰⁸ Sammallahti 1980, 152.

¹⁰⁹ Kper Y/08140: 1908, Alajärvi.

¹¹⁰ A21 / 1895, Rääkkylä. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Seitsemänvuotiaana lapsenpiiksi lähtenyt puutyömiehen tytär muisteli lähteneensä ensimmäisestä palvelupaikastaan ensimmäisen päivän jälkeen keinutettuaan lasta koko päivän ja ikävystytyään. Myöhemmissä palvelupaikoissaan tyttö oli pysynyt kauemmin, mutta aika oli käynyt pitkäksi, kun aina oli pitänyt tehdä samaa: keinutella lasta päivät sillä välin, kun talon väki oli ulkotöissä.¹¹¹ Myös tämän kertojan kohdalla pitkäveteisyys näyttäisi olleen yksi päälinnaisiä asioita, mitä hän palveluksessa olostaan muisti. Esimerkiksi muistot isäntäväestä ja hoidettavasta lapsesta olivat jo unohtuneet, mutta lapsen keinuttamisen pitkäveteisyys oli jäänyt mieleen. Psykologi Donald Spencen mukaan muiston pääasiallista ydintä eivät ole sen sisällölliset yksityiskohdat, vaan pikemminkin siihen liitetyt tunteet.¹¹² Iäkkäiden ihmisten muistelua tutkinut psykologi Marja Saarenheimo puolestaan huomauttaa, että nimenomaan muistoa sävyttävä tunne yhdistää menneisyyden ja muisteluhetken – muisto ei kuulu sen paremmin menneisyyteen kuin muisteluhetkeenkään, vaan se syntyy menneisyyden ja nykyhetken vuorovaikutuksessa.¹¹³

Kuvaukset pikkulapsen keinuttamisen yksitoikkoisuudesta toistuvat muussakin muistitietoaineistossa ja tutkimuskirjallisuudessa: lapsen keinuttelun pitkäveteisyydestä kirjoittavat muun muassa Korkiakangas ja Rahikainen. Korkiakangas on havainnut, että tuudittaminen koettiin monotonisena, kärsivällisyyttä vaativana ja vain vähän onnistumisen elämyksiä tuottavana,¹¹⁴ ja Rahikainen vahvistaa, että kaikista lastenhoidon saralla tehdyistä tehtävistä tuudittaminen koettiin erityisen yksitoikkoiseksi työksi.¹¹⁵

Pitkästyttävyyden ja sitovuuden lisäksi moni kertoja muisteli työn olleen fyysisesti ankaraa. Jotkut kertoivat erityisesti hoidettavan lapsen painaneen liikaa. Vuonna 1890 syntynyt muonamiehen tytär muisteli kanniskelleensa hoitolastaan väsymykseen asti. 10-vuotiaan lapsenpiian oli pitänyt palveluspaikassaan kantaa puolivuotiasta, painavaa lasta samalla muiden töiden lisäksi. Työ oli tullut erityisen raskaaksi, sillä kertoja oli joutunut ulkotöihin, muun muassa vedenkantoon, mutta lasta oli silti pitänyt kantaa mukana.¹¹⁶ Vuonna 1903 syntynyt, 10-vuotiaana lapsenpiiksi lähtenyt kertoja puolestaan muisteli hoidokkinsa olleen hyvin painava, vaikka lapsi oli vasta vuoden

¹¹¹ Kper Y/08014: 1904, -.

¹¹² Spence 1995, 320–321; Saarenheimo 1997, 92.

¹¹³ Saarenheimo 1997, 92.

¹¹⁴ Korkiakangas 1996, 155–156.

¹¹⁵ Rahikainen 2007, 596.

¹¹⁶ Kper Y/06667: 1890, Kangasala.

ikäinen. Kertoja oli väsynyt palveluspaikassaan niin, että lähti sieltä kotiin ennenaikaisesti:

Se poika [– –] oli sitte niin raskas jota minä hoijin, että se paino yhtä paljon ku minä. Se oli niin lihava, ja vaikka se oli kans, jottei se ol ku vuojen vanha. Ja sitten minä kumminki syksyllä tulin niin paljo ennen pois, jotta, ennen ku koulu alako. Että minä niin väsyin siellä, se oli niin raskas se mun haltioitava.¹¹⁷

Lapsen painavuutta korostaa kertojan muistoissa se, että tämä arvioi jälkikäteen muistellessa tämän painaneen yhtä paljon kuin hän itse. Lapsen todellinen paino on tässä yhteydessä toisarvoinen seikka: olennaisempaa on se, mitä entisen lapsenpiian muisto kertoo työn raskauden kokemuksesta.

Kertomuksia liian painavista hoitolapsista on saatu muustakin muistitietoaineistosta. Esimerkiksi Rahikainen kirjoittaa hyvin samankaltaisista kokemuksista¹¹⁸, ja Pohjois-Ruotsista kerätyn muistitiedon perusteella vuosisadan vaihteessa lasten kantaminen jätti toisinaan jopa fyysiset jälkensä lapsenpiikoihin. Pitkäaikaisen yksipuolisen kantamisen on kuvattu vaikuttaneen pienikokoisen kantajan kehittyvään luustoon niin, että lantio ja hartiat kehittyivät epäsymmetrisiksi. Se puoli, jolla lasta kannettiin useammin, kehittyi lyhyemmäksi.¹¹⁹

Jotkut lapsipiijat joutuivat jopa miesten ja poikien työksi luokiteltuihin, fyysisesti kuormittaviksi katsottuihin metsä- ja hevostöihin. Perinteisessä maatalousyhteiskunnassa työt jakaantuivat yleensä sukupuolen ja iän mukaan.¹²⁰ Työnjako oli voimakkaimmillaan aikuisvuosina, sillä lapsena tytöt ja pojat tekivät monin paikoin samoja lasten töitä, usein avustavia naisten töitä. Naisten ja miesten töihin ohjaaminen aloitettiin kuitenkin yleensä jo nuorena. Nuoret pojat kuuluivat naisten vyöhykkeelle, josta he alkoivat erkaantua 7–8-vuotiaana ja opetella miesten töitä.¹²¹ Jos taas sukupuolten välisestä työnjaosta ei voitu pitää kiinni, oli yleisempää, että naiset ryhtyivät miesten töihin kuin toisinpäin.¹²² Yllä mainittu muonamiehen tytär, joka oli joutunut kantamaan hoidokkiaan muiden töiden ohella, oli joutunut myös myöhemmin 12-vuotiaana isännän mukaan pellon lannoittamiseen. Kertoja oli osallistunut lantapatterien hajottamiseen, mistä hän muisteli saaneensa kätensä täyteen

¹¹⁷ Kper Y/02139: 1903, Kalajärvi.

¹¹⁸ Rahikainen 2007, 597.

¹¹⁹ Liliequist 1991, 110.

¹²⁰ Korkiakangas 1996, 124; Rahikainen 2003; 132–134;

¹²¹ Aukia 2010, 133, Korkiakangas 1996, 128; Rahikainen 2003, 133–134.

¹²² Korkiakangas 1996, 126; Rahikainen 2003, 132.

verisiä rakkoja. Hän oli ollut miltei aina mukana hevosten työajossakin. Seuraavassa palveluspaikassaan, isommassa torpassa, hän oli ollut miesten mukana kaikissa töissä: peltojen jyväämisessä, hevosajoissa ja metsätöissä. Tyttö oli väsynyt niin, ettei ollut jaksanut käydä iltaisin aina saunassakaan. Raskaasta työstä huolimatta muistot eivät olleet katkeria; aika oli kulunut, kun torpassa oli ollut paljon muita nuoria, ja työt olivat sujuneet, kun oli ”terve ja kykeni”.¹²³ Vuonna 1886 syntynyt muistelijä puolestaan oli joutunut 12-vuotiaana yhdessä huutolaispojan kanssa metsätöihin. Kertoja muisti itkeneensä usein pojan kanssa yhdessä yrittäessään sahata talvella jäätyneitä tukkeja märissä ja vähissä vaatteissa.¹²⁴ Muistot raskaista töistä olivat katkeria ja surullisia, eikä vähiten siksi, että töiden kuormittavuuden lisäksi lapsia oli kohdeltu huonosti.

Toisilta lapsipiiioilta vaadittiin enemmän kuin he kenties jaksoivat tehdä. Vuonna 1895 syntynyt kertoja oli myös ollut mukana levittämässä karjanlantaa pellolle, ja oli joutunut kertomansa mukaan levittämään lantaa samassa tahdissa kuin aikuisetkin. Hän oli kantanut isolla saavilla vettä karjalle aamuin illoin, ja lehmien hakuun kahden kilometrin päästä laitumelta oli saanut käyttää aikaa vain puoli tuntia, mutta kertojalla oli mennyt usein paljon kauemmin.¹²⁵ Vaikka kuvaus on muuten varsin niukkasanainen ja toteava, voi muistoissa havaita selviä epäreiluuden tunteita työnantajia kohtaan. Vaatimukset tuntuivat kohtuuttomilta. Samankaltainen epäreiluuden kokemus välittyy myös ylempänä mainitun, vuonna 1886 syntyneen kertojan muistoissa. Hänen voimansa olivat olleet koetuksella, eivätkä ne olleet tahtoneet riittää, kun tehtävänä yhdessä huutolaispojan kanssa oli ollut kiivetä puuhun karsimaan puun alempia oksia kuivikkeeksi navettaan.¹²⁶ Vuonna 1906 syntyneellä, 13-vuotiaana palvelukseen lähteneellä sekatyöläisen tyttärellä puolestaan oli ollut enemmän töitä kuin hän oli jaksanut tehdä. Alun perin kyse oli ollut vain lapsen hoitamisesta, mutta lopulta kertojan tehtäväksi oli langennut lapsenhoidon ohella ”kaikki” eli muun muassa siivous, tiskaus, ruuanlaitto suurelle joukolle sekä raskaiden vesisaavien kanto. Työt olivat tulleet ”13-vuotiaan likan voimille raskaaks”.¹²⁷

Starkin mukaan lapsityökuvauksissa kaikuu ahdistus ja viha erityisesti silloin, kun kyseessä oli työ, johon lapsella ei ollut edellytyksiä.¹²⁸ Tämän voi havaita yllä kuvatuissa muistelmässakin: työtaakka oli tuntunut epäreilulta. Stark on huomauttanut,

¹²³ Kper Y/06667: 1890, Kangasala.

¹²⁴ TMT:131:1994:TA: 1886, Virrat.

¹²⁵ TMT:138:2142:TA: 1895, Kirvu.

¹²⁶ TMT:131:1994:TA: 1886, Virrat.

¹²⁷ TMT:47:963:TA: 1906, Kangasala.

¹²⁸ Stark 2011, 267.

että lapsityöllä oli maalaisyhteisössä kaksi varsin ristiriitaista ulottuvuutta. Toisaalta lasten työpanos ruokakunnassaan oli tärkeä, ja lapsen tulikin käyttäytyä työskennellessään aikuisen tavoin työpanoksensa vaatimalla tavalla. Toisaalta lapsi oli alisteisessa asemassa työnjohtajiinsa ja muihin itseään vanhempiin nähden.¹²⁹ Niissä tapauksissa, joissa entisiltä lapsipiioilta vaadittiin enemmän kuin he pystyivät tekemään, tämä ristiriita tulee näkyväksi. Lasten nuori ikä otettiin huomioon heidän alisteisessa kohtelussaan, mutta ei työtaakassa.

Jotkut kertojista muistelivat työtä olleen yksinkertaisesti vain hyvin paljon. Lapsipiit saivat usein palveluspaikoissaan tehdä monenlaista työtä. Vuonna 1902 syntynyt torpan tyttö oli pestautunut pian kansakoulun käytyään 13-vuotiaana kahden opettajan palvelukseen ja joutunut oitis monenlaisiin kotitaloustöihin. Haastattelija ja kertoja keskustelivat kertojan palveluspaikasta ja päivittelivät yhdessä kertojan työmäärää seuraavasti:

[Haastattelija]: *Mitäs se se, olitteko te niinku pikkupiikana vai –*

[Kertoja]: Eeikä, eikä, mie pantiin kohta, minä pantiin tekee ruokaa kun minä, minä menin, ja siivoo ja siel oli viel kolme koululaista ja kaks opettajaa, ne oli naisopettajia ja ne asu yksin.

[H]: *Teillähän oli kauhea työ.*

[K]: Kauhee työ.

[H]: *Semmoselle joukolle ruokaa –*

[K]: Kauhee työ.

[H]: *Montako huonettaki siinä siivoo?*

[K]: Öö no, neljä huonetta ja raput ja sun muuta, ja petit kaikille tehrä ja aamulla vierä kahvit sänkyyn jokainen, jokaiselle, tarjottimella.

[H]: *No kyllä ne oli ne neljä markkaa työn takana.*

[K]: Kyllä se työn takana oli, kyllä.[– –]¹³⁰

Katkelmassa tulee erinomaisesti esiin töiden paljouden kokemuksen lisäksi myös haastattelun vuorovaikutteisuus ja se, että haastattelun lopputulokseen vaikuttavat aina haastattelija ja kertoja yhdessä. Kertoja kuvailee katkelman alussa työtehtäviään kieltämällä haastattelijan kysymykset pikkupiikana¹³¹ olosta, sillä kertoja oli saanut tehdä ilmeisen itsenäisesti taloustöitä. Sitten haastattelija esittää tulkintansa kertojan kommentteihin, ja kertoja vahvistaa ne oikeiksi. Haastattelija ohjasi kertojankin tulkintoja, mutta oletettavasti ne olivat lähellä kertojan omia tuntemuksia. Muussa tapauksessa kertojalle tuskin olisi muodostunut ongelmaksi kieltää haastattelijan oletuksia – olihan hän kieltänyt ne jo aiemminkin.

¹²⁹ Stark 2011, 267.

¹³⁰ Kper AK/4688: 1902, Mouhijärvi.

¹³¹ Pikkupiioiksi kutsuttiin usein avustavia töitä tekeviä nuoria piikoja.

Työtä oli riittänyt myös vuonna 1904 syntyneellä, 11-vuotiaana lapsenpiiksi lähteneellä muonamiehen tyttärellä. Lapsen hoidon lisäksi töihin oli kuulunut monia muitakin tehtäviä:

Tuon lapsen hoidon lisäksi minun piti kuoria kaikki perunat mitä talossa tarvittiin. Hakata salatit ja lullata kehtoa samalla. Kantaa vesi, siivota tupa ja yleensä kaikki tupatyöt. Mitään rahapalkkaa en saanut ainoastaan ruuan ja vaatteita. Mutta kuitenkin minun piti suorittaa aikuisen työt. Tuohon aikaan ei ollut mitään lapsuutta yleisestikään heti kun kynnelle kykeni piti suorittaa kaikkia töitä ei kysytty voitko jaksatko vaan sanonta kuului että pienet pitää viitsiä ja suuret voida.¹³²

Kertojan vastauksessa korostuu halu tähdentää elämän kovuutta ja lasten työnteon paljoutta. Tästä kielii esimerkiksi toteamus, ettei ennen ollut lapsuutta ollenkaan. Työn raskauden lisäksi tämä ilmentää myös muisteluajankohdan vaikutusta muisteluun. Toteamalla, ettei ennen ollut lapsuutta ollenkaan viitataan samalla siihen, millaista lapsuus on ollut myöhemmin tai muisteluhetkellä. Voidakseen kokea oman sukupolvensa lapsuuden olemattomana, on täytynyt nähdä, mikä on mielletty myöhemmin lapsuudeksi, tai millaista lapsuus ylipäätään voi toisenlaisissa olosuhteissa olla. Toisenlaiset olosuhteet edustavat tässä yhteydessä myöhempien vuosikymmenten lapsuutta, eikä esimerkiksi varakkaampien perheiden lasten lapsuutta, sillä erotus omaan lapsuuteen ja muunlaiseen lapsuuteen tehdään nimenomaan ajallisesti.

Oman lapsuuden vertaaminen muisteluhetken lapsuuteen on leimallinen osa koko aineistoa eikä ihme; muistot eivät ole muuttumattomia, vaan ne tuotetaan muisteluhetkellä. Samalla niihin lisätään sen hetkisiä tunteita ja tietoja. Menneisyyden piirteet tulivat näkyväksi etenkin, kun niitä peilattiin muisteluajankohtaan, yllä olevan katkelman tapauksessa moderniin lapsuuteen. Modernia lapsuutta määrittivät muun muassa elinkeinoelämän murros, oppivelvollisuus ja lasten yhteiskunnallisen suojelun kasvu. Elinkeinoelämän murros muutti perheiden ja lasten kulutustottumuksia ja yhdessä oppivelvollisuuden kanssa myös lasten työntekoa. Markkinatalouden sääntöjen mukaan toimivassa modernissa kansallisvaltiossa ei koulutukseksi enää riittänyt mallioppiminen kotipiirissä – tai joidenkin kohdalla palveluspaikassa. Lasten sitominen oppivelvollisuuden kautta tiukemmin valtiovaltaan teki heistä moderneja kansalaisia ja yksilöitä. Lapsuus alettiin nähdä erityistä huoltoa ja suojelua vaativana elämänvaiheena. Siinä missä ennen yhteiskunnan puuttuminen perheen sisäisiin asioihin oli ollut mahdollista vain poikkeustapauksissa, oli lapsesta vähitellen tullut perheessään erillinen

¹³² A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

yksilö, jolla oli julkisia oikeuksia.¹³³ Ajallinen ulottuvuus kertojien oman lapsuuden ja muisteluhetken modernin lapsuuden välillä tunnustetaan aineistossa vahvasti ja toistuvasti. Esimerkiksi muuttuneet normit lasten työnteossa nostetaan usein esiin: ”Paljo on ajat muuttunu. Ei nykyajan tytöt ja pojat tee semmosia töitä, moittimista siinä kuulis.”¹³⁴ Kulttuurin ja tapojen muutosta pohditaan yleisemminkin kautta aineiston. Ajatus kiteytyy erään kyselyvastaajan lausahdukseen: ”[- -] ajat ovat muuttuneet, ja me muutumme ajan kanssa.”¹³⁵

Jotkut muistelivat kokeneensa tekemänsä työn vaativaksi ja vastuulliseksi. Etenkin lasten hoito tai vastuu kotitöistä tai karjasta nousevat aineistossa esiin. Aikuisten ollessa muissa töissä olivat lapset usein keskenään oman onnensa nojassa. Samoin karjaa paimennettaessa oltiin yleensä yksin tai muiden lasten kanssa. Joillekin kertojille vastuu oli tuntunut kuormittavalta. Lasten hoidosta koituneesta vastuusta kertoi esimerkiksi vuonna 1904 syntynyt torpparin tytär, joka oli jo yhdeksänvuotiaana vastannut palveluspaikassaan yksin hoitolapsestaan. Lapsen äiti oli kuollut synnytyksessä, joten tyttö oli ollut lapsen pääasiallinen hoitaja vaatteidenkin pesua myöten.¹³⁶ Samoin sukulaistalossa lapsenpiikana ollut kertoja puhui lapsen huolehtimisesta koituneesta vastuusta. Lapsen opittua kävelemään oli hoitajalla ollut kova työ pysyä hoidokkinsa perässä ja vahtia, että lapsi ei rikkonut tai saanut käsiinsä mitään tai kaatunut. Se olisi ollut lapsenpiian syy.¹³⁷

Moni kertoi lähteneensä palveluspaikastaan raskaiden töiden vuoksi. Näin kävi esimerkiksi vuonna 1909 syntyneelle orpotytölle, joka oli joutunut 12-vuotiaana hoitamaan useampaa lasta. Työ oli ollut kovaa ja sitä oli ollut paljon, ja lopulta tyttö oli karannut palveluspaikastaan.¹³⁸ Myös vuonna 1897 syntynyt kertoja oli lähtenyt työn raskauden vuoksi 14-vuotiaana palveluspaikastaan oltuaan siellä vasta kaksi ja puoli kuukautta. Kertojan mukaan työ oli ollut niin ankaraa, että se oli alkanut vaikuttaa terveyteen.¹³⁹ Yleisesti ottaen erittäin moni kertoja muisteli lähteneensä palveluspaikastaan omin ehdoin syystä tai toisesta, joko työn raskauden tai esimerkiksi huonon kohtelun takia. Tämä karkailujen tema toistuu koko aineistossa ja myös jonkin verran tulevissa luvuissa. Karkailukokemusten muistelun yleisyys viittaisi siihen, että

¹³³ Tuomaala 2004, 64–65, 79–80, 82.

¹³⁴ A21 / 1900, Sonkajärvi. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹³⁵ A21/ 1890, Rautu. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹³⁶ TMT:370:11178:TA: 1903/1904, Tammela.

¹³⁷ A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹³⁸ TMT:61:1278:TA: 1909, Varpaisjärvi.

¹³⁹ A21 / 1897, Pielavesi. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

entisille lapsipiioille oli tärkeää muistella omaa toimijuuttaan ja tahtoaan vaikeissakin olosuhteissa. Vaikka kertojat muistelivat työnteon raskautta ja kohtaamiaan vaikeuksia, eivät lapsipiit olleet muistoissa läheskään aina avuttomia tai pelkästään olosuhteidensa uhreja nuoresta iästään huolimattaan. Huonoon palveluspaikkaan ei muistojen perusteella aina jääty, ja täten myös piioilla oli mahdollisuus päättää kohtalostaan ainakin tietyissä rajoissa. Kenties karkaamisten runsas muistelu niissä tapauksissa, joissa karkaamisen syynä oli ollut huono palveluspaikka, oli jollain tasolla vastaisku niille, jotka kertojien lapsuudessa olivat kohdelleet heitä huonosti esimerkiksi vaatimalla heiltä liikaa. Muistelu toi esiin sen, miten epäreiluja nämä työnantajat olivat olleet sekä toisaalta millainen oli yhteiskunta, jossa tällainen kohtelu ja vaatimukset olivat olleet arkipäivää. Samalla muistelijat kertoivat kuvaustensa kautta nähneensä itse tilanteen epäreiluuden ja osanneensa toimia siinä omaksi parhaakseen.

Stark on köyhyyspuhetta tutkiessaan huomannut, että elämäkerroissa ja sananlaskuissa näyttyy vahvana kova työnteko ja pärjäämisen pakko. Työtä luonnehditaan usein raatamisena, suorastaan kamppailuna ja fyysisenä toimintana tilanteissa, joissa voimat ovat miltei loppuneet.¹⁴⁰ Sama koskee myös yllä kuvattuja muistoja: työntekoa muisteltiin ainaisena puurtamisena, toisinaan uuvuttavankin pitkävetenä pärjäämisen pakkona. Sosiologi Matti Kortteinen on määrittänyt muistitiedon pohjalta usein toistuvan selviytymiskertomuksen perustyyppin, ”selviytymisen eetoksen”, tutkiessaan suomalaista palkkatyöläiskulttuuria. Eetos muodostuu kolmesta perusosasta, jotka ovat: 1) on kovaa, 2) yrittää selvitä, 3) on selvinnyt ja on siitä ylpeä.¹⁴¹ Kortteisen 1980- ja 1990-luvun alussa työiässä olleet tutkimushenkilöt olivat nuorempia kuin tämän tutkielman aineistossa esiintyvät muistelijat, mutta kuten heidän kerronnassaan, myös monien entisten lapsipiikojen muistelussa voi havaita samoja piirteitä. Työ oli ollut raskasta, mutta siitä oli selvitty. Tätä ajattelua ilmentää esimerkiksi kertoja, joka muistellessaan nuoruutensa työtaakkaa totesi lopuksi haastattelijalle: ”Minä sanon, ei yksikään ainoa minun isäntäni eikä emäntäni mua töistä moiti, minä olen työni tehnyt kyllä.”¹⁴² Työ oli ollut kovaa, mutta yksi asia oli varma: kertoja oli hoitanut työnsä kunnialla.

Malliesimerkki elämänkulusta, jota voi luonnehtia myös Kortteisen selviytymisen eetoksen kautta käy ilmi esimerkiksi vuonna 1909 syntyneen kertojan haastattelussa. Kertojan elämä oli ollut alusta asti työtä: hän oli jäänyt nuorena orvoksi ja joutunut

¹⁴⁰ Stark 2011, 239.

¹⁴¹ Kortteinen 1992, 43.

¹⁴² Kper Y/06667: 1890, Kangasala.

huutolaiseksi. Sittemmin hän oli työskennellyt lapsipiikana, ja aikuiseksi vartuttuaan tehnyt pitkän uran herrasväen palvelijana, tehdastyöläisenä, keittäjänä ja kylvettäjänä. Kovalla työllä ja säästäväisyydellä hän oli onnistunut ostamaan itselleen oman tontin ja rakennuttamaan sille mökin.¹⁴³ Myös haastattelija ja kertoja itse luonnehtivat elämäntarinaa jonkinlaisena ”vaikeuksien kautta voittoon” -tyyppisenä elämäntarinana, ja on selvää, että kertoja oli ylpeä omalla työllään, ahkeruudellaan ja elämänarvoillaan saavuttamastaan kodista ja vanhuudenturvasta.

Tämänkaltaisten selviytymistarinoiden lisäksi ylpeys selviytymisestä näyttäytyy yleisesti esimerkiksi vertaamalla entisajan piian töitä ja oloja sotienjälkeisen ajan koneellistuneeseen maatalouteen: ”Kun sais nyt olla palvelijana niin kyllä nyt kelpais olla.”¹⁴⁴ Maatalouden tuottavuuden kasvusta kertoo jotain se, että vaikka 1950-luvulta lähtien maataloudessa työskentelevien määrä väheni selvästi, eivät tuotantomäärät pienentyneet vaan päinvastoin kasvoivat.¹⁴⁵ Myös esimerkiksi muisteluajan lyhyempiin työpäiviin ja sosiaalipoliittisiin tulonsiirtoihin viitataan aineistossa jonkin verran. Muisteluajan elämä oli paljon helpompaa, kun työtä ei tarvinnut tehdä aamusta iltaan, ja vaikeuksien sattuessa valtiolta sai avustusta. Ennen oli täytynyt pärjätä omillaan. Työnteon raskaus korostui, kun sitä tarkasteltiin muisteluajankohdan lähtökohdista käsin.

Tosin aina vertaamista ei voi tulkita varsinaisesti ylpeydeksi selviytymisestä ja kestetyistä olosuhteista. Toisinaan kertojan vastauksesta voi tulkita, että raskaasta ja niukasta elämästä oltiin vain pahoillaan. Esimerkiksi yhdeksänvuotiaana ensi kertaa piiiaksi lähtenyt kertoja totesi, että vaikka työt olivat ennen olleet paljon raskaampia kuin nyt, ei hänen elämänsä ollut myöhemminkään ollut helppoa. Rahasta oli aina ollut pulaa, aina oli pitänyt elää nuukasti ja laskea rahoja. Välillä elämä oli tuntunut siltä, ettei millään jaksaa.¹⁴⁶ Saarenheimon mukaan erityisesti naiset muistelevat yleensä etenkin työstä tai sairauksista johtuvia fyysisiä koettelemuksiaan kestämisen, pakon ja miltei kroonisen rasituksen näkökulmasta siinä missä miehet muistelevat rasituksiaan yleensä pikemminkin esteiden ja uhkien kohtaamisena ja niiden voittamisena.¹⁴⁷ Myös

¹⁴³ TMT:61:1278:TA: 1909, Varpaisjärvi.

¹⁴⁴ Kper Y/06667: 1890, Kangasala.

¹⁴⁵ Karisto, Takala & Haapola 2003, 63.

¹⁴⁶ TMT:370:11178:TA: 1903/1903, Tammela.

¹⁴⁷ Saarenheimo 1997, 183–184.

Stark on tehnyt samankaltaisen huomion: naisten työ kuvataan muistelupuheessa usein kärsimykseen yltävänä jatkuvana aherruksena, miehille työ on fyysinen suoritus.¹⁴⁸

Kenties enemmän kuin selkeää ylpeyttä omasta selviytymisestä, aineistosta voi tulkita työntäyteistä nuoruutta muisteltaessa ennen kaikkea jonkinlaista surua, haikeutta ja katkeruuttakin vaikeasta nuoruudesta ja toisaalta helpotusta siitä, että muisteluhetkellä asiat olivat vihdoinkin paremmin. Tyypillisen muisteluhetken tilanteen kiteytti vuonna 1882 syntynyt, ensimmäisen kerran 10-vuotiaana piikomaan lähtenyt kertoja: ”Nyt olen täällä vanhainkodilla maksan eläkkeelläni oloni ja poikani maksaa osan. Olen tyytyväinen olooni. Minulta ei puutu mitään.”¹⁴⁹ Suhdettaan työhön ilmaisi eräs kertoja toteamalla olevansa muisteluhetkellä ”mukavuutta rakastava kuin kissa”.¹⁵⁰

Ennen lakisääteisiä eläkejärjestelmiä vanhuuden turvaaminen oli oman työn, sukulaisten ja viimein kuntien vastuulla.¹⁵¹ Sotienjälkeisen vaurastumisen ja valtion sosiaalipoliittisen aktivoitumisen seurauksena vastuu vanhustenhuollosta siirtyi yhä enemmän julkiselle sektorille. Sotien jälkeinen Suomi teollistui vauhdilla, ja sen myötä nähtiin ennätysellistä talouskasvua aina 1950-luvulta 1970-luvun puoliväliin. Sotienjälkeinen aika erottautuu myös käännteentekeväinä aikoina sosiaalipoliittikan tavoitteiden painopisteiden muutoksessa. Valtion vastuuta ryhdyttiin laajentamaan, sillä tavoitteena oli taata toimeentulon vähimmäistaso kaikille kansalaisille. Samalla absoluuttinen köyhyys vähentyi.¹⁵² Aineistossa lapsuuden työntekoa ja siihen pakottanutta elintasoja peilattiin vahvasti muisteluhetken oloihin. Työn yhteydessä puhuttiin toimeentuloa, ja siten kertojat kommentoivat myös muisteluhetken elintasoan. Kertojat tarkastelivat muisteluhetken tilannettaan arvioidessaan sen hetkistä sosiaalihuoltoa ja liittivät vallitsevat hyvät olosuhteensa hyvien perhesuhteiden¹⁵³ lisäksi etenkin muisteluajankohdan tapaan huolehtia vanhuksistaan. Jotkut mainitsivat esimerkiksi kansaneläkkeen: vaikka se ei kaikilla riittänyt kaikkiin kuluihin, sai siitä kuitenkin turvaa.¹⁵⁴ Toiset kertoivat elämän vanhainkodissa olevan hyvää: ”Tääl on nii mukava olla jott ei tääl oo mittää olles.”¹⁵⁵

¹⁴⁸ Stark 2011, 247.

¹⁴⁹ TMT:97:1567:TA: 1882, Pielisjärvi.

¹⁵⁰ A21 / 1890, Rautu. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁵¹ Stark 2011, 270.

¹⁵² Karisto, Takala & Haapola 2003, 62, 83, 285.

¹⁵³ Tyytyväisyyttä tuottavat etenkin hyvät suhteet omiin lapsiin. TMT:97:1567:TA: 1882, Pielisjärvi; TMT:93:1514:TA: 1883, Mikkelin maalaiskunta.

¹⁵⁴ TMT:93:1514:TA: 1883, Mikkelin maalaiskunta; TMT:97:1600:TA: 1882, Pielisjärvi; TMT:6:81:TA: 1907, Impilahti. Vaikka ensimmäinen kansaneläkelaki astui voimaan jo vuonna 1939, oli se vielä 1950-luvulle tultaessa puutteellinen ja vähäinen. Vuoden 1957 kansaneläkelain myötä eläkeläisten toimeentulo

Vastauksissa toistuu tietty elämäнкаari: köyhä ja työntäyteinen lapsuus, nuoruus ja aikuisuus ja lopulta jonkinlainen rauha vanhoilla päivillä. Samankaltainen elämäntarina on ollut leimallinen kertojien koko sukupolvelle ja sille löytyy vastineita aikaisemmasta tutkimuksesta. Sosiaalipoliitikko J. P. Roos jaotteli 1980-luvulla 1900-luvulla syntyneet suomalaiset elämäkertojen perusteella neljään sukupolveen. Tämän tunnetun sukupolvijaottelun mukaan 1900-luvulla syntyneiden suomalaisten ensimmäisen sukupolven, vuosina 1900–1918 syntyneiden *sotien ja pulan sukupolven* elämää leimasivat monelta osin köyhä lapsuus ja jo nuorena kotoa irtaantuminen, jatkuva puute, koulun keskeytyminen, jatkuva työnteko sekä sota-aikojen puutteet.¹⁵⁶ Muisteluhetkellä ainainen ponnistelu oli vihdoin saanut hellittää. Muisteluhetkellä oltiin kiitollisia nykytilanteesta, ja jotkut näkivät muisteluajankohdan suorastaan kulta-aikana verrattuna menneeseen:

Omien kokemusteni mukaan tämä nykyinen aika on ”kultaista aikaa”, niin lapsille kuin vanhoillekin. Kun on kokenut kovat ajat sotineen jaa puutteineen, niin osaa olla kiitollinen näistä hyvistä rauhan ajoista. Kun olin lapsi, oli sota ja nälänhätä. Kun omat lapseni olivat aivan pieniä, oli taas pitkä sota-aika ja yritin yksin torjua nälkää ja puutetta.¹⁵⁷

Vuonna 1911 syntyneen kertojan vastauksessa ilmenee kertojan koko elinkaari tiivistettynä epävarmuuden ja puutteen näkökulmasta. Puute nähtiin jatkumona lapsuudesta aikuisuuteen, ja sitä oli pyritty torjumaan työnteolla. Vuoden 1978 keräykseen lähetetty kuvaus loppuu leimallisesti sodanjälkeiseen aikaan, hyvinvointivaltion rakennuksen ja elintason nousun tehokkaimpaan kauteen.

Huomionarvoisen ristiriidan voi havaita kuitenkin niiden kertojien vastauksissa, jotka työntäyteisestä lapsuudesta huolimatta olivat sitä mieltä, että lapsuus oli sittenkin ennen ollut onnellisempaa kuin muisteluhetkellä lapsuuttaan eläneiden nuoruus. Lapsuutta ja lapsuuden työntekoa muisteltiin suorastaan nostalgisesti. Vuonna 1904 syntynyt kertoja, joka oli lähtenyt jo 11-vuotiaana pysyvästi kotoaan piiaksi, ja joka oli saanut paiskia töitä kuin aikuiset, muisteli lapsuuttaan kaiholla:

parani tuntuvasti, kun kaikki 65 vuotta täyttäneet ja työkyvyttömät saivat oikeuden samansuuruiseen perusosaan ja lisäksi tuloharkintaiseen lisäosaan. Sittenkin eläkepolitiikan painopiste siirtyi yhä enemmän työeläkejärjestelmään: palkansaajia hyödyttivät etenkin vuonna 1962 voimaan tulleet työntekijöiden eläkelaki (TEL) ja lyhytaikaisissa työsuhteissa työskentelevien eläkelaki (LEL). Vuonna 1970 työeläke laajeni koskemaan myös maanviljelijöitä ja yrittäjiä. Karisto, Takala & Haapola 2003, 290–292, 295.

¹⁵⁵ Kper Y/08014: 1904, -.

¹⁵⁶ Roos 1985, 24. Myös Roos huomauttaa 1900-luvun ensimmäisen sukupolven edustajien olleen tyypillisesti ylpeitä kovasta työnteostaan. Roos 1985, 26.

¹⁵⁷ A21 / 1911, Sammatti. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Kun nyt tänä päivänä ajattelen että ehkä me taakse jääneen aikakauden lapset sittenkin olimme onnellisempia. Meillä oli työtä vaikka sitä sai tehdä pyöreitä vuorokausia. Mitään vapaa aikaa ei ollut työ maataloudessa oli myös hyvin raskasta. Mutta siinä oli omat viehätöksensä. Luontokin oli puhdas silloin vielä.¹⁵⁸

Kovalla työnteolla oli viehätöksensä, ja työ ja luonnon puhtaus näyttäytyvät katkelmassa jopa eräänlaisina rehellisen ja luonnollisen elämän peruselementteinä. Kerronnassa voi havaita menneen maailman ihannointia ja sen näkemisen kenties ”alkuperäisempänä” kuin muisteluhetken maailman.¹⁵⁹ Korkiakankaan mukaan nostalgiselle muistelulle tyypillisesti kuva menneisyydestä prosessoidaan nykyisyyden kautta, mikä näkyy nykylapsuuden vertaamisella ”taakse jääneen aikakauden” lapsuuteen. Nostalginen muistelu on usein kaipaavaa ja eriasteisten menneisyyden nautiskelun tunteiden sävyttämää. Muistoissa palataan johonkin kadotettuun tai menetettyyn, jota ei ole enää olemassa. Muistiin ei palauteta pelkästään onnellisia tai katkeria muistoja, vaan tunteet syntyvät nimenomaan muistelun seurauksena.¹⁶⁰ Kova työnteke näyttäytyi kertojan muistoissa viehättävänä, vaikka itse kokemishetkellä työ oli hyvin saattanutkin tuntua toisenlaiselta. Muistossa voi havaita tulkitsevan nostalgian piirteitä. Tällöin muisteli pohtii syitä menneisyyden ihannoinnilleen.¹⁶¹ Kertoja tiedosti kuvailemansa työnteon kuulostavan lukijalle varmasti kovalta. Esimerkiksi sanavalinta ”sittenkin” tukee tätä tulkintaa. Siksi hän perusteli syitä sille, että muisteli lapsuuttaan ja työntekeä kuitenkin pohjimmiltaan positiivisesti.

2.3. Palkitsevaa ja opettavaista

Lapsipiian työntekeä ei muisteltu pelkästään kamppailun tai selviytymisen valossa. Työ oli saatettu kokea myös palkitsevana, ja siitä oli saatettu aidosti nauttia. Sen lisäksi, että osa piioista muisteli ylpeydellä selviytymistään vaikeista olosuhteista, voi ylpeyttä havaita myös itse työtehtävien kuvailussa. Näiden muistojen keskiössä ei niinkään ole työnteon raskaus, vaan muistot taitavuudesta ja pätevyydestä. Ylpeyttä koettiin etenkin erityisen hyvin suoritetusta työstä sekä työstä, jota muut eivät välttämättä olleet osanneet yhtä hyvin. Vuonna 1896 syntyneen haastateltavan muistoissa ylpeys työstä tuli ilmi, kun hän muisteli ruoanlaittotaitojaan. Tyttö oli 13-vuotiaana ollut erään

¹⁵⁸ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁵⁹ Ks. enemmän ”alkuperäisemmästä” elämästä Stark 2002, 518–519; Stark 2011, 372–373.

¹⁶⁰ Korkiakangas 1996, 37–38.

¹⁶¹ Korkiakangas 1999, 173.

asemapäällikön palveluksessa ja kertoi, miten hyvillä mielin isäntäväki oli syönyt hänen valmistamiaan ruokia:

[– –] minä sillä lailla ku vimma olin paistamaan ja keittämään ja tekemään kaikkee hyvöö ruokoo mitä ikinä osasin, ku oli tarpeita. Ja sitten se [rouva] ol hyvillä mielin ku tul kottio ol kaikkee hyvvee valamista. Ja tuota, herrakin tul mielellään jo sitten ylös aina syömään ja juomaan, ties jotta se on tyttö laittanu jotaki [– –]¹⁶²

Vuonna 1895 syntynyt sekatyömiehen tytär puolestaan muisteli olleensa luotettu ja kehuttu työntekijä. Hän oli saanut 14-vuotiaana erityisesti kiitosta hyvistä saunanlämmitystaidoistaan. Muuallakin oli tiedetty hänen olevan hyvä työntekijä; kaupassa asioidessa olivat kaupan myyjät luottaneet kertojaan niin, että olivat antaneet hänen ostaa velaksi. Tyttö oli ollut myös haluttu palkollinen: ”Ja minnuu kun pitivät hyvin mielellään immeiset. Sitä oisi ollu niitä ottajii, en ois minne kerinny.”¹⁶³ Vuonna 1903 syntynyt haastateltava puolestaan muisteli olleensa reipas työntekijä. Esimerkiksi erään talon vesipumppu oli ollut niin raskas, että aikuisilla miehilläkin oli kertojan mukaan ollut vaikeuksia saada siitä vettä, mutta haastateltava oli ponnistellut niin kauan, että oli viimein saanut veden tulemaan.¹⁶⁴ Kertojalle oli ollut mieluista saada näyttää kykenevänsä samaan kuin aikuiset työntekijätkin.

Ilmeisen miellyttävää oli muistella tilanteita, joissa lapsipiika oli saanut näyttää osaavansa enemmän kuin mitä muut olettivat. Oletukset olivat koskeneet etenkin piikojen nuorta ikää tai pientä kokoa. Samainen vuonna 1903 syntynyt kertoja kuvaili tilannetta, jossa oli mennyt hieman alle rippikouluikäisenä uuteen palveluspaikkaan. Emäntä oli tuuminut, ettei nuori tyttö osaisi varmaankaan lypsää. Kertoja muisteli ylpeydellä menneensä siinä samassa lypsämään tarmokkaasti todistaakseen emännän olleen väärässä.¹⁶⁵ Vuonna 1904 syntynyt kyselyvastaaja oli myös saanut näyttää emännälle olevansa kykenevä. Tullessaan ensimmäiseen palveluspaikkaansa 11-vuotiaana hoitamaan viiden viikon ikäistä vauvaa, emäntä oli tytön nähtyään ihmetellyt, mitä tekisi niin nuorella tytöllä. Muutaman päivän kuluttua, nähtyään tytön työssä, oli emäntä kertojan mukaan tunnustanut tytön hoitavan vauvaa paremmin kuin hän itse.¹⁶⁶

Ylpeys omasta työstä heijastelee agraarisen Suomen suhdetta työntekoon. Keskeisiä arvoja olivat ruumiillinen voima, ahkeruus ja taitavuus.¹⁶⁷ Työhön kykenevä ihminen

¹⁶² Kper AK/3721: 1896, Kesälahti.

¹⁶³ Kper Y/06541: 1895, Kiihtelysvaara.

¹⁶⁴ Kper Y/02139: 1903, Kalajärvi.

¹⁶⁵ Kper Y/02139: 1903, Kalajärvi.

¹⁶⁶ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁶⁷ Tuomaala 2004, 85.

oli jonkinlainen perusyksilö, keskiarvo, johon yhteisön toimeentulo pohjautui. Suurimman osan väestä piti olla perustyökykyisiä, sillä enemmistö ei voinut olla täysin työkyvyttömiä. Perustyökykyisiä paremmin suoriutuneet yhteisön jäsenet saivat osakseen ihailua, ja kovan työhämisen maine oli hyväksi.¹⁶⁸ Siksi hyvin työstään suoriutuneiden kertojien oli mieluista muistella onnistumisiaan.

Onnistumisen kokemuksia tuotiin oma-aloitteisesti ilmi. Haastattelijat eivät esimerkiksi kysyneet haastateltaviltaan, missä töissä he olivat erityisen hyviä. Luultavasti ylpeyttä aiheuttaneet kokemukset olivat jääneet vahvasti mieleen, sillä niitä oli ajateltu jälkikäteenkin. Schacterin mukaan tapahtumat, joista puhumme ja joita pohdimme jälkikäteen pysyvät muistissa suuremmalla todennäköisyydellä kuin ne, joita emme palauta mieleen. Luonnollisesti jälkikäteen pohtimamme tapaukset ovat usein enemmän muistamisen arvoisia. Yleensä juuri tunteita aiheuttaneet tapaukset jäävät paremmin mieleen, sillä tunteilla ladattu informaatio kiinnittää huomion.¹⁶⁹ Tapahtumasta tai kehusta oli jäänyt muistelijoilta positiivinen tunne, mikä edesauttoi muiston mieleen palauttamista.

Töitä muisteltiin toisinaan myös suorastaan lämmöllä, mikä osoittaa, että työssä myös viihdyttiin. Tästä esimerkkinä toimii vuonna 1890 syntynyt kyselyvastaaja, joka paimensi lapsena enonsa lehmiä. Kertoja oli ollut paimenessa, ”sorkkaväen kapteenina”, yhdessä kolmen muun lapsen kanssa. Lapset olivat saaneet olla keskenään, ja päivät olivat kuluneet pelaten korttia, syöden metsästä poimituista marjoista keitettyä mustikkakeittoa ja seikkailen lähialueilla. Kertoja siteerasi kirjoituksessaan paimentamista muistellessaan kansanrunoutta, minkä perusteella hänen muistonsa olivat ilmeisen myönteisiä:

Ja mikäpä mejän paimenien
lyömme leikkiä aholla,
syömme maalta mansikoita,
kiikumme joka kivellä,
juomme joesta vettä,
joka suolla soittelemme.¹⁷⁰

Kertojan kohdalla työssä viihtyvyyteen oli näyttänyt vaikuttaneen ennen kaikkea muiden lasten seura, ei kenties niinkään itse työtehtävien mukavuus. Mutta työt eivät olleet ainakaan estäneet viihtymistä. Kertoja ei myöskään muistellut työn olleen kuormittavaa, joten muistot eivät lähtökohtaisesti ole katkeruuden sävyttämiä.

¹⁶⁸ Stark 2011, 261.

¹⁶⁹ Schacter 2002, 42, 181–182.

¹⁷⁰ A21 / 1890, Rautu. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Jotkut kertojat kuitenkin kuvailivat työnteon itsessään olleen mukavaa. Vuonna 1904 syntynyt kertoja luonnehti olleensa suorastaan ”työhullu”. Ollessaan jo hieman vanhempana palveluksessa, oli hän mennyt joitain kertoja omin lupinensa pelloille niittämään kauraa. Talo oli ollut iso ja lapsia oli ollut paljon, ja siinä missä muut lapset olivat olleet pihalla, oli kertoja mennyt omasta halustaan töihin pelloille. Huomattuaan kertojan ponnistelut, oli isäntä maksanut hänelle lisää palkkaa.¹⁷¹ Erään kyselyvastaajan mielestä työnteke taas oli ollut mukavaa, sillä aika ei muuten olisi kulunutkaan.¹⁷² Toisaalla vuonna 1906 syntynyt kertoja taasen oli pitänyt kovasti lapsenpiian työstään, sillä hoidettava lapsi oli ollut rakas, ja lapsenhoidon ohella tehtävät muut työt olivat olleet mukavaa vaihtelua, kun sai olla ulkona.¹⁷³

Mikäli työnteke ei kenties itsessään tuottanut sen voimakkaampia ilon tunteita, saattoivat työstä saadut ansiot muuttaa mielen. Köyhässä ympäristössä oman palkan ansaitseminen saattoi tuntua vapauttavalta, jolloin itse työnteon mahdolliset epämiellyttävyydet kalpenivat työstä saadun aineellisen hyödyn rinnalla. Vuonna 1907 syntynyt kertoja oli mennyt 12-vuotiaana ensimmäiseen palveluspaikkaansa maalaistalon emännän apulaiseksi. Hän kuvaili työnteon olleen vieraan palveluksessa mukavaa, sillä siitä sai palkkaa.¹⁷⁴ Toisaalla puolestaan vuonna 1904 syntyneen muonamiehen tyttären mielestä työssäkäynti oli ollut mieluista, sillä palkan vuoksi hän oli tuntenut itsensä riippumattommaksi ja vapaammaksi muiden holhouksesta.¹⁷⁵ Tämänkaltaiset kuvaukset palkasta ovat kuitenkin harvinaisia – suurin osa muisteli pikemminkin palkkansa pienuutta, enemmistö katkerasti, jotkut jopa hieman huvittuneesti. Yhteistä kuitenkin on se, että palkkaa muisteltiin hyvin paljon. Haastattelijat paitsi kysyivät sitä usein, kertojat myös itse toivat palkan esiin ja yleensä hyvin suurella tarkkuudella. 1930-luvun pula-ajan köyhyyskokemuksia muistitiedon pohjalta tutkinut sosiaalhistorioitsija Gia Virkkunen on havainnut, että pula-aikaan lapsuuttaan eläneet kertojat pystyivät vielä useiden vuosikymmenten kuluttua muistamaan varsin suurella tarkkuudella perheensä toimeentuloon liittyviä tietoja, kuten palkkoja. Lapset joutuivat ottamaan vanhempien ohella vastuuta perheen elatuksesta, minkä vuoksi he olivat hyvin perillä perheen taloudellisesta tilanteesta.¹⁷⁶ Ehkä tässä on selitys myös lapsipiikojen palkkojensa yksityiskohtaiselle muistelulle; omasta

¹⁷¹ Kper Y/08014: 1904, -.

¹⁷² A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁷³ A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁷⁴ A21 / 1907, Mäntyharju. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁷⁵ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁷⁶ Virkkunen 2010, 174.

elatuksestaan vastuussa olleet lapset olivat tarkkoja palkoistaan, sillä niillä oli suuri merkitys lapsen selviytymiselle. Lapsipiika sai usein palkaksi pelkästään ruuan, majoituksen ja kenties joitain vaatteita. Rahapalkka oli harvinaisempaa, ja sen määrä oli vähäinen. Palkka kuitenkin kasvoi iän myötä. Esimerkiksi edellä mainittu muonamiehen tytär lähti palvelukseen 11-vuotiaana ja oli samassa talossa kuusi vuotta. Rahapalkkaa hän alkoi saada vasta 15-vuotiaana.¹⁷⁷

Piikana työskentely opetti tekemään erilaisia töitä. Osa entisistä piioista muisteli tyytyväisenä oppineensa jo nuorena hyödyllisiä taitoja palveluspaikoissaan. Ristiriitaisiakin tunteita aiheuttanutta työntekoa muisteltiin jälkikäteen hyvän kautta: ”Mä en yhtään pahoittele sitä, että mä olin piikana ollu, koska mä opin aika paljon siinä taloustöitä ja sellaista tekemään itsenäisesti, niin nuorena.”¹⁷⁸ Tavallisimpien taloustöiden, kuten ruuanlaiton, käsitöiden teon ja karjataloustöiden lisäksi jotkut muistelivat ilolla saaneensa oppia myös erikoisempia töitä. Työnteon monipuolisuus nähtiin etuna, sillä jo nuorena opitut työt olivat taanneet työllistymisen myös vastaisuudessa. Erityisesti näissä muistoissa korostuu muistojen konstruktiivinen luonne. Palauttaessaan mieleensä muiston, kertoja lisää siihen sen hetkisiä tunteitaan sekä tietoja, jotka on hankkinut itse kokemuksen jälkeen. Esimerkiksi 11-vuotiaana piikaksi lähteneen kyselyvastaajan mielestä ”[– –] parhainta oli se kun sai oppia tekemään monipuolista työtä. Niin on tullut toimeen jälkeenkin päin kaikissa töissä.”¹⁷⁹ Mikäli lapsena ei olisi ollut oppinut yhtä monipuoliseen työntekoon, ei välttämättä olisi pärjännyt yhtä hyvin myöhemmin. Tämä tiedostettiin etenkin jälkikäteen omaa elämää pohdittaessa.

Ajattelussa näkyy yksi kansanomaisen kasvatuksen perimmäisistä tavoitteista: tuottaa itsensä elättämään kykeneviä ihmisiä. Muistelijat olivat nähneet työnteon hyvät vaikutukset niin tärkeinä, että ne oli haluttu siirtää myöhemmin myös omille lapsille. Neljävuotiaana huutolaiseksi joutunut ja myöhemmin lapsipiikana työskennellyt kyselyvastaaja kirjoitti:

Olen kiitollinen niille ihmisille jotka minua töihin neuvoi, työttömyyttä en ole ikinä kärsinyt aina on työtä riittänyt. Samoin omille lapsilleni, opetin työn teon taitoa. Oli 5 lasta mulla ja kaikkia töitä taitavat. Joskus työ loppu tulivat kysyyn.. äiti mitä minä tekisin.. koitin jotain hommaa aina järjestää [– –]”¹⁸⁰

¹⁷⁷ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁷⁸ TMT:185:3027:TA: 1908, Puumala.

¹⁷⁹ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁸⁰ A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Arvostus työntekoa ja sen varhaista oppimista kohtaan näkyy muistelussa vahvan työmoraalin korostamisena. Toinen huutolaisena ja lapsipiikana lapsuudessaan työskennellyt kertoja painotti läpi haastattelun ahkeruuden ja yritteliäisyyden merkitystä. Tähän liittyi myös kiinteästi häpeä huonosti tehdystä työstä. Kertojan periaatteet tiivistyvät kuvaavasti erääseen lapsuusmuistoon. Hän muisteli torkahtaneensa 11-vuotiaana palveluspaikassaan perunamaalle kesken kitkemisen, minkä seurauksena hänelle oli tuotu kuppi kahvia. Kertojalle tilanne oli ollut perin nolostuttava:

[– –] ja herra kun mä häpesin. Mä häpesin niin kovasti jotta minun pitäs tehdä työtä ja minä torkun. Mä häpesin niin kovasti, kuule, jos mä olisin selekään saanu, niin se ei ois enemmän koskenu. Ja sen koommin mä en torkkunu työmaalla [– –]¹⁸¹

Muisto nukahtamisesta näyttäytyy käännekohtana kertojan työelämässä ja moraaliperiaatteissa. Lapsuuden kokemukset olivat opettaneet jotain, jota ei välttämättä olisi muuten oppinut: ahkeraksi työntekijäksi. Työnteko ei siis opettanut pelkästään itse työntekoa ja erilaisia työhön kuuluvia taitoja, vaan myös hyödyllisen elämänasenteen. Työstä ei pelkästään selvitty, vaan siitä oli ollut myös positiivisia seurauksia kertojille.

Työnteolla näyttää siis olleen kertojien ajattelussa määräävä rooli. Siksi joidenkin muisteluun liittyi esimerkiksi hyvinvointivaltion ja sen sosiaaliturvan kiittelyn lisäksi myös vahvaa kritiikkiä nuorempien sukupolvien työmoraalia ja kasvatusta kohtaan. Kertojat toivat nämä asiat yleensä omatoimisesti ilmi haastattelu- ja kyselykysymysten ulkopuolelta, mikä viittaisi siihen, että asia todella painoi tai häiritsi heitä. Omasta työntäyteisestä lapsuudesta kertoessa oli luonnollista verrata omien elämäkokemusten synnyttämiä käsityksiä työnteosta muisteluhetkellä vallitseviin käsityksiin työnteon roolista. Työnteko ja sen kautta opitut taidot ja asenteet luovat aineistossa jopa moraalista ylemmyyttä nuorempiin sukupolviin ja varsinkin muisteluhetken nuoriin. Joidenkin muistelijoiden mielestä muisteluhetken nuoren sukupolven ei tarvinnut tehdä mitään toimeentulonsa eteen, joten nuorista ajateltiin kasvavan kaiken järjen mukaan työhön selvästi eri tavalla – tai väärällä tavalla – suhtautuvia aikuisia. Lasten ei uskottu oppivan niitä kertojille tärkeiksi elämänarvoiksi muodostuneita asioita, joita he entisinä lapsipiikoina olivat oppineet tekemällä töitä. Työväen suhde työntekoon oli kuitenkin muisteluhetkellä 1960- ja 1970-luvuilla jo muutoksen edessä. Teollistuminen ja palkkatyöläistyminen johtivat siihen, että työtä ei enää yleisesti nähty keskeisenä elämänsisältönä, vaan ennen kaikkea pakollisen toimeentulon turvaajana. Elämä elettiin

¹⁸¹ TMT:61:1278:TA: 1909, Varpaisjärvi.

yhä enemmän työn ulkopuolella, kun elämän varsinaiseksi sisällöksi nousivat perhe ja harrastukset.¹⁸²

Joidenkin vastaajien mielestä muisteluhetken lapset saivat kaiken haluamansa.¹⁸³ Muuan vastaajan mukaan tämän vuoksi lapset eivät tehneet kotona mitään ilman maksua. Lopulta lapset eivät tulisi tyytymään mihinkään aikuisenakaan.¹⁸⁴ Tyytymisen tärkeyden voi kenties tulkita heijastelevan myös niukasti elämisen ihannetta. 1900-luvun alkupuoliskolla niukkuus ja sen johdosta kädestä suuhun -eläminen olivat pakon sanelemia, mutta Starkin mukaan sotien jälkeisen vaurastumisen jälkeenkin niukkuudessa kasvaneiden ajattelussa saattoi nähdä vielä 1990-luvulla säästäväisyyden ja kulutusvastaisuuden ihannoitua.¹⁸⁵

Muisteluhetken nykynuorten huono kasvatus nähtiin siis ennen kaikkea yhteiskunnallisten muutosten aiheuttamaksi, eivätkä vastuussa olleet niinkään vanhemmat. Erään kyselyvastaajan mielestä muisteluhetken nuoret oli kasvatettu suorastaan ”purnaajiksi”, sillä yhteiskunta oli opettanut heitä laskemaan, kuinka monta tuntia päivässä sai tehdä työtä ja kuinka paljon piti saada vapaa-aikaa.¹⁸⁶ Elämän helpottumista edusti vastaajalle työajan lyheneminen, ja yhteiskunnallisen kritiikin kohteeksi nousivat tässä tapauksessa työajassa tapahtuneet muutokset. Vaikka ensimmäinen laki kahdeksan tunnin työpäivästä saavutettiin joillain aloilla jo vastaajien lapsuudessa vuonna 1917, ei esimerkiksi perinteisessä maataloustyössä tunnettu etenkin kiireisimpänä sadonkorjuuaikana kahdeksan tunnin työpäiviä edes myöhemmin. Lisäksi esimerkiksi kotitaloustyöntekijöiden työaikoihin säädettiin korkeintaan kymmenen vuorokausittaisen tunnin rajoitus vasta Kotiapulaislaissa vuonna 1949.¹⁸⁷ Samoin viisipäiväisestä työviikosta säädettiin ensimmäisen kerran vuoden 1965 työaikalaissa.¹⁸⁸ Työajan lyheneminen ja sitä koskevat lukuisat lainsäädännöt edustivat työntekijöiden oikeuksien tarkkaa ajamista, ”purnaamista”. Samalla nimenomaan työnteon vähentyminen vaikutti kyselyvastaajan ajattelussa negatiivisesti ihmisiin.

Toisaalta useimmat kertojat eivät niinkään kritisoineet yhteiskuntaa tai työolojen ja elintason parannusta itsessään. Esimerkiksi valtion sosiaalipolitiikasta, kuten lapsilisistä

¹⁸² Karisto, Takala & Haapola 2003, 171, 182–183.

¹⁸³ Esim. A21 / 1899, Sysmä. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁸⁴ A21 / 1909, Tyrnvää. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁸⁵ Stark 2002, 517.

¹⁸⁶ A21 / 1907, Mäntyharju. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁸⁷ Kotiapulaislaki, As.kok. 1/1949.

¹⁸⁸ Laki työaikalain muuttamisesta, As.kok. 713/1965.

tai eläkejärjestelmän olemassaolosta, ei oltu pahoillaan. Kritiikki kohdistui pikemminkin niihin, jotka nostivat valtion tulonsiirtoja kertojien mielestä turhaan:

Likasen ja prostoi työn tekiää ei löydy. Ne nauttii ennen työttömyys avustuksia ja ovat jouten. Vihakseni pistää kun nuoria riskiä miehiä holjottelee jouten kun katselen Asemalla käydessäni. Kyllä töitä olis, ne ei tee.¹⁸⁹

Toinen kertoja taas korosti, että niin kauan kuin ihminen oli terve ja kykeni työhön, ei rahaa tulisi pyytää muilta.¹⁹⁰ Kertojat itse suhtautuivat sosiaaliturvan nostamiseen toisinaan varauksella. Eräs kirjoittaja painotti ”joutuneensa” nostamaan valtion tukea lasten ollessa pieniä, mutta tähdensi samalla maksaneensa sittemmin velkansa valtiolle takaisin.¹⁹¹ Ajattelusta voi tulkita, että kirjoittaja ei halunnut olla taakaksi yhteisölleen, tässä tapauksessa valtiolle. Sosiaalietuuksien nostamisen ei siis kirjoittajan mielestä tullut olla perusolotila, vaan etuuksia tuli hyödyntää vain poikkeusoloissa.

Kertojien ajattelussa heijastuvat heidän lapsuutensa agraarisen yhteiskunnan perusarvot – työnteon tärkeys ja työkykyisten ihmisten oleellinen rooli yhteisön selviytymiselle – sekä toisaalta heidän lapsuudessaan ja nuoruudessaan vallinneet sosiaalipoliittiset periaatteet. Sotien jälkeiset vuodet olivat Suomessa käännekohta sosiaalipoliittisessa ajattelussa. Sotia edeltäneestä residuaalisesta sosiaalipolitiikasta siirryttiin vähitellen institutionaaliseen malliin. Residuaalinen malli painotti kunkin työstä saatua palkkaa ihmisten toimeentulon turvana. Sosiaalipolitiikan kautta tapahtuviin tulonsiirtoihin tuli turvautua vain poikkeuksellisissa olosuhteissa, eli mikäli elantoaan ei voinut saada työmarkkinoilta. Institutionaalisisessa mallissa valtion vastuu laajeni, kun markkinoilla tapahtuva tulojen jakautuminen alettiin nähdä epäoikeudenmukaisena ja epätäydellisenä. Sosiaalipolitiikan palvelut ja etuudet haluttiin nostaa tasoltaan kohtuullisiksi ja laajentaa koskemaan koko väestöä. Kehityskulku on ollut tyypillinen teollisuusmaiden hyvinvointivaltioiden kasvukaudella, eikä Suomi ole ollut poikkeus.¹⁹² Joidenkin kertojien saattoi siis olla vaikea suhtautua uudenlaisiin sosiaalipoliittisiin periaatteisiin sekä muuttuneeseen yhteiskuntaan, jossa työn ja toimeentulon suhde oli erilainen kuin heidän nuoruudessaan.

Työ näyttäytyi joidenkin muistelijoiden ajattelussa perusolotilana, elämään irrottamattomasti kuuluvana toimintona. Sen myös nähtiin olevan koko yhteiskunnan

¹⁸⁹ A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁹⁰ TMT:61:1278:TA: 1909, Varpaisjärvi.

¹⁹¹ TMT:6:81:TA: 1907, Impilahti.

¹⁹² Karisto, Takala & Haapola 2003, 283–285.

perusta: ”[– –] työllä tätä maata on rakennettu”¹⁹³. Työstä oli tullut joillekin kertojille elämäntapa sekä olennainen osa perusarvoja ja kenties identiteettiäkin. Työ oli kuulunut kertojien arkeen läpi elämän, ja mikäli työhön ei myöhemmin muisteluhetkellä enää kyetty, saattoi olla vaikeaa sopeutua uuteen elämäntapaan: ”[– –] henkisesti rasittaa ajatus, että on tarpeeton ihminen maailmassa.”¹⁹⁴ Työstä oli saattanut tulla niin rakasta, että sitä ei toisinaan maltettu lopettaakaan: ”4 vuotiaana sain alkaa työn teon ja nyt 75 vuotiaana teen vielä täysiä päiviä.”¹⁹⁵

Työnteko ei siis lopulta nostanut pintaan lapsuudessa eikä myöhemminkään muisteluhetkellä ainoastaan katkeria tai epäoikeudenmukaisuuden tuntemuksia. Pakollisuudestaan huolimatta – tai kenties juuri pakollisuudesta johtuvan työn itsestäänselvyyden vuoksi – työ synnytti toisinaan myös ylpeyden, ilon ja täyttymyksen tunteita.

¹⁹³ A21 / 1890, Rautu. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁹⁴ TMT:6:81:TA: 1907, Impilahti.

¹⁹⁵ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

3. Lapsipiika palveluspaikassa

3.1. Poissa kotoa

Lapsipiikat asuivat työnantajiansa luona. Siksi tarkasteltaessa lapsipiikojen oloja ja muistoja piikanaolostaan, on oleellista työn lisäksi myös ottaa huomioon olot työnantajien taloudessa, olivathan piikat sidottuja työpaikkaansa yleensä vuorokauden ympäri. Vaikka lasten työnteko ei ollut harvinaista etenkin maaseudulla tai työläisperheissä, erosivat piikan työolosuhteet esimerkiksi kotona työtä tekevien, teollisuustyöntekijöiden tai maaseudun päivätyöläisten¹⁹⁶ oloista siinä, että piikat eivät päivän päätteeksi yleensä päässeet kotiinsa tai pois taloudesta, jossa työskentelivät. Toisaalta taloudessa asuvat vieraat lapset eivät olleet harvinaisuus. Vuosisadan vaihteessa oli tavallista, että lapsi ei elänyt omien vanhempiansa kanssa yhtäältä taloudellisten seikkojen, toisaalta suurten kuolleisuuslukujen vuoksi. Taloissa eli palkollisten lisäksi myös esimerkiksi kasvatti- ja huutolaislapsia.¹⁹⁷

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa työpaikka ja koti¹⁹⁸ eivät usein olleet fyysisesti erillisiä paikkoja samalla tavalla kuin myöhemminä vuosikymmeninä teollistuneemmassa yhteiskunnassa, kuten kertojien muisteluajankohtana. Koti jaettiin monesti työyhteisön kanssa, ja työntekijöiden vaihtuvuus oli suurta. Etenkin maalaistalojen kollektiivinen asuintapa alkoi kuitenkin hiljalleen muuttua 1900-luvulla, kun sääty-yhteiskunnasta siirryttiin luokkayhteiskuntaan. Uutta intiimimpää ydinperheihannetta alkoivat edustaa niin kutsutut tyyppitalot, jotka rajasivat ydinperheen sen sisälle.¹⁹⁹ Yksityisyys lisääntyi, ja samalla ero julkisen ja yksityisen välillä kasvoi.

Yhteisöllisemmästä asumistavasta huolimatta kodin ulkopuolella työskentelyyn liittyvät monen entisen lapsipiikan kerronnassa muistot kovasta koti-ikävästä. Kotona sai käydä

¹⁹⁶ Päivätöihin palkattiin myös lapsia lisäavuksi etenkin maataloustyön kiireisimpinä kausina, keväällä kylvön, kesällä heinänteon ja syksyllä sadonkorjuun aikaan. Myös vuokralaisen oli suoritettava isäntätaloon päiviä, ja vaikka yleensä päivätyöt suoritti aikuinen, saatettiin joihinkin töihin kelpuuttaa myös lapsia kykyjensä mukaan. Esim. A21 / 1904, Karinainen; 1895, Ruotsinpyhtää; 1911, Sammatti; 1894, Huittinen; 1907, Mäntyharju. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

¹⁹⁷ Rahikainen 2010, 341. Lapsipiikat erosivat esimerkiksi huutolaisista siinä, että huutolaiset olivat kunnan köyhäinhoidon piirissä. Kunta sijoitti lapsen kulloiseenkin sijoituskotiin aina vuodeksi kerrallaan lapsen ylläpidosta vähiten pyytävälle henkilölle.

¹⁹⁸ Vuosisadan vaihteen kontekstissa ei oikeastaan ole kovin mielekästä puhua kodista ja työpaikasta sillä tavoin kuin ne nykypäivänä käsitämme, sillä käsitteet eivät sellaisinaan vastaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen todellisuutta. Pohjola-Vilkuna 1995, 84.

¹⁹⁹ Pohjola-Vilkuna 1995, 84, 88–89.

vaihtelevasti. Jos palveluspaikka oli lähellä kotia, oli sieltä helpompi lähteä käymään vierailulla,²⁰⁰ mutta pidemmän matkan päässä palveluksessa olevien oli luonnollisesti vaikeampi irtautua palveluspaikastaan.²⁰¹ Toisinaan työtä oli niin paljon, että kotiin ei ehtinyt lainkaan.²⁰² Jotkut kertoivat, että kotona ei suorastaan annettu käydä: ”Eikä äiti aavistanut kuinka paha siellä oli olla, eikä sieltä päästetty kotona käymään.”²⁰³

Jotkut kertojat muistivat ikävän olleen niin kova, että se sai jättämään palveluspaikan. Vuonna 1907 syntynyt piian tytär oli lähtenyt hyvästä ja mukavasta palveluspaikastaan ollakseen lähempänä äitiään. Tyttärellä ei kuitenkaan ollut varaa olla äitinsä luona, joten hän oli päätenyt jälleen piiiaksi. Uusi palveluspaikka oli ollut suuri maatalo, jossa raskasta työtä oli ollut paljon. Vuosia myöhemminkin kertoja katui päätöstään lähteä aikaisemmasta, hyvästä palveluspaikastaan.²⁰⁴ Ikävä näyttöytyy kertojan muistelmissa vahvana, lapsen päätöksentekoa hallitsevana tunteena, ja toisaalta tunteena, jolle ei olisi saanut antaa valtaa, sillä se lopulta johti hyvän työpaikan menettämiseen. Myös toisaalla vuonna 1907 syntynyt palkollispariskunnan tytär oli lähtenyt palveluspaikastaan kovan ikävän vuoksi, joskin tämä kertoja ei katunut lainkaan päätöstään. Tyttö oli viety seitsemänvuotiaana lapsenpiiaksi, ja hänellä oli ollut jatkuvasti ikävä vanhempiaan ja sisaruksiaan. Kertoja oli lopulta lähtenyt sisarensa matkassa takaisin kotiinsa isäntävään ollessa poissa kotoaan:

[– –] tehtäväni oli hoitaa noin vuoden ikäistä tyttöä [– –]. Minulla oli mahdottoman ikävä kotiväkeäni ja koko [talon nimi] seutua. Itkin aina kun olin yksin. Joulun aikaan tuli vanhempi sisareni minua tervehtimään ja huomasi surkeuteni. Isäntäväkeni menivät naapuriin kylään. Sisareni sanoi että nyt lähdetään kotiin – kun kerran joki on jäässä. Mutta minulla ei ole takkia – huomautin. Sisareni nappasi oven luota naulakosta takin ja pani päälleni. Se oli miehen takki, hiat viilsivät maata. Niin me lähdettiin ja kotiin tultiin. Pelkäsin kovasti että tullaan hakemaan takaisin, siksi meninkin heti aamulla naapuriin kylään. Emäntäni tulikin ja sai takin takaisin mutta minua ei enää annettu. Naapurin emäntä, [– –] paistoi lettuja ja meillä oli juhlaa.²⁰⁵

Toiset muistelivat sinitelleensä palveluspaikassaan koti-ikävästä huolimatta. Kotona ei ollut varaa olla. Vuonna 1895 syntynyt kertoja olisi halunnut lähteä kesken vuoden palveluspaikastaan, mutta vanhemmat olivat käskeneet hänen olla vuosipalveluksensa loppuun saakka. Kun sitten vuoden täytyttyä tyttö lähti kotiin, tuli talon isäntä

²⁰⁰ Kper Y/06667: 1890, Kangasala; Kper Y/08014: 1904, -; TMT:185:3027:TA: 1908, Puumala; TMT:47:963:TA: 1906, Kangasala.

²⁰¹ TMT:370:11178:TA: 1903/1904, Tammela; TMT:93:1514:TA: 1883, Mikkelin maalaiskunta.

²⁰² TMT:36:636:TA: 1889, Viiala.

²⁰³ TMT:131:1994:TA: 1886, Virrat.

²⁰⁴ TMT:6:98:TA: 1907, Impilahti.

²⁰⁵ A21 / 1907, Halikko. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

pyytämään tyttöä vielä toiseksi vuodeksi. Kertojan iloksi tyttöä ei tällä kertaa annettu isännän matkaan.²⁰⁶ Vuosisadan vaihteessa oli vielä monin paikoin käytäntönä perinteinen vuosipalvelus, jossa palvelusväki pestattiin taloon vuodeksi kerrallaan marraskuun alusta alkaen.²⁰⁷ Vaikka vuosipalvelusta ei aina noudatettu etenkin nuorimpien piikojen kohdalla – oli nimittäin varsin yleistä, että lapsipiika oli palveluspaikassaan esimerkiksi vain kesän ajan – on ilmeistä, että myös alle 15-vuotiaita palkattiin vuoden mittaisiin sopimuksiin. Myös vuonna 1887 syntyneen 11-lapsisen perheen tytön täytyi sinnitellä palveluspaikassaan vuoden verran koti-ikävästään huolimatta. Tyttö lähetettiin kahdeksanvuotiaana ensi kerran palvelukseen, jossa tytön tuli niin ikävä perhettään, että hän karkasi kotiin. Äiti kuitenkin lähetti tytön takaisin töihin, sillä ei pystynyt pitämään häntä kotona: ”[– –] tulin kottiin ja karkasin, ja äiti anto selkään, ajo takasin, ja ko oli ikävä ko semmosest sakist lähtee, ja mua taas viiään. Mie olin vuoten sit täyteen.”²⁰⁸

Oman kodin läheisyyden muisteltiin toisinaan helpottaneen ikävää. Kodin läheisyys toi ilmiselvästi lohtua. Vuonna 1890 syntynyt muonamiehen tytär kuvaili koti-ikävänsä ensimmäisessä palveluspaikassaan. Ikävä oli ollut läsnä etenkin ensimmäisen viikon aikana, jonka jälkeen tyttö oli vähitellen tottunut vieraan palveluksessa oloon ja jäänyt pidemmäksi aikaa:

[– –] mutta kun väkisin veivät, ja paikkaan minut vietiin, ja että minun piti viikon vaan olla. Ja mun oli kauhee koti-ikäväkin, vaikka koto oli niin lähellä [– –] aina kun syömäänkin ruvettiin minult pääsi taas itku, muistin kun, no ei mua laskettu pois. Sitte puhuttiin vielä että jos olis vielä toisen viikon. No sitten minä totuin niin paljon, että kyllä minä vielä sillonki itkin, mutta sitten minä lakkasin ja rupesin tekkeen töitä siellä.²⁰⁹

Viittaus kertojan kovaan koti-ikävään, vaikka koti oli aivan lähellä, kertonee siitä, että kodin läheisyyden muisteltiin tuoneen jonkinlaista turvaa ja lievitystä koti-ikävään. Myös vuonna 1906 syntyneen isättömän tyttären oloa helpotti palveluspaikassa se, että koti oli lähellä, sillä palveluspaikasta pääsi tällöin helpommin kotiin ja äidin luo.²¹⁰

Toisinaan kodin läheisyyden muisteltiin pikemminkin yllyttäneen koti-ikävää; koti oli lähellä, mutta sinne ei siitä huolimatta päässyt. Ikävän laukaisi etenkin kodin fyysisen ulkomuodon näkeminen. Vuonna 1882 syntynyt pienviljelijän tytär vietiin

²⁰⁶ Kper Y/06541: 1895, Kiihtelysvaara.

²⁰⁷ A21 / 1904, Karinainen; 1897, Pielavesi. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA; Markkola 2003, 138.

²⁰⁸ Kper Y/02868: 1887, Luumäki.

²⁰⁹ Kper Y/06667: 1890, Kangasala.

²¹⁰ TMT:47:963:TA: 1906, Kangasala.

kahdeksanlapsisesta perheestään kahdeksanvuotiaana piikomaan läheiseen taloon. Tytön koti-ikävää lietsoi isäntäväen kurja kohtelu ja kodin näkyminen palveluspaikkaan: ”Ken mitta ne kyyneleet jotka jouduin pusertamaan. Ikävääni lisäsi vielä se että kaukaa vaaran harjulta näkyi kotini. Koti vaikka köyhäkin on sentään koti ja varsinkin lapselle.”²¹¹

Myös vuonna 1904 syntynyt kertoja muisteli ikävän yltyneen aina, kun oli nähnyt kodin palveluspaikan ikkunasta. Seitsemänvuotiaana naapuriin lapsenpiiaksi viety kertoja oli karannut ikävän vuoksi heti ensimmäisen päivän jälkeen takaisin kotiin:

[H]: *No minnekkäs te menitte lapsenlikaks?*

[K]: No siihen naapuriin, koti näky, ja yhen päivän olin, ja sit iltasin tuln pois.

[H]: *Joka ilta?*

[K]: Eei ku yhen päivän kerkesin oleen ensimmäises talos [naurua].

[H]: *Tuli niin koti-ikävä sitte jo* [naurua].

[K]: Sit tuli koti-ikävä ku koti näky tuollain ko vaik mist ikkunast katso ni koti näky. Ja tuota, sit vietiin etemmäks sellasee toiseen kyllään mist ei koti näkynyt ja siell täyty olla sit.²¹²

Yleensä kertojien muistellessa koti-ikävänsä muistoista on luettavissa selvää lohduttomuutta, mutta toisinaan – kuten yllä olevassa katkelmassa – muistelijat tarkastelivat lapsuudenaikaisia tunteitaan suorastaan kepeästi. Yllä oleva kertoja esimerkiksi kertoi nauraen kestäneensä ensimmäisessä palveluspaikassaan vain päivän. Kenties lapsen käytös tuntui huvittavalta jo varttuneen kertojan mielestä, tai kenties naurahuksen voi tulkita jopa jonkinasteisena lapsuuden minän vähättelynä; lapsen toiminta tuntui liioittelulta jo sittemmin aikuistuneen ja ikääntyneen kertojan mielestä, sillä palveluspaikasta lähdölle ei näyttänyt olleen muuta syytä kuin koti-ikävä. Joka tapauksessa ajallinen etäisyys on tehnyt tehtävänsä, ja kertoja saattoi jo suhtautua hymyillen lapsuudenaikaisiin tapahtumiin.

Sosiaalitieteilijä Anni Vilkkko on tutkinut kodille annettuja merkityksiä elämäkerrallisen kirjoituskeruun pohjalta. Vilkkko on havainnut, että koti nähdään keruuvastauksissa lähes poikkeuksetta sosiospatiaalisenä muodostelmana, johon liittyy niin fyysinen tila kuin inhimillinen toimintakin. Näin ollen kotiin kuuluvat läheiset ihmiset, näiden välinen kanssakäyminen sekä materiaallinen, eletty paikka.²¹³ Entisten lapsipiikojen muistoissa ikävä kohdistui usein juuri kodin inhimillisiin puoliin, kuten vanhempiin tai sisaruksiin, vaikka ikävän olikin saattanut laukaista kodin näkeminen. Toisaalta yhtä usein

²¹¹ TMT:97:1600:TA: 1882, Pielisjärvi.

²¹² Kper Y/08014: 1904, -.

²¹³ Vilkkko 2010, 35.

muistelija ei kokenut tarpeelliseksi eritellä, mitä kodissaan oli ikävöinyt. Kertojan kaipuu kotiin oli ollut kokonaisvaltainen. Saman painotuksen on havainnut myös Vilkkö omassa aineistossaan. Moni määrittelee kodin ennen kaikkea ihmisten välisen vuorovaikutuksen kautta.²¹⁴ Ainakin tässä mielessä entisten lapsipiikojen muistelu vahvistaa aikaisemman tutkimuksen havaintoja. Koti syntyi lapsipiioille ennen kaikkea ihmissuhteista.

Koti-ikävan muistelu on myös miltei ainoita tilanteita, jolloin muistelijat kommentoivat ja sanallistivat oma-aloitteisesti tunteitaan, joskin yleensä koti-ikävä mainittiin sen kummemmin tunnetta analysoimatta. Kerronta on yleensä painottunut toiminnan ja tapahtumien kuvauksiin, ja vähemmälle jäävät pohdinnat tapahtumien vaikutuksista kertojien psyykeen. Selitys kerronnan tyyliin voisi löytyä itse muistelutilanteen luonteesta. Ehkä haastattelutilanteessa kertojat eivät tunteneet luontevaksi kertoa usein vieraille haastattelijoille äkkiseltään kaikkein henkilökohtaisimpia tunteitaan. Jos selitys on haastattelutilanteesta, kirjallisen muistitiedon kohdalla tilanteen voisi kuvitella kenties olevan erilainen. Se ei kuitenkaan ole. Lapsi ja työ -kyselyn 11. kysymyksessä vastaajia pyydetään kertomaan, miltä työssäkäynti vieraan palveluksessa *tuntui*.²¹⁵ Kysymykseen vastattiin yleensä yhdellä lauseella: työnteko tuntui vastenmieliseltä, mukavalta tai raskaalta. Kirjallisen muistitiedon intiimimmistä tilanteista huolimatta vastaajat eivät kokeneet tarpeelliseksi eritellä tunne-elämäänsä. Voi siis olla, että kertojat eivät mieltäneet henkilökohtaisia tunteitaan niin tärkeiksi kerättävän muistitiedon kannalta. Kertojat saattoivat kokea tärkeämmäksi siirtää jälkipolville tietoa siitä, miten ennen oli eletty, ja ajatelleet tarpeellisemmaksi tuoda esiin yleisesti lapsuudessaan vallinneita olosuhteita.

Todennäköistä on, että kerronnan laji on ollut yleisesti tyypillinen vanhemmille sukupolville. Sosiologi Jaana Loipponen on siirtokarjalaisten soteleskien muistelukerrontaa tutkiessaan havainnut haastateltavien kerronnan toteavaksi ja konkreettiseksi ja nimennyt tämän kerronnan tyylin ”rauhalliseksi realismiksi”.²¹⁶ Saarenheimon mukaan 1900-luvun alussa lapsuuttaan viettäenelle sukupolvelle on ollut tyypillistä lähestyä asioita toiminnan, tekojen ja perinteiden kautta. Oman psykologisen maiseman tai mielen sisäisen maailman tarkastelu ei ole lainkaan niin yleistä kuin myöhemmille sukupolville, joiden ajattelua leimaa enemmän yksilöllisyys ja

²¹⁴ Vilkkö 2010, 36.

²¹⁵ Liite 1.

²¹⁶ Loipponen 2010, 159.

identiteettitietoisuus.²¹⁷ Etenkin tässä asiassa huomaan oman sukupolveni eron kertojien sukupolven ajattelutapaan. Ennen perehtymistäni aineistooni odotin löytäväni sieltä paljon enemmän kuvauksia ja analyysiä tapahtumien herättämistä tunteista ja vaikutuksista kertojien mieliin. Sain kuitenkin huomata, että oletukseni ovat oman aikani synnyttämiä käsityksiä niistä tavoista, joilla esimerkiksi vaikeita elämänvaiheita oletetaan muisteltavan. Erityisesti tällaisten ennako-oletusten kohdalla olen tähdentänyt itselleni, miten tärkeää on tarkastella tutkittavia henkilöitä heidän omista lähtökohdistaan käsin, ei oman aikani näkökulmista.

On huomionarvoista, että vaikka kertojat puhuivat koti-ikävästään, ei varsinaista kotia fyysisenä tilana juuri muisteltu, paitsi kysyttäessä. Tällöinkin keskityttiin yleensä kodin varallisuuteen – tai pikemminkin varallisuuden puutteeseen. Tässä mielessä aineisto poikkeaa Vilkon havainnoista. Vilkon mukaan lapsuudenkodit ovat yleensä vahvasti läsnä esimerkiksi omaelämäkerrallisissa teksteissä. Lapsuuden eletyt paikat ovat voimakkaasti koettuja tiloja ja siksi myös paljon muisteltuja.²¹⁸ Kenties muistelun puute johtuu entisten lapsipiikojen kohdalla kotien vaatimattomuudesta: esimerkiksi huonekaluja ei yksinkertaisesti ollut.²¹⁹ Lapsuudenkodin kuvailu toimii lähinnä taustoittavana tekijänä haastattelun tai muistelun alussa, ja sen tarkoitus on ollut monesti tuoda esiin niitä lähtökohtia, joista muistelijan oli täytynyt ponnistaa. Lapsi ja työ –kyselyn huomio puolestaan on työnteossa, ja vaikka siinä pyydetään kuvailemaan lapsuudenkotia, tarkempaa asuinpaikan kuvailua pyydetään vain silloin, jos se on työnantajan erikseen osoittama asunto.²²⁰

Huomion kiinnittäminen lapsuudenkodin kuvailun puutteeseen voi vaikuttaa perusteettomalta, mikäli muistelijoilta ei ole edes kysytty laajasti lapsuudenkodistaan. On kuitenkin selvää, että moni muisteli runsaasti asioita lapsuudestaan myös annettujen teemojen ulkopuolelta, joten valmiit kysymykset eivät estä itselle tärkeiden muistojen esiintuomista. Monelle kirjoittajalle esimerkiksi kyselykutsun kysymykset toimivat lähinnä innoittajina omaehtoisemmin jäsenneltyyn lapsuuden työnteon muisteluun. Korakiangas toteaa, että lapsuudesta nostetaan esiin usein oman tematisoinnin kautta itselle kokemuksellisesti merkittäviä asioita, ja esimerkiksi kyselyvastaajat päättävät

²¹⁷ Saarenheimo 1997, 178.

²¹⁸ Vilko 1998, 31.

²¹⁹ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

²²⁰ Liite 1.

viime kädessä itse siitä, kuinka tarkasti noudattavat valmiiksi annettuja tematisointeja.²²¹

Toisaalta jotkut kertojat muistelivat, ettei heillä ollutkaan varsinaista kotia, mihin olisi voinut palata. Erään vuonna 1896 syntyneen kertojan isä oli kuollut, jolloin äiti ja perheen lapset olivat joutuneet lähtemään isän suvun asuttamasta mökistä. Osa lapsista lähti töihin, mutta vielä nuori kertoja pysytteli äidin mukana äidin lähtiessä piiksi toiseen taloon. Kuusivuotiaana kertojan tuli lähteä töihin lapsenpiiksi. Myöhemmässä elämässäänkin pitkiä aikoja piikana työskennellyt kertoja totesi, että hänellä ei ollut koskaan ollut kotia.²²² Vakituisen kodin puuttuminen oli vuosisadan vaihteessa tavanomaista, sillä tilapäisiä töitä tehnyt työväki siirtyi yhteenään töiden perässä vieraille paikkakunnille.²²³ Liikkuva elämäntapa kuului yleisestikin pitkään suomalaiseen asumisen kulttuuriin. Esimerkiksi perinteisessä maatalousyhteiskunnassa Länsi-Suomen maanviljelyalueen paikallaan pysyvän elämäntavan rinnalla eli kauan Itä- ja Pohjois-Suomen liikkuvampi elämäntapa, joka johtui sen elinkeinoista: metsästyksestä, kalastuksesta, tervanpoltosta ja metsätaloudesta.²²⁴

Ajan mittaan Länsi-Suomen agraarisesta elämänmuodosta muodostui hallitseva kulttuurinen malli. 1800-luvun keskiluokkainen koti- ja perhe-elämää vaalinut koti-ideaali alkoi etenkin 1900-luvun alussa levitä myös kansan keskuuteen.²²⁵ Huomattavan monella entisellä lapsipiialla lapsuudenkodin kokemus oli vahva. Esimerkiksi jopa ison talon ”tuvan nurkassa” loisina asuneen perheen tytär muisteli tätä taloa kotinaan, vaikka samassa tuvassa oli asunut kertojan perheen lisäksi talon oma väki ja palkolliset, eikä talon lasten ja loisperheen lasten kohtelu ollut aina ollut tasapuolista.²²⁶

Koti-ikävästä kertovien muistojen lisäksi jotkut muistelivat palveluspaikkansa kodikkuutta. Vaikka ikävästä kertovia muisteluja on lukumäärällisesti enemmän, saivat jotkut lapsipiit olla palveluspaikassaankin kuin kotona. Joidenkin kohdalla kodikkuus liittyi ennen kaikkea lapsipiian kohteluun. Esimerkiksi vuonna 1903 syntynyt kertoja muisteli kohtelun olleen tasa-arvoista: palvelusväki oli syönyt samaa ruokaa isäntäväen kanssa. Myös hoidettavat lapset olivat olleet rakkaita ja hyviä.²²⁷ Erään kertoja kohdalla kodikkuus puolestaan oli syntynyt kaupungissa sijaitsevan palveluspaikan kauneudesta

²²¹ Korkiakangas 1996, 53–54.

²²² Kper AK/3720: 1896, Kesälahti.

²²³ Markkola 1999, 24.

²²⁴ Ruonavaara 1993, 253.

²²⁵ Ruonavaara 1993, 252–253.

²²⁶ A21 / 1906, Kuopio. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²²⁷ Kper Y/02139: 1903, Kalajärvi.

ja viihtyisyydestä. Kertoja oli viettänyt yleensä vapaa-aikaansaakin sisällä talossa, vaikka olisi saanut mennä kaupungille.²²⁸ Yhdelle kertojalle palveluspaikan kodikkuus oli syntynyt siellä vietetystä pitkästä ajasta. Vuonna 1878 syntynyt pienen mäkituvan tyttö oli viety jo kuusivuotiaana tätinsä luokse lapsenpiiaksi. Tädin kohtelu ei aina ollut ollut hyvää, mutta koska kertoja oli asunut pienestä pitäen monta vuotta tätinsä luona, oli tädin torpasta tullut lopulta kertojalle koti.²²⁹

Kertojien muistot kodikkuuden taustalla – sosiaaliset suhteet, tilan materiaaliset ominaisuudet ja asuminen pitkään tietyssä paikassa – ovat yhtä moninaiset ja pitkälti samankaltaiset kuin kaupunkitutkija Taina Rajantin esittämät tekijät kotiutumiseen. Rajantin mukaan koti on tila, joka muodostuu sosiaalisesti yhteisön jokaisen jäsenen määrittäessä sitä uudelleen. Paikka itsessään ei silti ole pelkästään symbolinen kategoria, joka saisi merkityksensä ainoastaan ihmisten toiminnan kautta. Se on aina sidottu aineellisuuteensa ja on inhimillisen olemisen materiaallinen ulottuvuus. Kotiutuminen on identifioitumista johonkin paikkaan. Se perustuu etenkin jokapäiväisiin käytäntöihin ja toistuvuuteen. Nämä olemassaolon jokapäiväiset tavat sijoittuvat paikkaan, mutta myös muodostuvat paikasta.²³⁰

Palveluspaikkojen fyysisiä ominaisuuksia muisteltiin jonkin verran. Yleensä niitä muisteltiin tapauksissa, joissa ne olivat herättäneet erityisesti huomiota, tai kun ne olivat selvästi poikenneet totutusta. Muistelu kohdistui etenkin herrasväen hienoihin ja outoihinkin koteihin ja niiden eriskummallisiin esineisiin. Esimerkiksi pappilassa sisäkkönä työskennellyt vuonna 1883 syntynyt kertoja muisteli siivotessaan ihmetelleensä talon erikoisia huonekaluja. Talon poika maalasi, ja maalaustelineiden lisäksi hänen huoneensa oli ollut täynnä ”pitkäpartaisten ukkojen” kuvia. Kertoja oli kummastellut, miksi poika maalasi niin rumia muotokuvia, kun kauniimpiakin malleja varmasti löytyisi. Huone oli ollut täynnä tavaraa, ja siivous oli ollut hankalaa, kun ei tiennyt, mihin saa koskea.²³¹ Vuonna 1904 syntynyt pyykkäriin tytär puolestaan oli palveluksessa arkkitehtiperheessä. Kertoja mainitsi palveluspaikastaan etenkin sen, että asunnossa oli ollut ”kaikenlaista hienoa”, kuten kalliita tauluja.²³² Vuonna 1906 syntynyt kertoja taas oli lähtenyt 13-vuotiaana hämeenlinnalaisen kauppiaan perheeseen. Hän luetteli haastattelussa kaikki asunnon huoneet, kuvaili lattioiden

²²⁸ Kper AK/3721: 1896, Kesälahti.

²²⁹ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

²³⁰ Rajanti 1996, 338.

²³¹ TMT:93:1514:TA: 1883, Mikkelin maalaiskunta.

²³² TMT:259:10003:TA: 1904, Kangasniemi.

korkkimattoja ja asunnon lämmitysjärjestelmää, eli kaakeliuuneja ja keittiön hellaa. Asunnossa oli ollut jopa vesijohtovesi ja sisä-WC.²³³

Kansanomaisia ja tavallisempia taloja ei taasen muisteltu fyysisinä tiloina juuri ollenkaan. Samankaltaisen huomion lapsuuden muisteltuja koteja kohtaan on tehnyt myös Maria Matikainen kulttuurihistorian pro gradu -tutkielmassaan. Matikainen tarkasteli kilpakeruun pohjalta 1930- ja 1940-luvuilla lapsuuttaan eläneiden muistoja perheiden kotiapulaisista ja huomasi, että kaupunkilaiskoteja saatettiin keruuvastauksissa luonnehtia hyvinkin tarkasti, mutta maalaistalojen huoneita tai pihapiiriä ei kuvailtu kovinkaan yksityiskohtaisesti.²³⁴ Kenties tämän tutkielman aineistossa maalaistaloja tai tyypillisiä talonpoikaistaloja ja mökkejä ei muistella niiden arkisuuden vuoksi, ja herrasväen taloja muistellaan juuri siksi, että ne olivat lapsipiioille vieraampia. Arkisia asioita voi olla hankala muistaa siinä missä erilaisuuteen tai ristiriitoihin kiinnitetään enemmän huomiota.²³⁵

Miltei ainoat tapaukset, joissa maalaistalojen materiaalisia tiloja muisteltiin jollain tavalla, olivat muistelut lapsipiian nukkumapaikoista. Nukkumapaikkoja muisteltiin kerrottaessa myös herrasväen taloista tai kaupunkilaiskodeista. Kenties mieleen olivat jääneet lapsipiikojen eniten omaksi kokemansa paikat niin hyvässä kuin pahassa, ja näitä tiloja olivat selvimmin paikat, joissa lapsipiit nukuivat. Nukkumapaikat nousivat usein oma-aloitteisesti esiin esimerkiksi kyselyvastauksissa kysyttäessä yleisesti isäntäperheen luona asumisesta. Yleensä yleinen nukkumapaikkojen kuvailu oli kuitenkin varsin suppeaa silloinkin, kun sitä oli erikseen pyydetty. Luultavasti tapauksissa, joissa niitä ei tuotu oma-aloitteisesti ilmi, niihin ei liittynyt sen kummempia tunteuksia.

Useimmiten nukkumapaikan muisteltiin maalaistalossa olleen tuvassa, kesällä kenties aitassa. Toisinaan kertojat muistelivat nukkuneensa keittiössä.²³⁶ Keittiö-termiä käytettiin etenkin puhuttaessa varakkaamman väen taloista tai kaupunkilaiskodeista. Yhteistä lapsipiikojen nukkumapaikoille, sijaitsivat ne sitten tuvassa, pirtissä tai keittiössä, näyttää olleen se, että lapsipiit sijoitettiin lähelle kodin talousaluetta tai yleisesti sinne, missä tilaa oli. Vuonna 1878 syntynyt kertoja kuvaili palveluspaikkansa maalaistalolle varsin tyypillisiä nukkumapaikkoja seuraavasti:

²³³ TMT:279:4303:TA: 1906, Janakkala.

²³⁴ Matikainen 2007, 17–18.

²³⁵ Ukkonen 2000, 72–73.

²³⁶ A21 / 1894, Huittinen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA; TMT:93:1514:TA: 1883, Mikkelin maalaiskunta; TMT:279:4303:TA: 1906, Janakkala.

[H]: *Mitenkä ne piiat ja rengit asuivat siellä, oliko mitään erityistä renkitupaa taikka –?*

[K]: Eihän sellaisia ennen vanhaan ollut. Sehän se kiusallista oikein olikin.

[H]: *Se oli sitten sellainen pirtti, jossa olitte?*

[K]: Semmoinen iso pirtti oli vaan, ja siellä oli niin monta sänkyä, että ne kaikki sopivat sinne. Rengit makasivat yhdessä, ja piiat yhdessä, lapsenpiika makasi höyläpenkillä, ja mihin kukin sai itsensä sopimaan.

[H]: *Mitenkä sitten talonväki?*

[K]: Talonväki makasi kammarissa.²³⁷

Pelkän nukkumapaikkojen kuvauksen lisäksi katkelmasta tekee mielenkiintoisen kertojan toteamus, että renkituvan puute teki nukkumajärjestelyistä kiusallisen. Vuosisadan vaihteen maaseudun asumista voi Kirsi Pohjola-Vilkunan mukaan luonnehtia parhaiten käsittein julkisuus ja läheisyys. Ihmiset nukkuivat usein samassa tilassa, tuvassa, ja usein myös samassa sängyssä. Tuvassa nukkuivat talon väen lisäksi palkolliset ja kausityöntekijät, sukulaiset ja satunnaiset matkailijat, ja väliaikaisemmille yöpyjille tehtiin tilapäiset nukkumasijat esimerkiksi lattialle. Joissain taloissa isäntäväellä saattoi olla oma huone. Kesäisin yksityisyyttä ja väljyyttä lisäsi palvelusväen ja nuorten tapa siirtyä aittoihin nukkumaan.²³⁸ Vuonna 1963 tehdyn haastattelun aikaan asuminen oli yleisesti huomattavasti yksityisempää ja eri toimintojen, kuten nukkumisen ja ruoanlaiton, tilat eriytyneempiä kuin 1800-luvun lopun maalaisolosuhteissa. Etenkin 1920- ja 1930-lukujen funktionaalista rakentamista ja sotienjälkeistä julkista rakentamista hallitsi periaate, jonka mukaan tila jaettiin erilaisiin toiminnallisesti jäsennettyihin alueisiin.²³⁹ Asumistason normit määräytyvät kunkin ajan ja kulttuurin mukaan, ja esimerkiksi myös ahtaasti asumisen määritelmässä on tapahtunut muutoksia 1900-luvun mittaan. Vielä 1900-luvun alussa ahtaaksi määriteltiin yleisesti asunnot, joissa asui kolme henkilöä tai enemmän huonetta kohti keittiö huoneeksi luettuna, mutta 1950-luvulla luku oli jo laskenut kahteen.²⁴⁰ Kenties muistelijan mielestä oli kiusallista, että nukkujia oli yhdessä huoneessa paljon ja tilaa ehkä ahtaasti, tai kenties kiusallista oli se, että kaikki palkolliset nukkuivat samassa

²³⁷ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

²³⁸ Pohjola-Vilkuna 1995, 76–78. Asumisen läheisyys ei ollut ominaista pelkästään maaseudulle. Esimerkiksi kaupungeissa 70–80% asunnoista oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä yhden huoneen ja keittiön tai yhden ”hellahuoneen”, eli yhdistetyn huoneen ja keittiön, asuntoja. Näiden asuntojen keskimääräinen asukasluvu huonetta kohden oli esimerkiksi Helsingissä vuonna 1910 3,7, kun kyseessä oli hellahuone ja 2,6, kun asunnossa oli huone ja keittiö. Kun otetaan huomioon, että kaikkien helsinkiläisten keskimääräinen asuntojen asukasluvu huonetta kohti oli 2, ja suurin osa asunnoista oli pieniä yhden tai kahden huoneen huoneistoja, voidaan päätellä, että ahtaasti asuminen keskittyi pienempiin asuntotyyppisiin. Asumistaso tilan suhteen oli siis vahvasti polarisoitunut: enemmistö asui ahtaissa ja pienissä asunnoissa siinä missä vähemmistö eli väljästi keskisuurissa ja suurissa asunnoissa. Ruonavaara 1993, 64–65. Lapsipiikoja palkanneet perheet olivat moninaiset, ja palveluspaikkojen kuvauksia löytyy niin kaupunkien työläiskodeista kuin varakkaamman väen asumuksista.

²³⁹ Saarikangas 2006, 28–29.

²⁴⁰ Ruonavaara 1993, 63.

tilassa sukupuolesta riippumatta. Saattaa olla, että nukkumisjärjestely oli kertojan mielestä kiusallinen jo muistelijan lapsuudessa, mutta ehkä asetelman kiusallisuus korostui myös, kun se vertautui muisteluajankohdan asuinoloihin.

Niin palveluspaikkaa kuin omaa kotiakin kuvaillaan aineistossa ennen kaikkea toiminnan kautta. Siirtymistä palveluspaikkaan kuvaillaan eniten siirtymisenä pois kotoa. Näin myös palveluspaikka määrittyy muistoissa tilallisesti kenties epämääräiseksi, mutta emotionaalisesti selkeämmäksi, sillä vieras talo tarkoitti ennen kaikkea etäisyyttä omasta kodista. Esimerkiksi eräs haastateltava kuvasi palveluspaikkaansa kurjaksi, mutta samalla totesi, että kotiinkaan ei ollut voinut palata kodin köyhyyden vuoksi: ”[– –] mutta minulla oli semmoinen kotokin, että ei ollut lähdettävä siitä [palveluspaikasta] poiskaan, kun ei ollut siitä kotiin menostakaan.”²⁴¹ Palveluspaikassa oleminen suhteutetaan muistoissa kotona olemisen mahdollisuuksiin. Jos kotona olisi voinut olla, olisi siellä oltu mieluummin.

3.2. Ankara ja eriarvostava isäntäväki

Yksi aineiston kantavimmista teemoista on isäntäväen²⁴² kohtelun muistelu. Lapsiopian asema palveluspaikassa oli perhehierarkian alimmalla tasolla. Vaikka sääty-yhteiskunta korvautui luokkayhteiskunnalla 1900-luvun alkuvuosina, elettiin maaseudulla vielä 1900-luvun alussakin pitkälti patriarkaalisten perhejärjestyksen mukaan. Agraariyhteisössä ihmisen sosiaalisen statuksen määrittivät sukupuoli, ikä, aviosääty ja sukulaisuussuhde. Korkea ikä ja maskuliinisuus loivat arvovaltaisimman yhdistelmän, joten mies oli patriarkaalisten perheihanteiden²⁴³ mukaisesti perheen pää. Aikuisten miesten alle arvoasteikossa sijoittuivat naiset ja lapset niin, että toiseksi alimman ryhmän muodostivat naimattomat naiset ja nuoret tytöt, ja alimpana hierarkiassa olivat lapset, erityisesti tyttölapset. Lapset kuuluivat vanhempiensa tai isäntäväkensä määräysvaltaan, eikä heillä ollut itsenäistä päätäntävaltaa.²⁴⁴ Kun vielä

²⁴¹ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

²⁴² Käytän tässä luvussa sanaa isäntäväki kuvaamaan ennen kaikkea emäntää ja isäntää, vaikka termiin kuuluvat yleisen määritelmän mukaan myös perheen lapset. Syynä tähän ovat paitsi emäntä ja isäntä - ilmaisun kankeus, myös se, että kertojat harvemmin muistelevat isäntäväestään tarkemmin muita kuin emäntää ja isäntää.

²⁴³ Patriarkaalisuutta voidaan pitää kulttuurisena ideaalina riippumatta siitä, miten tai minkälaisin variaatioin se toteutui eri talouksissa. Tuomaala 2004, 89.

²⁴⁴ Tuomaala 2004, 76, 89.

sukulaisuussuhde vaikutti henkilön asemaan taloudessa, voidaan kaikkein alimpana ryhmänä pitää talouden palkattuja vieraita lapsipiikoja.

Lasten paikka patriarkalisessa perhejärjestyksessä perustui vanhempien ehdottomaan totteluun ja kunnioitukseen. Näin lasten odotettiin kasvavan nöyriksi, vaatimattomiksi ja rehellisiksi. Lasten tottelevaisuuden ihanne ilmeni erilaisissa arjen käytännöissä: lasten paikka ruokapöydässä oli pöydän alapäässä, ja he istuivat viimeisinä. Ehdottoman tottelun taustalla oli ajatus lasten suojelemisesta. Kuri oli paras tapa taata lapsen selviytyminen niukkojen voimavarojen ja luonnonolojen paineessa.²⁴⁵ Vuonna 1904 syntynyt ja seitsemänvuotiaana lapsenpiiaksi lähtenyt kertoja otti kantaa lasten kohteluun seuraavasti: ”Se ol kova komento, sillo lapsil oli kova komento, ei sillo oltu vastaan sanomista, ei oltu.”²⁴⁶

Kertojat muistelivat lapsuuttaan etenkin modernien perheihanteiden viitekehyksessä. Ydinperheihanne, joka oli jo 1800-luvulta lähtien levinnyt porvariston ja keskiluokan keskuudessa patriarkalaisen perheihanteen tilalle, yleistyi 1900-luvun kuluessa yleiseksi perhemalliksi. Kertojien muisteluajankohtana perhe oli vakiintunut tunne- ja kulutusyksiköksi, joka yhä enemmän teki eron julkisen ja yksityisen, kodin ja ulkomaailman välille. Samaan aikaan lapset siirtyivät aiempaa enemmän julkisen suojelun piiriin etenkin oppivelvollisuuden irrottaessa heidät järjestelmällisesti kodin tai ruokakunnan valtapiiristä. Lapset astuivat vanhempien vallasta valtion valtaan.²⁴⁷ Menneisyyttä ja suhdetta isäntäväkeen tulkitaan aineistossa muisteluhetken hyvän lapsuuden kriteerien läpi, kuten koulunkäynnin ja lasten lisääntyneen yhteiskunnallisen suojelun kautta, ja omaa lapsuutta verrataan muisteluhetken lapsuuteen: ”[– –] tämä nykypäivän lapsi ole niin turvaton kun ennen, nyt on kaikki hyvin joutaa käymään koulua, eikä tarvitse lähteä kotoa pois, niin kun monen täyty minun lapsuudessa lähteä. [– –] Ei voi verrata nykyajan lapsia entisaikaan.”²⁴⁸

Läpi aineiston toistuva teema lapsipiikojen muistoissa on turvattomuus. Koska palvelusväen kohteluun ei juuri lainsäädännöllä puututtu, olivat piikojen ja isäntäväen väliset suhteet täysin riippuvaisia kulloisestakin talosta. 12-vuotiaana vieraan palvelukseen lähteneen kertojan mukaan etenkin lapsipiian kohtelua ei valvonut

²⁴⁵ Tuomaala 2005, 43–44; Tuomaala 2004, 83–84.

²⁴⁶ Kper Y/08014: 1904, -.

²⁴⁷ Tuomaala 2004, 65, 80, 82, 85.

²⁴⁸ A21 / 1903, Nurmes. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

kukaan: ”Ei niiten lasten kanssa mitään kirjallisia sopimuksia tarvinnut tehdä ei kukaa ollut katsomassa millä tavalla niitä kohteltiin.”²⁴⁹

Kaikki eivät muistelleet isäntäväkeään kovinkaan laajasti – kertojan pääasiallinen huomio oli usein esimerkiksi työtehtävien muistelemisessa. Moni mainitsi palveluspaikkansa tai isäntäväkensä olleen hyviä tai kurjia sen enempää erittelemättä vastaustaan. Suurimmalla osalla oli kuitenkin sanottavaa isäntäväestään. Muisteltaessa palveluspaikan väkeä yleisesti fokus on selvästi emännissä ja isännissä. Tämä johtuu kenties siitä, että he työnantajina ja työtehtävien määrääjinä vaikuttivat oleellisesti ja jatkuvasti siihen, miten kohtelu vieraassa talossa koettiin. Eniten muistelmista löytyy kuvauksia talon emännästä.²⁵⁰ Piiat työskentelivät yleensä kodin piirissä emännän ohjeiden mukaan,²⁵¹ tosin välillä töihin neuvoivat myös isännät. Vaikka tässä luvussa tarkastelun kohteena ovat palveluspaikkojen emännät ja isännät, on huomionarvoista mainita, että suhdetta hoidettaviin lapsiin muisteltiin ylipäätään yllättävän vähän. Saman huomion on tehnyt myös Rahikainen tutkiessaan lapsia hoitavia lapsia.²⁵² Vaikka lapsipiikat usein viettivät pitkiä päiviä hoidokkiensa kanssa, tulee aineistoa lukiessa selväksi, että hoidettavia kuvaillaan yleensä melko pintapuolisesti ja ennen kaikkea työtehtävien näkökulmasta. Pienet lapset nähtiin pitkälti hoidettavina velvollisuuksina, ei niinkään persoonallisina toimijoina. Tähän toki on varmasti vaikuttanut osaltaan myös hoidettavien nuori ikä: suurin osa oli vauvoja tai taaperoita. Myös perheen muut lapset ja palvelusväki jäävät yleensä vähemmälle huomiolle. Voi olla, että isännät ja emännät kotitalouden hierarkian huipulla määrittivät lapsipiikan aseman taloudessa ja täten myös talouden muiden ihmisten suhtautumisen lapsipiikaan, jolloin tästäkin syystä muiden esiintyminen aineistossa on vähäisempää.

Yleensä vastauksissa ei suoranaisesti ilmaista, oliko isäntäväki tuttu lapsipiialle ennestään. Isäntäväen tuttuuden voi päätellä lähinnä asiayhteydestä. Palveluspaikka oli saattanut olla naapurissa tai kotikylässä, tai toisinaan isäntäväki oli ollut piialle sukua. Yleensä kertojat kuitenkin vain totesivat menneensä tiettyyn taloon tai perheeseen töihin, yleensä kotikylään, jotkut myös kauemmas toiseen kylään tai pitäjään. Kuitenkaan selvästi ilmaistu aikaisempi tuttavuus tai edes sukulaisuussuhde ei näytä

²⁴⁹ A21 / 1907, Mäntyharju. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁵⁰ Etenkin emännän ja palvelijan välisestä suhteesta lisää Anu Rauhamäki pro gradu -tutkielmassa *Palvelija perheessä ja palvelijan ja emännän välinen suhde vuosisadan vaihteen kaupunkilaiskodissa* (1996) sekä Mira Kyllin pro gradu -tutkielmassa *Kotiapulaisia vai kotiorjia? Palvelijatarkokemuksia 1890-luvulta talvisotaan* (2001).

²⁵¹ Pylkkänen 2006, 82.

²⁵² Rahikainen 2007, 599.

merkittävästi määrittäneen muistoa saadusta kohtelusta – kohtelua ei ainakaan ole edes sukulaisten kohdalla kuvattu merkittävästi paremmaksi. Esimerkiksi erään kertojan mukaan tädin luona työskennellessä oli saanut usein korville, mutta myöhemmin mainitussa, luultavasti vieraammassa, paikassa kohtelu oli ollut asiallista.²⁵³ Toisaalta muunlaisiakin kokemuksia löytyy. Toinen vastaaja kirjoitti, että sukulaistalossa emäntä oli huomauttanut muille talon piioille, että tyttöä ei tulisi kohdella kuin huutolaista tai lapsenpiikaa yleensä. Emäntä oli luvannut tytön äidille pitää huolta työstä, olivathan he sukua toisilleen.²⁵⁴

Moni arvioi isäntäväen hyvyyttä tai pahuutta palveluspaikassa saadun ruoan perusteella. Rungas ruoan kommentointi aineistossa kielii puutteesta ja lasten työskentelyn välttämättömyydestä. Olosuhteissa, joissa pelkkä elossa pysyminen riippui saadun ruoan määrästä ja laadusta, nähtiin lapsipiialle annettu ruoka isäntäväen luonteen mittarina. Myös Virkkunen on havainnut saman oman aineistonsa pohjalta. Etenkin piikatyötä koskevat muistot liittyvät talon ruoan kritisointiin tai kehumiseen, ja huono ruoka oli osoitus isäntäväen epäoikeudenmukaisuudesta.²⁵⁵ Tämän tutkielman aineiston perusteella ruoan puutetta tai huonoa laatua muisteltiin runsaasti: etenkin nuukaa isäntäväkeä moitittiin.²⁵⁶ Toisinaan kertojat kuitenkin muistelivat ilolla palveluspaikkojaan, joissa oli saanut syödä kunnolla. Saadun ruoan ja isäntäväen luonteen arvioimisen välinen yhteys käy ilmi esimerkiksi seuraavasta katkelmasta: ” [– –] söin talon ruokaa, ruoka oli minusta hyvää enkä kuullu kenenkää moittivan ja emändä oli hyvä ihminen.”²⁵⁷

Moni muisteli yleisesti katkeruudella talouksia, joissa ruokaa oli saanut huonosti, oli kyse sitten ollut yleisestä puutteesta ja köyhyydestä tai isäntäväen suoranaisesta julmuudesta. Jotkut muistelivat isäntäväkeä, joka ei ollut antanut lapsipiialle tarpeeksi ruokaa, vaikka sitä olisi mitä ilmeisimmin ollut. Ravinnon ja työn välinen suhde oli kertojien lapsuudessa alituinen kiistan ja tulonjakokamppailun aihe taloissa, joissa oli palvelusväkeä. Ei ollut ennenkuulumatonta, että isäntäväki pyrki teettämään työn mahdollisimman pienin kustannuksin, eli säästämällä ruoan määrässä ja laadussa.²⁵⁸

²⁵³ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

²⁵⁴ A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁵⁵ Virkkunen 2010, 181.

²⁵⁶ Esim. TMT:41:782:TA: 1900, Kiikoinen; TMT:97:1567:TA: 1882, Pielisjärvi; TMT:97:1600:TA: 1882, Pielisjärvi; A21 / 1906, Sortavala. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁵⁷ A21 / 1899, Sysmä. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁵⁸ Hakamies 2001; Virkkunen 2010, 175; Stark 2011, 244.

Tarkoituksellista nälässä pitämistä muisteli esimerkiksi vuonna 1907 aviottomana syntynyt piian tytär, joka oli työskennellyt maanmittarin taloudessa 14-vuotiaana kansakoulun päätettyään. Työtehtävinä olivat olleet kaikki taloustyöt, mutta vaikka tehtävää oli ollut paljon, se ei kertojaa ollut haitannut. Sen sijaan raskasta oli ollut olla jatkuvasti nälkäinen. Emäntä oli annostellut kertojalle vain vähän ruokaa ja tarkistanut ruuantähteet siltä varalta, että kertoja olisi ottanut lisää omin luvuin. Kun isäntä välillä oli tuonut rouvan selän takana tytölle lisää ruokaa, oli kertoja kuullut rouvan moittivan puolisoaan. Perhe oli ollut verrattain hyvin toimeen tuleva, joten ruuan puutteesta ei liene ollut kyse. Kertoja korosti muistelmassaan, että hänet oli kasvatettu rehellisyyteen, joten ruoan ottaminen salaa ei tullut kysymykseen: ”Olen aina sanonut, etten ole muuta varastanut, mutta kyllä oppia”. Muistelijan kerronnassa tulee esiin epäoikeudenmukaisuuden tunne; talon koirat kyllä saivat riittävästi ruokaa: ”Minun täytyi keittää lihaa suurella padalla kahdelle suurelle koiralle kun minulla oli nälkä oisin mielelläni syönyt niitä lihoja, mutta en uskaltanut.” Nälän vuoksi kertoja oli lähtenyt palveluspaikastaan kahden viikon jälkeen.²⁵⁹ Myös vuonna 1896 syntynyt rengin tytär oli saanut kokea nälkää palveluspaikassaan. Talon vanha emäntä oli ollut tiukka, eikä ollut usein antanut tarpeeksi ruokaa kertojalle tai miniälleen. Emäntä oli kantanut aina avaimiaan mukana, mutta toisinaan kun emäntä oli ollut poissa, oli miniä ottanut omin lupinensa ruokaa emännän säilytyspaikoista. Kertoja sanoi haastattelussa ymmärtäneensä sen olleen varastamista, mutta myönsi sen siinä tilanteessa olleen tarpeellista.²⁶⁰

Molempien muistelijoiden kokemuksessa tulee ilmi nälän lisäksi oman rehellisyyden korostaminen. Vaikka vastaajien lapsuudenkodit olivat olleet köyhiä, oli heidät silti opetettu kunniallisiksi. Edellisen kertojan muistoissa tätä rehellisyyttä ei ollut rikkonut edes nälkä. Kerronnasta voi tulkita, että vaikka köyhän lapset olivat olleet varattomia, vastaajat halusivat korostaa, että he olivat silti pitäneet kiinni kunniallisuudestaan. Kenties juuri tämä olikin ollut heidän pääomaansa. Starkin mukaan sanalaskuperinteessä köyhyys mielletään monesti henkiseksi köyhyydeksi, joka ei riipu materiaalisesta varallisuudesta. Tällöin köyhä ihminen ei ole se, jonka aineellinen varallisuus on niukkaa, vaan ihminen, jolta puuttuu viisaus, kunnia ja äly.²⁶¹ Samansuuntaisen tulkinnan voi tehdä myös lapsipiikojen muistoista: talon ankarilta

²⁵⁹ TMT:6:98:TA: 1907, Impilahti.

²⁶⁰ TMT:67:1340:TA: 1896, Tuusniemi.

²⁶¹ Stark 2011, 145.

emänniltä puuttuivat reiluus ja kunniallisuus varakkaammasta asemasta huolimatta, ja lopulta he sijoittuivat moraalisisessä arvoasteikossa köyhän lasta alemmas.

Fyysistä kaltoinkohtelua edustaa entisten lapsipiikojen muistoissa nälässä pitämisen lisäksi myös ruumiillinen kuritus. Vaikka ruumiillisen kurituksen muistelijat ovat aineistossa selvänä vähemmistönä, oli muistelijoiden lapsuudessa etenkin omien lasten kurittaminen – kohtuuden rajoissa – luonnollinen osa kristillisiä ja kansanomaisia kasvatuskäytäntöjä.²⁶² Omien lasten lisäksi myös alle 14-vuotiaita nais- ja alle 18-vuotiaita miespalkollisia oli laillista kurittaa vuoden 1865 palkollissäännön²⁶³ mukaan. Palkollisten kurituksen katsottiin olevan hyväksyttävää, sillä talon isännän ja palkollisten välillä vallitsi isällinen suhde; mikäli isäntäväellä oli oikeus kurittaa lapsiaan, pitäisi heillä olla oikeus kurittaa myös palkollisiaan.²⁶⁴ Myös yhteisön toiminnan ja ruokakunnan sisäisen vallankäytön ohjeen, Lutherin huoneentaulun, mukaan lasten ja palkollisten kasvatusta ja tarvittaessa kuritus olivat isännän tehtäviä.²⁶⁵

Isännän lisäksi myös emäntä oli isäntävallan käyttäjä ja oikeutettu kurittamaan valtansa alla olleita talouden jäseniä, siis lapsia ja palkollisia.²⁶⁶ Aineiston mukaan monesti piikoja kuritti emäntä. Kuusivuotiaana tätinsä luokse lapsenpiikaksi lähtenyt muistelija kertoi saaneensa usein tädiltään tukkapöllyä tai ”korvilleen”. Hän oli saanut monesti kärsiä vielä hoitolapsenkin puolesta.²⁶⁷ Vuonna 1908 syntynyt pyykkäriin tytär puolestaan ei varsinaisesti kuvaillut saamaansa kuritusta, mutta totesi kohtelun olleen hyvää palveluspaikassaan, sillä siellä ei ollut ”hakattu”.²⁶⁸ Kokemusta aikaisemmista palveluspaikoista työllä oli jo ollut, joten on oletettavaa, että aiemmissa paikoissa piika oli saanut kokea ruumiillisia rangaistuksia.

Itse kurituksen lisäksi fyysisillä rangaistuksilla myös uhkailtiin lapsipiikoja. 12-vuotias lapsipiika käskettiin kiipeämään puuhun karsimaan alempia oksia, ja kun hänen voimansa eivät tahtoneet riittää nuoren ikänsä vuoksi, uhkasi isäntä kertojan mukaan pahoinpidellä kertojan niin, että ”kukko pienimmät palat noukkii”.²⁶⁹ Toisaalla puolestaan emäntä lähetti 10-vuotiaan lapsipiikansa asioille kylälle, ja piian palatessa takaisin oli isäntä ollut valmis piiskaamaan tytön. Rangaistukselta kuitenkin vältyttiin,

²⁶² Kakko 2005, 94 ja passim.; Tuomaala 2005, 42.

²⁶³ Palkollissääntö kumottiin lopullisesti vasta vuoden 1922 työsopimuslaissa. Pylkkänen 2006, 90.

²⁶⁴ Markkola 2003, 139.

²⁶⁵ Granbom-Herranen 2008, 100–101.

²⁶⁶ Toivanen 2002, 131; Eilola 2002, 125.

²⁶⁷ TMT:23:323:TA: 1878. Luopioinen.

²⁶⁸ A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁶⁹ TMT:131:1994:TA: 1886, Virrat.

kun sattumoisin vierailulle tullut tytön eno kielsi isäntää piiskaamasta tyttöä ja kuulemaan ensin tytön selityksen poissaololleen.²⁷⁰ Rangaistuksen uhka näyttäytyy piikojen kerronnassa epäoikeudenmukaisena etenkin, koska uhka näytti olleen läsnä, vaikka piikat eivät olisi olleet tehneet mitään väärää.

Varsinaisen kurituksen lisäksi jotkut muistelivat yleisesti joutuneensa fyysisesti kaltoin kohdelluiksi. Katkerana palveluspaikkansa kohtelua muisteli 12-vuotiaana lapsenpiiaksi haettu vastaaja: lapsenpiian nukkumapaikka oli ollut lattialla, ja aamuisin hänet oli potkaistu hereille.²⁷¹ Suruissaan saamastaan kohtelusta oli kertoja, joka oli lähetetty talvella asioille toiseen taloon, vaikka tällä ei ollut kenkiä. Ulkopuoliset olivat puuttuneet lopulta isäntäväen kohtuuttomuuteen, ja tyttö oli saanut hevoskyydin takaisin palveluspaikkaansa. Kaiken lisäksi kyydin antaja oli läksyttänyt talon väkeä antamaan tytölle kengät.²⁷²

Muistot fyysisestä kaltoinkohtelusta ja kurituksesta ovat yleisesti ottaen vahvan negatiivisia ja katkeria, joskin välillä myös vain toteavia. Joissain muistoissa kurituksen kohtuuttomuutta korostetaan myös muistelemalla ulkopuolisten puuttumista piikojen kohteluun. Perusteettomia rangaistuksia ja ylilyöntejä ei yleisesti ottaen ollut suvaittu yhteisössäkään. Muistelijoilla oli taustallaan katkeruudessa myös yhteisönsä tuki.

Katkeruutta olisi vaikea perustella 1960- ja 1970-lukujen erilaisella suhtautumisella kuritukseen, sillä lasten ruumiillinen kuritus oli muisteluajankohtana vielä yleisesti hyväksyttyä. Esimerkiksi lainsäädännössä se kiellettiin vasta vuonna 1983. Katkeruus kurituksesta on pysynyt muistoissa ilmeisen muuttumattomana. Eräs vuonna 1904 syntynyt kyselyvastaaja toi vastauksessaan esiin fyysisen kurituksen ajallisen jatkumon omasta lapsuudestaan muisteluajankohtaan. Aihe oli ilmeisen tärkeä kertojalle, sillä hän kirjoitti omatoimisesti ja kyselyn kysymysten ulkopuolelta vastauksensa loppuun uuden väliotsikon, ”Lapset nykyisin”, jossa hän harmitteli lasten huonoa kohtelua muisteluajankohtana ja sitä, että vanhemmat eivät osanneet vielääkään asettua lasten asemaan. Lapsille ärjyttiin rumasti, heitä tukistettiin ja läpsittiin. Kertojan vastauksessa ei käy ilmi, oliko häntä kuritettu lapsena. Lapset olivat kuitenkin kertojalle rakkaita, ja oli hänen mielestään väärin, että lapsia oli yhä hyväksyttävää kurittaa jonkin varsin vähäpätöisen rikkeen vuoksi siinä missä aikuisia ei koskaan lyötäisi samoista syistä.²⁷³

²⁷⁰ TMT:138:2142:TA: 1895, Kirvu.

²⁷¹ A21 / 1906, Kuopio. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁷² TMT:34:584:TA: 1887, Orivesi.

²⁷³ A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Toisaalta jotkut kertoivat kurituksen uhasta ja samalla kurituksella uhkailleesta isäntäväestä varsin kepeäänkin sävyyn. Vuonna 1906 syntynyt kertoja kuvaili lähtöään ensimmäisestä palveluspaikastaan 13-vuotiaana seuraavasti:

[– –] siellä oli aika lailla voimakkaasti se alkoholinkäyttö, siellä keitettiin ittelte alkoholia, tai siis pontikkaa, ja ryypättiin ja se isäntä [hekottelua] meinas kerran ruveta antaa mua selekään ja silloin mää lähdin pois, mää juosten lähdin sitte talosta, joo.²⁷⁴

Kertojan äänensävyssä oli kauttaaltaan selvää hymyä hänen kertoessaan pikaisesta lähdöstään. Äkkiseltään ajateltuna kertomistapa ja varsinaiset sanat tuntuvat ristiriitaisilta.²⁷⁵ Tilanne tuskin oli ollut yhtä huvittava tapahtumishetkellään. Isäntäväen alkoholinkäytön ja uhkailun voisi ajatella olleen 13-vuotiaalle olleen pelottava tilanne etenkin, kun kertoja korosti aiemmin haastattelussa oman perheensä olleen raitis. Huumoria naisten omaelämäkerroissa tutkineen folkloristi Eeva-Liisa Kinnusen mukaan huumori voi olla kertojalleen psyykkisen etäännyttämisen keino. Kiperistäkin muistoista huumorilla kertominen saattaa viestittää siitä, että muistelija on päässyt yli tapahtuneesta ja pystyy jo hymyilemään tapahtuman huvittaville piirteille.²⁷⁶ Kenties tässäkin oli kyse etäisyyden ottamisesta muistoon. Hymyilemällä muistolleen kertoja saattoi osoittaa sekä itselleen että isäntäväelleen, että muisto ei pystynyt vaikuttamaan enää häneen.

Varsinaisen aktiivisen kurituksen lisäksi osa kertojista muisteli myös lapsipiikojen jääneen monesti oman onnensa nojaan palveluspaikassa. Jotkut entiset lapsipiikat muistelivat saamansa hoivan puutetta. Jälkikäteen lapsuuttaan muistelevat kertojat kokivat hoivan puutteen selvästi vääränä, sillä moni oli ollut palveluspaikassaan jo alle 10-vuotiaana. Epäilemättä kokemukseen vaikuttivat myös modernin lapsuuden ihanteet. Kertojien lapsuudessa kasvatusperiaatteet olivat keskittyneet karkeasti sanoen lapsen selviytymiseen. Kurin ja työnteon oli nähty takaavan sen, että lapsista varttui

²⁷⁴ TMT:47:963:TA: 1906, Kangasala.

²⁷⁵ Katkelma on myös hyvä esimerkki siitä, miten äänensävy voi muuttaa kerronnan sävyn. Tutustuin kyseisen kertojan haastatteluun ensin haastattelusta tehdyn kirjallisen tiivistelmän muodossa, sillä en ollut huomannut, että haastattelusta oli kuunneltavissa myös äänite. Lukiessani kertojan kokemuksia muisto oli vaikuttanut katkeralta. Myöhemmin kuunnellessani haastatteluäänitteen yllätyin haastateltavan kepeydestä, ja katkelma sai aivan eri merkityksen. Yksi työni hankaluuksista ja rajoituksista onkin se, ettei kaikista Työväen Arkiston haastatteluaineistosta löydy äänitteitä, sekä tietysti se, etten ole itse tehnyt käyttämiäni haastatteluja. Niissä tapauksissa, joissa haastatteluäänite on kuunneltavissa, äänitteitä kuuntelemalla voi havaita eri äänensävyjä ja sanojen painotuksia, mutta äänitteistäkään ei kuitenkaan näe haastateltavan eleitä ja ilmeitä. Esimerkiksi Ukkonen on haastatteluissaan huomannut, että muun muassa katkeruutta ja nostalgiaa tuodaan esiin ennen kaikkea ilmeillä ja äänensävyillä. Ukkonen 2000, 140. Puhumalla tuotetun kerronnan merkityksistä osa jää pelkästään litterointeja lukemalla ja ääninauhojakin kuuntelemalla vääjäämättä pimentoon, ja kertojien muistoista välittyvä kuva jää vajavaiseksi.

²⁷⁶ Kinnunen 1993, 208–209.

katovuosien kaltaisista arvaamattoman maailman vaaroista selviytymään kykeneviä aikuisia.²⁷⁷ Vasta toisen maailmansodan jälkeen kasvatuksessa alettiin yleisesti kiinnittää enemmän huomiota myös lapsen emotionaalisen, psykodynaamisen persoonallisuuden kehittymiseen.²⁷⁸ Myös Saarenheimon haastattelemat, lapsuuttaan 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä eläneet informantit muistelivat kuuluneensa sukupolveen, joka ei lapsena ollut saanut hellyydenosoituksia edes vanhemmiltaan.²⁷⁹

Eräs entinen lapsipiika muisteli lähteneensä kahdeksanvuotiaana vieraan palvelukseen, ja saaneensa pänsä ja kulmakarvansa täyteen taita. Emäntä oli vienyt tytön kotiin ja haukkunut samalla vielä tytön äidinkin. Kertoja totesi haastattelijalle, että eihän sen ikäinen lapsi ollut osannut huolehtia itsestään ilman aikuisen opastusta.²⁸⁰ Myös toisaalla seitsemänvuotiaana lapsenpiiksi lähtenyt muistelija kertoi karanneensa palveluspaikastaan kirkkomatkalla ja menneensä kotiin, jossa oli huomattu tytön hiuksissa olleen ”taita kuin helmiä.”²⁸¹ Jotkut muistelivat myös, että mikäli lapsipiika sairastui, hänet passitettiin kotiin.²⁸² Yleisellä tasolla vain harva kertoja kommentoi ollenkaan isäntäväen huolenpitoa, tai sen puutetta, joten se, että kertojat ylipäättään toivat ilmi tapauksia hoivan puutteesta, kertoo ehkä tilanteiden olleen heille jollain tavalla mieleenpainuvia tai lapsipiian kohtaloa kuvaavia. Kenties mieleenpainuvuutta lisäsi ristiriita muisteluhetkellä vallinneisiin käsityksiin lapsen tarvitsemasta huolenpidosta ja hoivasta.

1800- ja 1900-lukujen vaihteen maaseudun kontekstissa on tarkoituksellisempaa puhua perheiden sijaan ruokakunnista. Lapsipiikat kuuluivat isäntäväen kanssa yhteen ruoka- ja perhekuntaan, mutta Markkolan mukaan isäntien ja palkollisten välistä isällistä suhdetta ei kuitenkaan haluttu rinnastaa sukulaisuussuhteeseen.²⁸³ On selvää, että lapsipiikaa ja perheen omia lapsia ei aina kohdeltu tasavertaisesti. Esimerkiksi samasta rötöksestä saatettiin lapsipiikaa rangaista kovemmin kuin omia lapsia. Eräs kertoja kuvaili seitsemänvuotiaan lapsenpiian kokemuksiaan seuraavasti: ”Vaikka olin saman ikäinen kuin nekin lapset joita olin hoitamassa, oli niin kuin vastuu toisista. Joskus tehtiin yhdessä pahaakin ja saatiin tukkapöllyä, varsinkin minä.”²⁸⁴ Lapsipiian saaman huonon

²⁷⁷ Tuomaala 2005, 46–47.

²⁷⁸ Ojakangas 1997, 201–220.

²⁷⁹ Saarenheimo 1997, 127.

²⁸⁰ TMT:97:1600:TA: 1882, Pielisjärvi.

²⁸¹ TMT:34:584:TA: 1887, Orivesi.

²⁸² TMT:34:584:TA: 1887, Orivesi; A21 / 1904, Karinainen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

²⁸³ Markkola 2003, 139.

²⁸⁴ TMT:131:1994:TA: 1886, Virrat.

kohtelun syyksi kertojat mielsivät toisinaan ennen kaikkea lapsipiian yhteiskunnallisen aseman: ”Olin alle 10 vuotias kun läksin lapsenpiiksi, mutta silloinhan ei ollut köyhän lapsella oikeutta itseänsä puoltaa vaikka kuinka pirullisia isäntäväki olivat”.²⁸⁵

Piikojen edustaman alemman kansanosan ja usein paremmin toimeentulevan isäntäväen välinen vastakkainasettelu on aineistossa paikoin vahvasti läsnä. Isäntäväkeä kuvataan joissain muistelmissa oman arvonsa – tai monesti pikemminkin lapsipiian arvon – tuntevaksi. Vastakkainasettelu ei liittynyt pelkästään herrasväeksi lukeutuviin työnantajiin, sillä myös maaseudulla tilalliset ja tilattomat olivat eri asemassa. 1800-luvun lopulla maaseudun ”liikaväen” paisumisen yhteydessä sosiaalinen kuilu syveni maaseudulla. Maatalouden tuottavuuden lisääntyessä työvoimantarve supistui, ja tilattoman väen oli yhä vaikeampi hankkia toimeentulonsa. Tuottavuuden lisääntyminen kasvatti maaseudun varallisuutta, joka kuitenkin kasaantui lähinnä talollisille. On arvioitu, että maatalouden murroskaudella 1800-luvun loppupuolella tilattoman väen elintaso jopa laski, mistä johtuen elintasoero maata omistamattoman ja omistavan väen välillä kasvoi entisestään.²⁸⁶ Vähävaraiset tai varattomat yhteisön jäsenet saivat osakseen myös vähemmän arvostusta.²⁸⁷ Vuonna 1878 syntyneen muistelijan mukaan talolliset olivat aivan eri ”kastia” kuin torpparit, saati muut maata omistamattomat.²⁸⁸

Aiemmin kuvattu tilanne, jossa lapsipiika oli palveluspaikassaan ollut nälässä samalla, kun oli joutunut keittämään koirille ruokaa suuressa padassa, liittyi kertojan mukaan rouvan käsityksiin köyhän lapsen tarvitsemasta ruokamäärästä. Etenkin 1800-luvun lopulta alkaen sosiaalisia eroja pyrittiin osoittamaan monessa talossa ruoan laadun ja määrän avulla.²⁸⁹ Kertojan äidin tullessa perimään tyttärensä palkkoja ja läksyttämään rouvaa ruoan puutteesta, oli rouva muistelman mukaan ihmetellyt äidin vaatimuksia ja moitteita. Rouvan mukaan oli ollut kummallista, että köyhän lapselle vaadittiin ruokaa mahan täydeltä – eihän kotonaankaan ollut tarpeeksi ruokaa, joten köyhän lapsella tuskin oli valinnanvaraa.²⁹⁰ Äärimmäisestä luokkatietoisuudesta kielii myös vuonna 1901 syntyneen suurlapsisen torpan tyttären kertoma tapaus. Kertoja oli kaatunut ja loukkaantunut ensimmäisessä palveluspaikassaan seitsemänvuotiaana auttaessaan emäntää navettatöissä. Isäntä ei kuitenkaan ollut suostunut viemään lasta lääkäriin emännän kehotuksista ja lapsen kivuista huolimatta. Kertojan mukaan isäntä oli

²⁸⁵ TMT:206:3392:TA: 1901, Ilomantsi.

²⁸⁶ Karisto, Takala & Haapola 2003, 20, 22, 25–26, 29.

²⁸⁷ Stark 2011, 114.

²⁸⁸ TMT:23:323:TA: 1878, Luopioinen.

²⁸⁹ Stark 2011, 117–118.

²⁹⁰ TMT:6:98:TA: 1907, Impilahti.

todennut, ettei heillä viedä ”kerjäläistä” lääkäriin. Lopulta tytön eno sattui usean päivän kuluttua paikalle, huomasi tytön itkevän ja vei tämän parantajalle. Tyttö ei enää joutunut takaisin samaan palveluspaikkaan.²⁹¹ Lapsipiian erottelusta ja tämän yhteiskunnallisen luokan tiedostamisesta kertoo myös kuvaus lapsipiian ja talollisen omien lasten erottelusta. 12-vuotiaana piiaksi pestautunut muistelijä kertoi, että isäntäväki oli ärhennellyt, jos lapsipiika oli uskaltanut leikkiä talon omien lasten kanssa.²⁹²

Kuvausten mukaan joillain työnantajilla oli ollut selviä lapsipiian yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä käsityksiä. Köyhän lapselle ei ollut tarvinnut antaa saman verran ruokaa kuin muille, häntä ei ollut tarvinnut viedä lääkärille, eikä hänen ollut saanut leikkiä talon omien lasten kanssa. Muistelijat kokivat näissä tapauksissa olleensa selvästi eri asemassa kuin ne, joille he olivat työskennelleet. Luokkakysymys saatettiin tuoda esiin myös kuvaillessa sellaisia tilanteita, joissa muistelijat itse eivät välttämättä olleet olleet paikalla – esimerkiksi nälkiintyneen kertojan emännän luokka-asenteet olivat tulleet ilmi emännän keskustellessa kertojan äidin kanssa. Tarkoitukseni ei tällä huomiolla ole suinkaan arvioida tilanteen todenperäisyyttä tai kyseenalaistaa kertojan kokemaa luokkaeroa. Pyrkimykseni on pikemminkin huomauttaa, että koska luokkaerottelu nostettiin muistelmissa oma-aloitteisesti esiin tilanteissa, jossa muistelijä ei itse ollut ollut mukana, voidaan tulkita, että emännän sanat olivat jääneet muiden kertominakin vahvasti muistelijan mieleen. Emännän asenne oli loukannut muistelijaa, minkä vuoksi muisto oli vahva vielä useamman vuosikymmenen jälkeen.

Lapsipiit siis muistelivat saaneensa joissain tapauksissa kärsiä luokkajaottelusta, mutta saattoivat toisinaan itsekin vastaavasti tehdä eron varakkaampaan kansanosaan, ei vähiten kokemansa eriarvoisen aseman vuoksi. Vuonna 1899 syntynyt kaupunkityöläisperheen tytär oli 14-vuotiaana työskennellyt varakkaassa herrasperheessä. Hän kuvaili perheen rouvan olleen ylpeä ja tarkka aviomiehensä arvonimestä. Kertoja, joka oli tullut työväenliikettä kannattaneesta perheestä, ja joka oli myöhemmin liittynyt punakaartiin, kuvaili rouvaa haastattelijalle miltei pelkästään tilanteissa, joissa heidän taustojensa erilaisuudet olivat tulleet selkeimmin ilmi. Näihin kuuluvat tapaukset, joissa kertoja kuvaili poliittisia mielipiteitään ja rouvan reaktiota niihin, sekä tapaukset, joissa rouva oli ojentanut kertojaa. Siinä missä rouva siis oli ollut ylpeä ja tarkka arvonimistä, oli myös kertojalla ollut vahva työväenliikkeen identiteetti,

²⁹¹ TMT:6:96:TA: 1901, Pihlajavesi.

²⁹² TMT:41:778:TA: 1897, Vesilahti.

eikä hän ollut kainostellut tuoda ilmi yhteiskunnallisia aatteitaan. Rouvan ja lapsipiian välinen suhde oli kuitenkin ollut asiallinen, ja kertoja oli saanut aina tunnustusta työstään.²⁹³

Se, että suhdetta emäntään kuvailtiin miltei pelkästään vastakkainasettelun ja osapuolten erilaisuuden kautta voidaan nähdä osoituksena siitä, että muistelija oli kokenut mahdollisesti jo lapsena, mutta vähintäänkin muisteluhetkellä, syvän eron oman ja isäntäväkensä maailmojen välillä. Kokemus oli niin vahva, että se ohjaili muiston jäsentämistä muisteluhetkellä. Kertojan ja tämän lapsuudenperheen poliittisesti tiedostavat aatteet olivat ominaisia juuri työväenliikkeen nousua leimanneelle 1900-luvun alulle. Starkin mukaan työväen vähäosaisuus alettiin nähdä yhä enemmän yhteiskunnallisena ja poliittisena asiana, kun vielä esimerkiksi 1860-luvun nälkävuosien aikaan ihmisten kärsimys ja ahdinko nähtiin elämään väistämättä kuuluvana Jumalan tahtona.²⁹⁴ Toisaalta elämäkertahaastattelua säilyttävän tahon, Työväen Muistitietotoimikunnan, osuutta muistelun näkökulmaan ei voida unohtaa tai vähätellä. Haastattelun lähtökohdat näyttäisivät olleen pitkälti työväenliikkeen, sen toimijoiden ja järjestöjen muistelussa, mikä varmasti vaikutti myös kertojan valitsemaan näkökulmaan.

Myös Poliittinen ja epäpoliittinen sos.dem. nainen -keruun haastattelussa haastateltava teki eron työnantajan ja lapsipiian välillä. 13-vuotiaana naapurin kiertokoulunopettajalle lapsenpiiaksi lähtenyt kertoja arvosteli isäntäperhettään siitä, että he olivat palkanneet lapsenpiian, vaikka perheessä oli ollut vain yksi lapsi. Hän arveli sen johtuvan siitä, että emäntä oli tahtonut olla ”kauheen hieno”.²⁹⁵ Kertoja paheksui emäntää ehkä siksi, että emäntä oli pyrkinyt hänen mielestä käyttäytymään yhteiskuntaluokkaansa hienommin. Kenties kertojan näkemys rouvan halusta erottaa itsensä muusta työväestä oli tuntunut kertojasta loukkaavalta, sillä työväkeen itsekin kuulunut isäntäväki oli pyrkinyt näin hänen mielestä osoittamaan olevansa parempia kuin muu työväki. Kertojan, yksinhuoltajapyykkäarin tyttären, asenne tulee ymmärrettäväksi, kun hän myöhemmin haastattelussa kuvaili kotikaupungissaan Kotkassa kohtaamaansa luokkaerottelua: ”herrat” ja ”köyhät” olivat kulkeneet jopa eri puolilla katua. Erottelu oli tuntunut kertojasta pahalta ja epäreilulta.²⁹⁶ Työväestön luokka-asemaa elämäkertojen kautta tarkastellut Stark on todennut, että köyhyyttäkin pahempaa oli monen vähäosaisen

²⁹³ TMT:171:2799:TA: 1899, Helsinki.

²⁹⁴ Stark 2006, 219.

²⁹⁵ TMT:259:10003:TA: 1904, Kangasniemi.

²⁹⁶ Ibid.

mielestä henkinen erottelu sosiaalisesti parempiosaisiin nähden sekä heidän käskyvaltansa alla oleminen.²⁹⁷ Kenties ”köyhiin” lukeutuminen oli tuntunut jo valmiiksi pahalta, mutta siitä oli tehnyt vielä kurjempaa se, että ”köyhät” itsekin olivat halveksineet yhteiskuntaluokkaansa pyrkimällä erottautumaan siitä. Asenne isäntäväkeä kohtaan tulee ilmi myös tavassa, jolla haastateltava kertoi lähteneensä työpaikastaan. Yllätettyään kerran vahingossa isäntäväen lemmen leikeissä seksuaalivalistuksesta tietämätön kertoja oli järkyttynyt:

Ja silloin [– –] niitten arvo meni mun silmissäni. Ne meni niin kerta kaikkiaan, kun mä en ymmärtänyt koko...[– –] Ja sitten se rouva kai huomasi, että minä jollakin lailla sitten, sitten vähän välinpitämättömästi sitä kohtelin. [– –] Sitten se rouva tuli mun luokseni ja sano, että tietääkö [lapsipiika], että kuinka naimisissa olevia ihmisiä katseli tai sanotaan tai kutsutaan. Minä sanoin, että tota kyllä, kyllä mä tiedän, mutta en mä. Mä lähden pois tästä, että en mä viitti tommosta haista paska herrassakkii palvelulla, kun te ootte, mä sanoin sille. Ja siinä samassa menin ja pakkasin tavarani ja läksin.²⁹⁸

Lapsuudestaan asti luokkaerottelua kokenut kertoja oli kokenut, että ei pystynyt työskentelemään isäntäväelleen, ellei voinut kunnioittaa heitä. Toisten palveleminen oli ollut toimeentulon kannalta välttämätöntä, mutta kaikkeen ei silti täytynyt taipua. Kertoja oli saattanut säilyttää omanarvontuntonsa lähtemällä ”haista paska herrassakin” palveluksesta.

Luokkaerottelu nousee korostetusti esiin Työväen Arkiston aineistossa. Tämä on odotettavaa, sillä kerätessä muistitietoa työväestöstä yhteiskuntaluokkana on luontevaa tarkastella myös luokan suhteita muihin. Joissain tapauksissa haastateltava nosti luokkajaon oma-aloitteisesti esiin, mutta toisinaan haastattelija joutui kysymään tarkentavia kysymyksiä saadakseen myöntävän vastauksen. Toisinaan taas haastattelija ei yrityksistään huolimatta saanut haastateltavalta eriarvoisuudesta kertovia kuvauksia. Seuraavassa katkelmassa haastattelijan kanssa keskustelea isäntäväkensä kohteluun ja samaansa ruokaan tyytyväinen kertoja:

[K]: [– –] Ja siellä oli hyvä ruoka, ne pojat tahto pittää hyvän ruuan.

[H]: *Ja kaikki söi aina samassa pöydässä ja aina samaa ruokaa?*

[K]: Joo.

[H]: *Ettei ollut isäntien ruoka erikseen?*

[K]: Ei kuulunut lautasia ei haarukoita ei veitsiä. Samasta kupista lusikalla pistettiin.

[H]: *Niin siinä ei pysty erotteleen. Ai se oli vielä sitä aikaa ettei ollut mitään.*

²⁹⁷ Stark 2006, 224–225.

²⁹⁸ TMT:259:10003:TA: 1904, Kangasniemi.

[K]: Niin oli.²⁹⁹

Haastattelija kysyi, olivatko isäntäväki ja palvelusväki syöneet samaa ruokaa. Kun kertoja totesi, että ruoka oli ollut hyvää, ja kaikki olivat syöneet samaa ruokaa, esitti haastattelija oman tulkintansa siitä, miksi näin oli ollut: samaa ruokaa oli syöty siksi, että kaikki olivat joutuneet syömään samasta kupista.³⁰⁰ Jos erottelu olisi ollut astioiden puolesta mahdollista, se olisi tehty. Kertoja ei kuitenkaan toteamuksellaan astioiden lukumäärästä antanut mitään viitteitä siitä, etteikö muutenkin reiluksi kuvailtu isäntäväki olisi antanut palvelusväelle samaa ruokaa siinäkin tapauksessa, että kaikille olisi löytynyt oma kuppi. Haastateltava saattoi viittauksellaan astioiden määrään vain pyrkiä kuvaamaan aikakauden niukkuutta, tavallista ruokailutilannetta tai kenties ruokailutilanteen yhteisöllisyyttäkin toteamalla, että kaikki olivat syöneet samoista astioista. Tai kenties kommentin olikin tarkoitus ilmaista eriarvoisuutta. Joka tapauksessa haastattelija esitti monitulkintaiseen huomioon oman vahvasti arvottavan tulkintansa, jota haastateltava ei kieltänyt, mutta ei myöskään vahvistanut. On tulkinnanvaraista, kuuluiko haastattelijan tyyliin vain eläytyä³⁰¹ voimakkaasti haastateltavan kertomukseen luodakseen jonkinlaista yhteistyön ja luottamuksen ilmapiiriä, vai oliko kyse siitä, että haastattelija tahtoi saada eriarvoisuutta kuvaavan vastauksen – kenties muiden informanttien kuvausten tai tutkimuskirjallisuuden pohjalta – riippumatta haastateltavan vastauksista.

3.3. Neuvova ja reilu isäntäväki

Saatu kohtelu määräytyi oleellisesti siitä, miltä palveluksessa olo tuntui, ja muisteltiin piikkomista jälkeensä pohjimmiltaan negatiivisin vai positiivisin sävyin. Esimerkiksi raskaaseenkin työtaakkaan suhtautuminen saattoi olla myönteistä, mikäli lapsipiikaa muuten oli kohdeltu hyvin. Eräs muistelijatotesi palveluspaikastaan: ”Täällä minulle palasi halu tehdä työtä, koska minut otettiin kuin omaan perheeseen.”³⁰²

²⁹⁹ TMT:370:11178:TA: 1903/1904, Tammela.

³⁰⁰ Perinteisesti agraaritalouksissa ruoka syötiin yhteisestä astiasta, ja vasta myöhemmin henkilökohtaiset lautaset, haarukat, veitset ja lusikat syrjäyttivät yhteisen ruoka-astian, puukot ja puulusikat. Karisto, Takala & Haapola 2003, 160.

³⁰¹ Thompsonin mukaan haastattelijan tulee olla kuuntelijana aktiivinen ja kannustava, mutta korostaa, ettei hänen tule tyrkyttää omia tulkintojaan tai kommenttejaan haastateltavalle. Haastattelutilanne ei nimittäin haastattelijan suuresta roolista huolimatta ole keskustelua tai mielipiteiden vaihtoa. Thompson 2000, 238–238.

³⁰² A21 / 1906, Kuopio. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

Toisinaan entiset lapsipiit muistelivat saaneensa elämänohjeita ja neuvoja emänniltään. Isäntäperheen velvollisuus oli ainakin periaatteessa huolehtia omien lasten lisäksi myös taloudessa asuvien lapsipalkollisten kasvatuksesta. Kirkon tehtävä rahvaan asenteiden ja tapojen muokkaajana oli vahva etenkin ennen koululaitoksen juurtumista. Lutherin huoneentaulu oli yhteisön toiminnan ja ruokakunnan sisäisen vallankäytön ohje, ja sen mukaan lasten ja palkollisten kasvatus ja tarvittaessa kuritus olivat isännän tehtäviä. Myös lasten kasvatukseen ohjeistavat maalliset lait ja asetukset rinnastivat vanhempiensa luona ja palveluspaikassa eläneet lapset. Etenkin rahvaan lapsen kohdalla on perusteltua puhua ruokakunnasta kasvatuksellisena yksikkönä perheen rinnalla.³⁰³ Perinteisessä agraariyhteisössä ihmiset eivät identifioituneet ensisijassa pelkästään perheeseensä, vaan laajemmin koko kylään ja työkollektiiviin. Ominaista oli kasvatuksen kollektiivisuus: kuka tahansa yhteisön jäsen oli oikeutettu korjaamaan lapsen käytöstä.³⁰⁴ Markkolan mukaan palkollisnuorten asema taloudessa oli kuitenkin erityinen. He olivat kasvatusta ja opetusta tarvitsevia nuoria, mutta samaan aikaan myös vierasta työvoimaa, joka vaihtui tarpeen mukaan.³⁰⁵ Yleisesti rahvaan keskuudessa kasvatukseksi voidaan lukea kaikki se käytännöllinen toiminta, jonka tavoitteena on ollut tuottaa itsensä elättämiseen kykeneviä ihmisiä.³⁰⁶ Se voi olla tavoitteellista ja päämäärätietoista toimintaa,³⁰⁷ mutta siihen luetaan myös yleinen arjen sosialisoituminen. Arjessa lapsi oppii paitsi yhteisönsä arvot ja asenteet, myös tarvittavat tiedot ja taidot.³⁰⁸

Emäntää muisteltiin jonkinasteisena piian siveyden vartijana. Esimerkiksi muuan rengin tytär muisteli emännän erään kerran ilmoittaneen antavansa silloin 13–14-vuotiaalle kertojalle kahvia sillä ehdolla, että tyttö ei jutustele miesten kanssa. Vuonna 1904 syntyneen kertojan mukaan tämänkaltaiset ohjeet kertoivat hänen nuoruutensa tiukoista käytössäännöistä.³⁰⁹ Toisaalla puolestaan vuonna 1896 syntynyt kertoja muisteli ohjeita antanutta emäntäänsä lämmöllä. Emäntä oli neuvonut, että kadulla ei tulisi kävellä edestakaisin, koska sillä tavoin monet kauppasivat itseään. Sen sijaan kannattaisi etsiä siistin näköinen poika saattajaksi, niin olisi turvallisempaa kävellä kotiin.³¹⁰ Tunteet

³⁰³ Granbom-Herranen 2008, 100–101, 124.

³⁰⁴ Karisto, Takala & Haapola 2003, 153, 157–158.

³⁰⁵ Markkola 2003, 139.

³⁰⁶ Granbom-Herranen 2008, 96.

³⁰⁷ Tähtinen 1992, 39; Granbom-Herranen 2008, 98–99.

³⁰⁸ Aebli 1991, 35; Granbom-Herranen 2008, 97.

³⁰⁹ Kper Y/08014: 1904, -.

³¹⁰ TMT:67:1340:TA: 1896, Tuusniemi.

emäntien ohjeita kohtaan olivat siis ristiriitaiset: toisaalta ne nähtiin muisteluhetkellä osoituksena huolenpidosta, toisaalta yhteisön tiukkojen toimintamallien vahvistamisena.

Neuvoja ja ohjeita enemmän muistelmissa korostuu isäntäväen rooli töiden opettajana. Työvoimalle, vaikkakin vaihtuvalle ja vieraallega, oli tarpeen vaatiessa hyödyllistä opettaa erilaisia töitä, sillä hyvin tehty työ luonnollisesti hyödytti taloa. Luvussa 2.3 käsittefin kertojien myönteistä suhdetta työhön ja sitä, miten työnteke oli opettanut tärkeitä taitoja. Työnteon oppeja muisteltiin kuitenkin myös töiden opettajien kannalta, jolloin painotus muistelmissa oli isäntäväen ja lapsipiian suhteessa. Piikojen työnteon oppimiseen liittyvissä muistoissa työn opettajia muisteltiin monin paikoin kiitollisesti, sillä töiden oppimisesta oli ollut hyötyä myös piioille itselleen. Omaksumalla mahdollisimman monenlaisia töitä he olivat pystyneet elättämään itsensä työllään myös varttuneempina. Tämä ilmeni 10-vuotiaana piiksi lähteneen muonamiehen tyttären tavassa muistella emäntäänsä ja saamaansa oppia:

Kyllä se hyvä oli opettaankin se emäntä, se pisti mulle heti leipoon sen kanssa ja se opetti mua kankaita kutomaan ja kaikkee semmosia, se oli kyllä hyvä opettaan, mutta sitä työtä tartti tehdä.³¹¹

Tunteet töihin oppimisesta olivat ristiriitaiset: emännän hyviä opetustaitoja kiiteltiin, mutta opetusta muisteltiin kuitenkin ensisijaisesti työnteon raskauden kautta.³¹²

Sen sijaan vuonna 1894 syntynyt, kansakoulun jälkeen vakituisesti palveluksen lähtenyt kertoja kuvaili kauttaaltaan kiitollisuudella hyvää palveluspaikkaansa, jossa hänelle opetettiin työt juurta jaksain:

Sain hyvän paikan, jossa vanha, kiltti ”Tatta” neuvoi työlle kädestä pitäen. Kohtelu oli muutenkin hyvä ja ruoka myös. [– –] Aluksi ”Tatta” sanoi, ettei uskalla sanoa mitään, tytöt lähtevät pois ja se on sitten hänen vikansa. Sanoin, etten minä lähde, vaan olen mielissäni, kun saan hyvää oppia, sillä en osaa mitään. Vieläkin muistan kiitollisuudella ”Tattaa”.³¹³

Muistossa painottuu töiden oppiminen nimenomaan ”Tatan” avulla. Kyse ei ollut pelkästään hyödyllisen oppimisesta, vaan etenkin työhön opettaneen henkilön kiittelemisestä.

Vaikka tutkielmassa aiemmin kuvatun perusteella isäntäväki oli toisinaan vaativa, osasi se joissain tapauksessa myös palkita lapsipiikoja. Jotkut entiset lapsipiikat muistelivat ilolla saaneensa kiitosta ja lisäpalkkaa erityisen hyvin suoritetusta työstä. Tämä sai

³¹¹ Kper Y/06667: 1890, Kangasala.

³¹² Kiitollisuus omillaan toimeen tulemisen edellytyksistä ks. myös Stark 2011, 235–236.

³¹³ A21 / 1894, Huittinen. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

isäntäväen näyttäytymään muistoissa hyvinä ihmisinä. Kansakoulun jälkeen karjanhoitajana työskennellyt kertoja muisteli auttaneensa varsinaisten omien töidensä lisäksi talon väkeä ruispellolla sadonkorjuussa sitomalla lyhteitä. Talon väki oli ollut niin tyytyväinen kertojan työhön ja siihen, että hän oli suorittanut ne mukisematta, että palkitsi hänet niiton jälkeen ylimääräisellä hamekankaalla.³¹⁴ Kertoja nosti tämän esimerkin esiin haastattelijan kysyessä, millaista kohtelu talossa oli ollut, joten on oletettavaa, että hyväksi koettu kohtelu kiteytyi nimenomaan isäntäväen reiluuteen ja kykyyn antaa tunnustusta hyvin tehdystä työstä. Myös toinen, neljätoistavuotiaana kahta lasta hoitanut haastateltava muisteli kohtelun olleen kunnollista. Hän oli saanut olla kuin lapsetkin, ja isäntäväki oli pitänyt häntä hyvänä. Kertojalle oli luvattu ylimääräinen palttoo, mikäli hän saisi hoidokkilapsensa kävelemään vuoden vanhana. Lapsenpiika oli onnistunut, ja muisteli palttoon olleen ensimmäinen varsinainen päällysvaatteensa.³¹⁵ Myös tämän kertojan kohdalla isäntäväen hyvyys tiivistyy ylimääräiseen vaatepalkkaan, sillä isäntäväen kohtelua ei muuten kuvailtu tarkemmin. Isäntäväen reiluuden lisäksi molemmat kuvaukset kertovat edellisessä luvussa käsitellyn ruoan kommentoimisen lailla puutteesta. Niukoissa olosuhteissa ylimääräisten vaatteiden antamisen lapsipiikalle voi tulkita muistojen perusteella olleen osoitus isäntäväen kunnollisuudesta. Myös Stark on havainnut omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa yhteyden aineellisten resurssien ja kirjoittajien tunteiden välillä. Köyhyydestä johtuva puute ja sitä kautta vaatimattomien olojen tarjoaminen lapselle oli joillekin kirjoittajille yhteydessä rakkauden puutteeseen.³¹⁶ Tätä ajatusmallia noudattaen lisäresurssien antamisen voi tulkita merkinneen kertojille rakkauden osoitusta.

Joissain tapauksissa muisteluissa nousee esiin myös lapsipiikojen saama huolenpito. Selvästikään kaikki piikoja palkanneet ihmiset eivät suhtautuneet lapsipiikaan välinpitämättömästi. Jotkut lapsipiikat saivat hoivaa niin fyysisiin kuin emotionaaliinkin tarpeisiin. Vuonna 1907 syntynyt yksinhuoltajapiian tytär kertoi olleensa alle 10-vuotiaana kesän erään tohtorin perheessä lapsenpiikana. Herrasväki oli kohdellut piikaa hyvin, mutta lähtenyt kesken kesää puolentoista kuukauden matkalle. Lapsenpiika ja hänen hoidettavansa oli viety rouvan äidin luokse matkan ajaksi. Rouva oli pyytänyt äitiään katsomaan tytön perään, mutta äidillä ei ollut ollut aikaa ”paimentaa” piikoja. Niinpä herrasväen palatessa oli tytön pää ollut ruvella ja täynnä täitä. Hiusten leikkuu olisi ollut helpoin ratkaisu, mutta rouva ei ollut raaskinut tehdä

³¹⁴ TMT:370:11178:TA: 1903/1904, Tammela.

³¹⁵ TMT:41:782:TA: 1900, Kiikoinen.

³¹⁶ Stark 2011, 210–211.

sitä, sillä koulu oli alkamassa pian eikä hän halunnut, että muut lapset pilkkaisivat kertojaa. Niinpä rouva oli itse pessyt, kammannut ja voidellut tytön hiuksia, kunnes päänahka oli taas terve. Syksyllä koulun alettua oli tyttö lähtenyt kotiin äitinsä luokse, ja rouva oli antanut varmuuden vuoksi vielä salvaa mukaan päänahan rupiin.³¹⁷ Kirjoittajan hyvät kokemukset työnantajistaan eivät kuitenkaan riittäneet siihen, että kertojan käsitys isäntäväestä olisi yleisesti ollut positiivinen. Tohtorin perhettä hän muisteli selvästi poikkeuksena: ” [– –] rikkaat ja työnantajat useimmiten halveksi työläistä. Sen tulin itsekin kokemaan ollessani palveluksessa. Vaikka oli joitain kunnollisiakin isäntiä.”³¹⁸ Toisaalta joillain oli kauttaaltaan hyviä kokemuksia isäntäväestään. Vuonna 1903 syntynyt kertoja muisteli emäntäänsä lämmöllä. Emäntä oli neuvotellut kertojalle rippikoulupaikan keväälle tytön myöhästettyä syksyn kuulustelupäivästä, ja oli ollut rippikirkossakin mukana yhdessä tytön äidin kanssa. Tyttö oli saanut myös rippilahjan emännältään, vaikka se ei kertojan mukaan ollut siihen aikaan yleistä. Ylipäätään isäntäperheiden kohtelu oli ollut hyvää.³¹⁹ Kertoja näytti arvostaneen sitä, että emäntä oli pitänyt tytön puolia ja ollut paikalla tämän elämän virstanpylväessä. Vaikka työ oli ollut palveluksessa raskasta, olivat muistot isäntäväestä kuitenkin positiiviset.

Jotkut entisistä lapsipiioista muistelivat isäntäväen ja piian välien olleen jopa humoristiset. Isäntäväkeä ei muisteltu pelkästään työn ja auktoriteetin, vaan myös leikkimielisyyden ja hovin kautta. Esimerkiksi erään lapsipiian oli ollut tapana juosta isäntänsä kanssa kilpaa. Isäntä oli osannut muutenkin leikkiä lasten kanssa.³²⁰ Erityisen elävästi lämpimiä välejä isäntäväkeen muisteli telegrafistin perheessä työskennellyt, vuonna 1907 syntynyt kertoja:

Herra oli aina valmis pikku kolttosiin. Eikä pitänyt pahana, vaikka hänelle kostettiin. Monesti tein aamulla aikaisin vaatteista asiakkaan keittiöön istumaan. Äkkiä katsoissa, takki päällä ja huivi päässä, istuva nukke vaikutti elävältä mutta kuurolta ihmiseltä. Eikä herra uskaltanut olla tulematta keittiöön kun kävin sanomassa, että asiakas odottaa. Sillä se oli monasti tottakin. Joskus herra hälyytti rouvankin keittiöön. Jos tarvitsi jostain nuhdella, tehtiin se ystävällisessä hengessä. Eikä turhaan komennettu. Eikä rouvakaan turhaan itseään passauttanut eikä puuttunut taloustöihin.³²¹

³¹⁷ TMT:6:69:TA: 1907, Impilahti.

³¹⁸ TMT:6:70:TA: 1907, Impilahti.

³¹⁹ Kper Y/02139: 1903, Kalajärvi.

³²⁰ Kper Y/08154: 1903, Alajärvi.

³²¹ TMT:6:98:TA: 1907, Impilahti.

Hyviä välejä ilmaistiin myös vain toteamalla yksinkertaisesti isäntäväen olleen hyviä ihmisiä. Osa piioista muisteli erityisen hyvää suhdetta emäntäänsä. Pietarin ja Viipurin välisen rautatien varrella suomalaisen asemapäällikön perheessä palvelut kertoja kuvaili haastattelijalle ilolla retkiään Pietariin rouvan kanssa. Rouva oli vienyt tytön muun muassa teatteriin ja eläinmuseoon. Vuosien jälkeenkin kertoja kuvaili yksityiskohtaisesti kokemuksiaan: teatterissa rouva oli tulkannut tytölle vuorosanat venäjältä suomeksi, ja teatterin seutu oli ollut erityisen kaunista vehreine kukkaistutuksineen.³²² Kokemukset olivat olleet välillä uutuudessaan jännittäviäkin, mutta selvästi merkityksellisiä ja kenties ainutlaatuisia, sillä ne olivat jääneet elävinä kertojan muistiin. Eräs toinen kyselyvastaaja puolestaan kertoi olleensa tytön korvike emännälleen, jolla ei ollut omia tyttäriä. Silloin 12-vuotias vastaaja oli viettänyt viikot kaksin emäntänsä kanssa ja ollut tämän seurana sillä välin kun miehet olivat olleet muualla töissä. Muisteluhetkellä vastaajalla oli vain hyvää sanottavaa isäntäväestään. Töitä oli pitänyt tehdä, mutta mihinkään ei ollut pakotettu. Yhdessä oli laulettu, ja erityisesti emäntä oli hyvä arkkiviisujen veisaaaja.³²³ Kertojan muistoissa palvelusvuosistaan on kokonaisuudessaankin positiivinen pohjavire. Vastaaja ei ollut esimerkiksi katkera lapsuuskotinsa köyhyydestä, vaan kiitollinen palveluspaikoistaan, joissa hän oli saanut syödä kyllikseen ja oppia työntekoon. Ja sen sijaan, että hän olisi valitellut sitä, että koulunkäynti oli jäänyt kesken äidin varattomuuden vuoksi, oli hän iloinen, että emännät olivat opettaneet lukemaan.

Yleisenä tulkintana esitän kuitenkin, että useammin kertojat muistelivat laajemmin negatiivisia kuin positiivisia asioita isäntäväestään. Etenkin Työväen Arkiston aineistoissa negatiivisia muistoja on selkeästi ja ylivoimaisesti enemmän kuin positiivisia. Tarkoitukseni ei ole kyseenalaistaa, että negatiivisia muistoja ei olisi yleisesti oikeutetusti enemmän kuin myönteisiä, mutta joidenkin henkilöiden kohdalla eron muistelun laajuudessa voi havaita. Esimerkiksi eräs työväenliikkeen aktiivin haastattelema kertoja muisteli lapsuudestaan viittä palveluspaikkaa, joista kahdessa kohtelu oli ollut selvästi huonoa, kahdessa hyvää ja yhdessä jotain siltä väliltä. Hyvistä paikoista kertoja totesi vain paikan olleen hyvä, huonoista paikoissa hän eritteli ruoan huonoutta, palkan pienuutta sekä työn raskautta ja kovia vaatimuksia.³²⁴ Haastattelu on stilisoitu, joten toisaalta on mahdotonta päätellä, kertooko muistelun painotus enemmän haastateltavasta vai haastattelijasta. Painotus saattaa johtua haastattelijan

³²² Kper AK/3720: 1896, Kesälahti; Kper AK/3721: 1896, Kesälahti.

³²³ A21 / 1908, Vilppula. Lapsi ja työ 1978, kansatieteen aineisto, MVA.

³²⁴ TMT:97:1567:TA: 1882, Pielisjärvi.

tarkoituspäristä: haastattelun pyrkimyksenä on voinut olla työväestön kehnojen olojen esiintuominen. Negatiivisiin kokemuksiin keskittymisen syynä on voinut kuitenkin olla myös se, että jo iäkkäät muistelijat oletettavasti kohdistivat kokemuksensa huomattavasti itseään nuoremmille ihmisille ja jälkipolville eli ihmisille, jotka olivat kasvaneet jo vauraammassa maassa. Historioitsija David Lowenthalin mukaan muistin ensisijainen funktio ei ole säilöä mennyttä, vaan mukauttaa sitä muisteluhetken tarkoitukseen.³²⁵ Saarenheimo taas on huomauttanut, että iäkkäiden ihmisten muistelu sisältää oman elämän käännekohtien muistelun lisäksi usein runsaasti muistoja menneiden aikojen arkipäiväisistä toimista ja tavoista. Muistelu on siis myös perinteen vaalimista ja tiedon siirtämistä nuoremmille sukupolville.³²⁶ Korostamalla menneisyyden vaikeuksia muistelussa kertojat tekivät eron muisteluhetken radikaalisti muuttuneeseen yhteiskuntaan ja samalla välittivät tietoa nuoremmille sukupolville siitä, minkälaista työväen elämä oli heidän nuoruudessaan ollut. Samalla he korostivat niitä piirteitä, jotka ainakin laajuudessaan kuuluivat jo kadotetulle aikakaudelle ja täten nuoremmille sukupolville yhä vieraampaan maailmaan.

³²⁵ Lowenthal 1985, 210.

³²⁶ Saarenheimo 1997, 171; Korkiakangas 1996, 29; Virkkunen 2010, 31–32.

4. Lopuksi

Tutkielmassani kysyin, miten entiset lapsi-piit muistelivat 1800- ja 1900-lukujen vaihteen piikomiskokemuksiaan myöhemmin 1900-luvun jälkipuoliskolla, sekä miksi he muistelivat siten kuten muistelivat. Tarkastelin kysymystä kahden pääteeman kautta: työnteon ja palveluspaikassa olon. Tutkielman läpi kantavana teemana toimi vuosisadan vaihteen ja loppupuolen välinen ajallinen vuoropuhelu.

Vuosisadan vaihteessa työnteke oli monelle lapselle välttämättömyys. Töitä tehtiin myös kotona, mutta mikäli perheen varallisuus ei riittänyt lapsen pitämiseen kotona, joutui moni elättämään itsensä jo alle 10-vuotiaana. Tytöt lähtivät etenkin piioiksi, ja usein ensimmäiset työtehtävät olivat pienten lasten hoitoa. Työntekoon liitetyt muistot korostivat usein työn määrää ja kovuutta. Työpäivät olivat pitkiä ja työtehtävät saattoivat olla pitkästyttäviäkin. Työtä oli paljon, ja se oli usein fyysisesti raskasta ja vastuullista. Toisinaan lapsipiioille annettiin enemmän ja raskaampia töitä kuin he pystyivät tekemään. Toisaalta työt saattoivat aidosti tuntua mukavilta. Työstä saatettiin saada onnistumisen kokemuksia, ja jälkikäteen omia taitoja muisteltiin ylpeydellä. Työ nähtiin myös elämään luonnollisesti kuuluvana, ja siksi siitä tuli monelle erottamaton osa elämää.

Lapsuuden työntekeä verrattiin paljon muisteluhetkeen, toisaalta omaan tilanteeseen, toisaalta muuttuneeseen ympäröivään maailmaan. Sotien jälkeen elintaso Suomessa kohosi vauhdilla, ja toimeentuloa turvasivat yhä laajemmin valtion sosiaalipoliittiset ratkaisut. Omasta työntäyteisestä lapsuudesta oltiin toisinaan ylpeitä, mutta usein lähinnä suruissaan tai katkeria. Monesti työnteke oli esteenä koulunkäynnille, mistä kertojat olivat pahoillaan. Työnteon tunnustettiin poikineen myös hyviä asioita: se opetti pärjäämään omillaan. Työn kautta opittiin myös tärkeitä elämänarvoja, kuten ahkeruutta. Yhteistä monelle vastaukselle oli se, että muisteluhetkellä elämä oli helpompaa ja hyvää. Yhteiskunnallisista olosuhteista, kuten sosiaalietuuksista, oltiin pääosin hyvillään. Joitain kertojia kuitenkin epäilyttivät vaurastuneen yhteiskunnan vaikutukset silloiseen nuoreen sukupolveen; nuorten ihmisten työmoraalista oltiin huolissaan.

Palveluspaikassa oloa määrittivät toisinaan koti-ikävä, mutta ennen kaikkea isäntäväen kohtelu. Joidenkin lapsipiikojen kohdalla olo palveluspaikassakin saattoi olla kotoisa, mutta useimmin palveluksessa olo tarkoitti etäisyyttä kodista sekä vanhemmista ja sisaruksista. Palveluspaikasta ei aina ehtinyt, tai sieltä ei edes päästetty, käymään

kotona. Fyysiset tilat jäivät lapsipiikojen muistoissa vähemmälle, mikä kertoo palveluspaikkojen määrittelemisestä ennen kaikkea toiminnan ja tunteiden kautta.

Lapsipiian asema patriarkaalisessa perhejärjestyksessä oli perhehierarkian alimmalla tasolla. Yleensäkin lastenkasvatuksessa vallitsi kova kuri, ja isäntäväki saattoi kohdella lapsipiikaa hyvin ankarasti. Piikaa pidettiin joissain taloissa nälässä, ja hän saattoi joutua fyysisen kurituksen kohteeksi. Väkivallalla myös uhkailtiin, ja kohtelu oli yleisesti välinpitämätöntä. Vuosisadan vaihteessa varallisuuserot olivat suuret paitsi rahvaan ja herrasväen välillä, myös talollisten ja tilattomien välillä. Kohtelu talon väen ja piian välillä oli usein eriarvoista, mikä ilmeni esimerkiksi erottamalla piika talon omista lapsista. Eriarvoisuus loukkasi lapsipiikoja ja sai osan piioista suhtautumaan isäntäväkeen vastakkainasettelun kautta. Usein lapsipiian sama karu kohtelu korostui ennestään, kun muistelijat vertasivat omaa lapsuuttaan 1960- ja 1970-lukujen lapsuuteen, jota määritti etenkin lasten yhteiskunnallisen suojelun lisääntyminen.

Toisaalta hyviäkin emäntiä ja isäntiä oli. Lapsipiikat saivat osakseen neuvoja ja ohjeita, ja etenkin emäntiä muisteltiin kiitollisesti töihin opettajina. Isäntäväki saattoi antaa lapsipiioille lisäpalkkioita, joiden merkitys korostui niukoissa olosuhteissa. Välit olivat toisinaan lämpimät ja jopa leikkisät. Yleisesti ottaen isäntäväkeä muisteltiin kuitenkin enemmän negatiivisesti. Tähän on voinut vaikuttaa paitsi negatiivisten muistojen määrä, myös halu korostaa lapsipiikojen vaikeita oloja.

Entisten lapsipiikojen muistot niin työnteosta kuin saadusta kohtelusta olivat yhtä moninaiset kuin niistä kertovat ihmisetkin. Yhtä moninaisia kuin menneisyydestä kertovat ihmiset, olivat myös menneisyydessä eläneet ihmiset. Muistojen kirjavuus johtuu paitsi lapsipiikojen erilaisista tilanteista ja kustakin palkkaavasta taloudesta, myös siitä, että erilaisin intressein tuotettu aineisto ei suinkaan käsittele kauttaaltaan samoja teemoja. Siksi tässä tutkielmassa esitetyt kokemukset ja niille annetut merkitykset ovat kirjavia ja edustavat tässä tutkielmassa käsiteltyjä ihmisiä. Muistojen kirjavuudesta huolimatta entisten lapsipiikojen asenteista on kuitenkin mahdollista määrittää lapsipiikojen töihin ja kohteluun liitettyjen muistojen yleisiä suuntaviivoja, ja tarkastella niitä laajempia yhteiskunnallisia muutosvoimia vasten.

Jos entisten lapsipiikojen muistot lapsuudesta pitäisi tiivistää johonkin yhteen näkökulmaan, sanoisin sen olevan turvattomuus. Turvattomuus syntyi etenkin muilta saadun kohtelun ja köyhän ympäristön olosuhteiden arvaamattomuudesta. Lapsipiikojen työolojen valvonta oli olematonta, ja tämä näkyi myös lapsipiikojen asemassa ja

kokemusten myöhemmässä muistelussa. Toisaalta köyhyys synnytti epävarmuutta omasta toimeentulosta. Kaikki tämä näkyi siinä, miten kertojat asennoituivat muisteluajankohtaansa ja omaan menneisyyteensä. Yhteistä kaikille kertojille oli myös halu saattaa eteenpäin jälkipolville oman sukupolvensa kokemuksia. Ilman tätä halua ei tämänkään tutkielman teko muistitietoaineistoon pohjautuen olisi ollut mahdollista.

Tutkielman haasteet liittyvät etenkin aineiston valintaan. Valmiiksi kootun aineiston hyöty on tietysti se, että tarkasteluun voi ihmisiä, jotka eivät enää 2020-luvulla ole kertomassa meille omista kokemuksistaan. Samalla tulkinnan haasteita aiheuttaa se, että en ole itse voinut laatia haastattelukysymyksiä, nähdä haastateltavien eleitä ja ilmeitä tai voinut kysyä lisäkysymyksiä. Tutkimuskysymykseni ovat olleet moneen kertaan uudelleenarvioitavinani pohtiessani, mihin kysymyksiin aineistoni oikeastaan voi vastata.

On selvää, että tämä tutkielma ei ole voinut tavoittaa monilta osin lapsipiikojen omaa jäsenystä menneestä. Ulkopuolisena henkilönä olen tuottanut oman tulkintani kertojien tulkinnoista. Aineiston luonne itsessään myös asettaa omat ehtonsa tulkinnoille. Muistitietoaineiston syntyyn vaikuttavat yhdessä haastateltavan tai kyselyvastaajan kanssa haastatteliija ja kyselyn laatija sekä yleinen kulttuurinen ilmapiiri siitä, mitä pidetään muistelemisen arvoisena. Ylipäätään tutkielmasta uupuu varmasti paljon sellaisia teemoja, joista lapsipiikat eivät halunneet puhua, joita heille ei tullut mieleen mainita haastattelutilanteessa tai joita he eivät kokeneet tarpeellisiksi sisällyttää vastauksiinsa. Olen tehnyt tulkintani omasta ajastani käsin aineistosta, joka on syntynyt muisteluhetken kulttuurin ja itse muistelutilanteen kontekstissa.

Olen joutunut rajaamaan myös monia teemoja tarkasteluni ulkopuolelle. Olen esimerkiksi lapsipiian suhdetta talonväkeen käsitellessä keskittynyt vain lapsipiian ja emännän ja isännän väliseen suhteeseen. Tarkastelun ulkopuolelle olen joutunut jättämään muut talon lapset ja palkolliset. Esimerkiksi näissä teemoissa riittäisi tutkittavaa vielä tulevaisuudessa. Miten lapsipiikat muistelivat talon muita lapsia ja palkollisia sekä suhdettaan heihin? Tai toisenlaisen aineiston pohjalta voisi tarkastella, miten talon omat lapset muistelivat lapsuudenkodissaan työskennelleitä lapsipiikoja.

Aiempaan lapsipiikoja koskevaan tutkimukseen suhteutettuna tutkielma vahvistaa käsitystä lapsipiikojen asennoitumisesta työhönsä, mutta käsittelee heidän kokemuksiaan laajemmin ja useammasta näkökulmasta tuoden esiin enemmän myös työn positiivisia puolia. Tutkimuksellisena antina voidaan pitää myös kertojien

muisteluajankohdan ja muisteluajankohtaan liittyvien näkemysten huomioimista. Tätä lähestymistapaa ei aikaisemmassa lapsipiikojä koskevassa muistitietotutkimuksessa ole tässä laajuudessa hyödynnetty. Aiemman tutkimuksen esiin nostamat työn kulttuurisen muistamisen mallit toistuvat myös tässä tutkielmassa, mutta uutena tuodaan keskusteluun nimenomaisesti entisten lapsipiikojen näkökulma. Aikaisemmassa tutkimuksessa paljon käsitelty ylpeys selviytymisestä ja työnteosta saa rinnalleen esimerkiksi surun vaikeasta menneisyydestä sekä sen helpotuksen, jolla kertojat suhtautuivat muisteluhetken tilanteeseensa. Ennen kaikkea tutkielma luo uutta tietoa enemmän tutkittujen aikuisten piikojen sijaan alle 15-vuotiaiden piikojen kokemasta koti-ikävästä ja suhteesta isäntäväkeensä. Ovi tämän suuren, mutta aikaisemmassa tutkimuksessa suhteellisen vähän tutkitun ihmisryhmän todellisuuteen ja muistoihin on jälleen hiukan enemmän raollaan.

Lähteet ja kirjallisuus

ALKUPERÄISLÄHTEET

Arkistolähteet

Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto, Tampere (KPER)

- Äänitekokoelma. (Y=Yleiskokoelma, AK= Erkki Ala-Könnin kokoelma)
 - Kper AK/3720. s. 1896, Kesälahti. Nauhoittaja: Erkki Ala-Könni, 1975.
 - Kper AK/3721. s. 1896, Kesälahti. Nauhoittaja: Erkki Ala-Könni, 1975.
 - Kper AK/4688. s. 1902, Mouhijärvi. Nauhoittaja: Erkki Ala-Könni, 1978.
 - Kper Y/02126. s. 1891, Soini. Nauhoittaja: Marjaana Lehtonen, 1970.
 - Kper Y/02139. s. 1903, Kalajärvi. Nauhoittaja: Marjaana Lehtonen, 1970.
 - Kper Y/02868. s. 1887, Luumäki. Nauhoittaja: Marja-Leena Veikkola, 1971.
 - Kper Y/04315. s. 1906, Tornio. Nauhoittaja: Jukka-Matti Mäkinen, 1980.
 - Kper Y/06541. s. 1895, Kiihtelysvaara. Nauhoittaja: Marjatta Happonen, 1974.
 - Kper Y/06667. s. 1890, Kangasala. Nauhoittaja: Irene Pirinen, 1975.
 - Kper Y/08014. s. 1904, -. Nauhoittaja: Johanna Joensuu, 1978.
 - Kper Y/08140. s. 1908, Alajärvi. Nauhoittaja: Erkki Moisio, 1978.
 - Kper Y/08154. s. 1903, Alajärvi. Nauhoittaja: Seija Riihelä, 1978.

Museoviraston arkisto, Helsinki (MVA)

- Kansatieteen aineisto.
 - Kansatieteelliset kyselyt.
 - A21 Lapsi ja työ 1978. Laatijat: Sirkku Dölle, Raija Järvelä, Kirsti Melanko, Markku Aukia.
 - s. 1890, Rautu.
 - s. 1894, Huittinen.
 - s. 1895, Ruotsinpyhtää.
 - s. 1895, Rääkkylä.
 - s. 1897, Pielavesi.
 - s. 1898, Antrea.
 - s. 1899, Sysmä.
 - s. 1900, Sonkajärvi.
 - s. 1902, Mäntyharju.
 - s. 1903, Ilomantsi.
 - s. 1903, Nurmes.
 - s. 1904, Karinainen.
 - s. 1904, Sodankylä.

- s. 1906, Kuopio.
- s. 1906, Sortavala.
- s. 1906, Tampere.
- s. 1907, Halikko.
- s. 1907, Mäntyharju.
- s. 1908, Vilppula.
- s. 1909, Tyrvää.
- s. 1911, Sammatti.

Työväen Arkisto, Helsinki (TA)

- Työväen Muistitietotoimikunta (TMT).
 - Muistelmat ja haastattelut.
 - TMT 6:69. s. 1907, Impilahti. Omakohtaiset muistelmat, 1960.
 - TMT 6:70. s. 1907, Impilahti. Omakohtaiset muistelmat, -.
 - TMT 6:81. s. 1907, Impilahti. Haastattelijan omat saatesanat, 1962.
 - TMT 6:96. s. 1901, Pihlajavesi. Haastattelija: Elsa Jaatinen, 1965.
 - TMT 6:98. s. 1907, Impilahti. Omakohtaiset muistelmat, 1967.
 - TMT 23:323. s. 1878, Luopioinen. Haastattelija: H. Huhtanen, 1963.
 - TMT 34:584. s. 1887, Orivesi. Haastattelija: Artturi Kiltti, 1963/1964.
 - TMT 36:636. s. 1889, Viiala. Haastattelija: Artturi Kiltti, 1965.
 - TMT 41:778. s. 1897, Vesilahti. Haastattelija: Ulla-Maija Koponen, 1964/1965.
 - TMT 41:782. s. 1900, Kiikoinen. Haastattelija: Ulla-Maija Koponen, 1964/1965.
 - TMT 47:963. s. 1906, Kangasala. Haastattelija: Riitta Oittinen, 1973/1974.
 - TMT 61:1278. s. 1909, Varpaisjärvi. Haastattelija: Huugo Turunen, 1973.
 - TMT 67:1340. s. 1896, Tuusniemi. Haastattelija: Helmi Paasonen, 1961-1964.
 - TMT 93:1514. s. 1883, Mikkelin maalaiskunta. Haastattelija: Hilma Kataja, 1963.
 - TMT 97:1567. s. 1882, Pielisjärvi. Haastattelija: Eino Nevalainen, 1962.
 - TMT 97:1580. s. 1884, Pielisjärvi. Haastattelija: Eino Nevalainen, 1963.
 - TMT 97:1600. s. 1882, Pielisjärvi. Haastattelija: Eino Nevalainen, 1965.
 - TMT 131:1994. s. 1886, Virrat. Haastattelija: Kauno Vuorenpää, 1967.

- TMT 138:2142. s. 1895, Kirvu. Haastattelija: Uno Mesiäinen, 1968.
- TMT 171:2799. s. 1899, Helsinki. Haastattelija: Pulmu Manninen, 1967/1968.
- TMT 185:3027. s. 1908, Puumala. Haastattelija: Maire Vikström, 1972.
- TMT 206:3392. s. 1901, Ilomantsi. Omakohtaiset muistelmat, 1984.
- TMT 259:10003. s. 1904, Kangasniemi. Haastattelija: Marja-Liisa Nykänen, 1994.
- TMT 279:4303. s. 1906, Janakkala. Haastattelija: Tauno Leino, 1988.
- TMT 370:11178. s. 1903/1904, Tammela. Haastattelija: Päivi Puutio, 1990.
- Painotuotteet.
 - *Työ tehty kourin jäntevin. Työväen muistitiedon keruupos,* 1960.
 - Reuna, Risto: *Muistitiedon keruukilpailut 1992,* 1992.

Lähdejulkaisut ja asiakirjakokoelmat

Kotiapulaislaki. Säädöskokoelma 1/1949.

Laki oppivelvollisuudesta. Säädöskokoelma 101/1921.

Laki työaikalain muuttamisesta. Säädöskokoelma 713/1965.

Sandell, Toni: *Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset.* 2. uudistettu painos. Työministeriö, Suomen ILO-neuvottelukunta, Helsinki 2005.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aebli, Hans: *Opetuksen perusmuodot.* Alkuteos: Zwölf Grundformen des Lehrens (1983). Suom. Unto Sinkkonen. WSOY, Porvoo 1991.

Aukia, Markku: *Lapset olkoot ihmisiksi. Suomen talonpoikaiskotien hiljainen kasvatus.* Turun yliopisto, Turku 2010.

Eilola, Jari: ”Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin”: Patriarkalisuus, puolisoitten välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen. *Arjen valta.* Toim. Piia Einonen, Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. SKS, Helsinki 2002.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki 2006.

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija: Muistitieto ja tutkimus. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki 2006.

Granbom-Herranen: *Sananlaskut kasvatuspuheessa – perinnettä. kasvatus, indoktrinaatiota?* Jyväskylä studies in education, psychology and social research 329. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2008.

Hakamies, Pekka: Ruisleipä ja muut ruokasymbolit. *Elore* (8), 2/2001. <https://journal.fi/elore/article/view/78326/39225>
DOI: <https://doi.org/10.30666/elore.78326>

Hytönen, Kirsi-Maria: *Ei elämäni lomina mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2014.

Kakko, Tarja: *Kurissa ja Herran nuhteessa. Luterilainen kasvatusaate 1900-luvun vaihteen Suomessa*. Turun yliopiston julkaisuja: Sarja C, Scripta Lingua Fennica Edita 236. Turun yliopisto, Turku 2005.

Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja jää. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kalela, Jorma: Muistitiedon näkökulma historiaan. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki 2006.

Kananen, Jorma: *Laadullinen tutkimus opinnäytetyönä. Miten kirjoitan kvalitatiivisen opinnäytetyön vaihe vaiheelta*. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 176. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Jyväskylä 2014.

Karisto, Antti, Takala, Pentti & Haapola, Ilkka: *Matkalla nykyaikaan: Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. 1.-3. painos. WSOY, Helsinki 2003.

Kinnunen, Eeva-Liisa: *Läskiä kantapäissä. Huumori naisten omaelämäkertoissa. Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista*. Toim. Ulla Piela. Tietolipas 127. SKS, Helsinki 1993.

Kivimäki, Ville: *Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki, Antti Malinen. Vastapaino, Tampere 2019.

Korkiakangas, Pirjo: *Muisti, muistelu, perinne. Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Toim. Bö Lönnqvist, Elina Kiuru, Eeva Uusitalo. Tietolipas 155. SKS, Helsinki 1999.

Korkiakangas, Pirjo: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa.* Kansatieteellinen Arkisto 42. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1996.

Kortteinen, Matti: *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona.* Hanki ja jää, Helsinki 1992.

Kylli, Mira: *Kotiapulaisia vai kotiorjia? Palvelijatarkokemuksia 1890-luvulta talvisotaan.* Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, 2001.

Leino-Kaukiainen, Pirkko & Heikkinen, Anja: *Yhteiskunta ja koulutus. Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Toim. Anja Heikkinen, Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266:2. SKS, Helsinki 2011.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1085. SKS, Helsinki 2006.

Liliequist, Marianne: *Nybyggarbarn. Barnuppföstran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850-1920.* Acta Universitatis Umensis 103, Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 40. Umeå Universitet, Umeå 1991.

Loipponen, Jaana: *Kodin merkitys menetyksen kerronnassa. Kotia paikantamassa.* Toim. Anni Vilkkö, Asko Suikkanen, Johanna Järvinen-Tassopoulos. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2010.

Lowenthal, David: *The past is a foreign country.* Cambridge University Press, Cambridge 1985.

Markkola, Pirjo: *Emännäksi, piiksi vai tehtaaseen. Tampereen ympäristössä syntyneiden naisten elämänvaiheita 1830-luvulta 1930-luvulle. Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Viljo Rasilan täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986.* Toim. Kyösti Kiuasmaa, Vilho Hämäläinen, Markku Hyrkkänen, Jouko Jaakkola. Acta Universitatis Tampensis Ser A vol 202. Tampereen yliopisto, Tampere 1986.

Markkola, Pirjo: "God wouldn't send a child into the world without a crust of bread" Child labour as part of working-class family economy in Finland, 1890-1920. *Industrious Children. Work and Childhood in the Nordic Countries 1850-1990.* Toim. Ning de Coninck-Smith, Bengt Sandin, Ellen Schrupf. Odense University Press, Odense 1997.

Markkola, Pirjo: *Koti, asunto, kortteeri – näkökulmia suomalaisten työläiskotien historiaan. Koti kaupungin laidalla – työväestön asumisen pitkä linja.* Toim. Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs, Johanna Valenius. Väki Voimakas 12. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1999.

Markkola, Pirjo: *Moninainen maalaisnuoriso. Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia.* Toim. Sanna Tapola, Mervi Kaarninen. Suomalaisen Kirjallisuuden

Seuran toimituksia 909, Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 32. SKS, Helsinki 2003.

Matikainen, Maria: "Sinä kuuluit kotiin". *Lapsuuden muisteltu kotiapulainen 1930-1940-lukujen Suomessa*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2007.

Neisser, Ulric: Self-narratives. True and false. *The remembering self. Construction and accuracy in the self-narrative*. Toim. Ulric Neisser, Robyn Fivush. Emory Symposia in Cognition 6. Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Ojakangas, Mika: *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen*. Paradeigma-sarja, Tutkijaliiton julkaisu 85. Tutkijaliitto, Helsinki 1997.

Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muototutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. SKS, Helsinki 1996.

Pohjola-Vilkuna, Kirsi: *Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. Suomi 177. SKS, Helsinki 1995.

Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Alkuteos: What Makes Oral History Different? (1998). Suom. Salla Kivilaakso-Mendes, Saana Viertomanner. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki 2006.

Pylkkänen, Anu: Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664-1922. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen, Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. SKS, Helsinki 2006.

Pöntinen, Seppo: *Social Mobility and Social Structure. A Comparison of Scandinavian Countries*. Commentationes Scientiarum Socialium 20. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1983.

Pöysä, Jyrki: Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki 2006.

Rahikainen, Marjatta: *Centuries of Child Labour. European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century*. Ashgate, Aldershot 2004.

Rahikainen, Marjatta: Children Educating Children. Young Girls as Nursemaids in Sweden and Finland, Late Nineteenth to Mid-Twentieth Century. *Paedagogica Historica* (43), 4/2007, 589–602.

Rahikainen, Marjatta: Kadonneen työn jäljillä. *Työteliäs ja uskollinen, Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen, Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. SKS, Helsinki 2006.

Rahikainen, Marjatta: Nuorena työhön. *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Toim. Sanna Tapola, Mervi Kaarninen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 909, Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 32. SKS, Helsinki 2003.

Rahikainen, Marjatta: Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset. *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toim. Jussi Hanska, Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266:1. SKS, Helsinki 2010.

Rajanti, Taina: Kaupunki on ihmisen koti. *Tiede ja edistys* (21), 4/1996, 334-342.

Rauhamäki, Anu: *Palvelija perheessä ja palvelijan ja emännän välinen suhde vuosisadan vaihteen kaupunkilaiskodissa*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, 1996.

Roos, J. P.: Elämisen laatu ja elämäntapa 1970-luvulla. *Elämäntapaa etsimässä*. Toim. Keijo Rahkonen. Tutkijaliiton julkaisusarja 34. Tutkijaliitto, Helsinki 1985.

Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala, Rami Mähkä. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. 2. painos. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2013.

Ruonavaara, Hannu: *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhallinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920-1950*. Turun yliopiston julkaisuja: Sarja C, Scripta lingua Fennica edita 97. Turun yliopisto, Turku 1993.

Saarenheimo, Marja: *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muistelemisen*. Vastapaino, Tampere 1997.

Saarikangas, Kirsi: *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1099, SKS, Helsinki 2006.

Sammallahti, Leena: *Suomalainen kansanomainen jalaskehto*. Kansatieteellinen Arkisto 31. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1980.

Schacter, Daniel: *Muisti. Aivot, mieli ja menneisyys*. Alkuteos: Searching for memory. The Brain, The Mind, and the Past (1996). Suom. Tommi Ingalsuo & Maarika Toivonen. Terra Cognita Oy, Helsinki 2001.

Schacter, Daniel: *Muistin seitsemän syntiä. Miten mieli unohtaa ja muistaa*. Alkuteos: The seven sins of memory. How the Mind Forgets and Remembers (2001). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita Oy, Helsinki 2002.

Spence, Donald: Passive remembering. *Remembering reconsidered. Ecological and traditional approaches to the study of memory*. Toim. Ulric Neisser, Eugene Winograd. Emory Symposia in Cognition 2. Cambridge University Press, Cambridge 1995.

Stark, Eija: Agraariköyhyyden muistot nykyhetkessä. *Alkoholiliikkeen Aikakauskirja* (67), 6/2002, 513-522.

Stark, Eija: *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöstä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1320. SKS, Helsinki 2011.

Stark, Eija: Työväenliike ja köyhälistön luokka-asema elämäkertojen kuvaamina. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860-1960*. Toim. Hilka Helsti, Laura Stark, Saara Tuomaala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1101. SKS, Helsinki 2006.

Sulkunen, Irma: *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja jää, Helsinki 1989.

Szabó, Mátyás: Barnarbete i agrarsamhället. *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*. Toim. Christian Axel-Nilsson, Nils Erik Bæhrenditz, Sam Owen Jansson, Skans Torsten Nilsson. Nordiska museets förlag, Stockholm 1971.

Thompson, Paul: *The Voice of the Past* (1978). 3. painos. Oxford University Press, Oxford 2000.

Toivanen, Jenni: Äidillinen valta, lapselle kuuluva kuuliaisuus. Patriarkalisuus leskiäitien ja lasten välisissä suhteissa 1700-luvun loppupuolen Sisä-Suomessa. *Arjen valta*. Toim. Pii Einonen, Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. SKS, Helsinki 2002.

Tuomaala, Saara: Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toim. Anja Heikkinen, Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266:2. SKS, Helsinki 2011.

Tuomaala, Saara: Kuuliaiseksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa. *Kansanetiikka. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila, Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 84. SKS, Helsinki 2005.

Tuomaala, Saara: *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921-1939*. Bibliotheca historica 89. SKS, Helsinki 2004.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 10. uudistettu painos. Tammi, Helsinki 2013.

Tähtinen, Juhani: *Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatusmoraliteetin ja –suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850-1989 suomenkielisten kasvatusta- ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana.* Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:157. Kasvatustieteiden laitos, Turun yliopisto, Turku 1992.

Ukkonen, Taina: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 797. SKS, Helsinki 2000.

Ukkonen, Taina: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki 2006.

Vilkko, Anni: Eletyn tilan kertominen. *Kotia paikantamassa.* Toim. Anni Vilkko, Asko Suikkanen, Johanna Järvinen-Tassopoulos. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2010.

Vilkko, Anni: Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkerroista. *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa.* Toim. Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen, Anni Vilkko. Vastapaino, Tampere 1998.

Virkkunen, Gia: *”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”:* Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Bibliotheca Historica* 127. SKS, Helsinki 2010.

SANAKIRJAT, YLEISTEOKSET JA MUUT LÄHTEET

Sadeniemi, Matti et al.: *Nykysuomen Sanakirja: Neljäs Osa, O-R (1951-1961).* 15. painos. WSOY, Porvoo & Helsinki 2002.

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkisto –sivusto.
<https://sites.tuni.fi/kansanperinne/> [haettu 15.11.2019]

Työväen arkisto -sivusto. <http://www.tyark.fi>

Ushakoff, I.: *Suomenmaan kartta*, 1898.

Utrio, Kaari: *Eevan tyttäret. Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia.* 2. painos. Tammi, Helsinki 1984.

Liitteet

Liite 1. Lapsi ja työ -kyselyn kysymysmoniste

MUSEOVIRASTO
Suomen kansallismuseo
Kysely A21 14.11.1978

LAPSI JA TYÖ

Vuoden 1979 on YK julistanut lapsen vuodeksi. Sen aikana kiinnitetään kautta maailman erityistä huomiota lapsen asemaan. Lapsen vuotta on Unesco suositellut teemaksi myös eri kulttuurilaitoksille. Museon tehtävänä on valaista mennyttä aikaa ja auttaa ymmärtämään nykypäivää menneisyyden pohjalta. Museo voi valottaa myös lapsen elämää ja asemaa entisaikana.

Kansallismuseokin haluaa osallistua lapsen vuoden viettoon. Valitettavasti museoomme tähän asti talletettu aineisto on liian niukka. Sen tähden käännymme Teidän puoleenne ja pyydämme lisätietoja entisajan lapsista. Otamme myös mielellämme vastaan lapsiin liittyvää esineistöä ja valokuvia. Mikäli ette halua niitä kokonaan antaa museolle, pyydämme Teitä lainaamaan ne tutkittaviksi ja jäljennöskuvattaviksi.

Lapsen maailma on laaja ja monipuolinen. Olemme rajoittaneet kyselymme aiheeseen "Lapsi ja työ".

Kertokaa lyhyesti, missä vietitte lapsuutenne, millainen oli kotinne ja mihin aikaan kertomuksenne liittyy. Mainitkaa ovatko vastaukset omia lapsuudenkokemuksianne vai oletteko saanut tiedot haastattelemalta. Mainitkaa myös koti-, kotipaikka- ja aikatieidot haastateltavastanne.

A TYÖT KOTONA JA KOTIPIIRISSÄ SEKÄ MUUT KOTIVÄEN ANTAMAT TYÖT

1. Minkä ikäisenä lapset yleensä otettiin mukaan työhön? Olivatko he vain mukana vai saivatko he yrittää tehdä jotakin? Katsottiinko, että lapset saivat olla tietynikäisiksi osallistumatta mihinkään työhön, minkä ikäisiksi? Mihin varsinaisiin kotipiirin töihin muistatte ensimmäisen kerran osallistuneenne? Minkä ikäisenä?
2. Kuka neuvoi ja opasti työhön? Kuinka se tapahtui, annettiinko ensin harjoitella jollakin tavalla vai pantiinko heti tekemään? Mitenkä suhtauduttiin epäonnistumiseen?
3. Miten työt lisääntyivät ja muuttuivat iän karttuessa? Lasten työt eri vuodenaikoina? Päivittäinen työaika eri ikäkausina? Miten koulunkäynti vaikutti työntekoon?
4. Miten työt jaettiin perheen lasten kesken? Oliko selvästi erotettavia tyttöjen töitä ja poikien töitä?
5. Mikäli olette viettänyt lapsuutenne maalla kertokaa lisäksi, mitä töitä lapset tekivät vakituisesti pellolla, esim. tähkien poimiminen, kylvöalojen merkitseminen, ojen puhdistaminen yms., puutarhassa, karjataloudessa, hevosia hoidettaessa tai niillä ajettaessa ja myös kotitaloudessa. Kuinka näitä opetettiin?
6. Mitkä työt jätettiin kokonaan lasten huolehdistaviksi? Minkä ikäisenä lapset saivat yksin vastata annetusta työstä?
7. Kertokaa kodin käsityöopetuksesta. Minkä ikäisille opetettiin, miten?
8. Oliko lapsilla omia työkaluja esim. peltotöissä, käsityöissä ym? Poikkesivatko lasten työkalut aikuisten työkaluista ja jos poikkesivat, miten? Oliko lapsilla nimikkotyökaluja? Oliko erityisiä työvaatteita? Millaisia?

9. Kertokaa miten suhtauduitte annettuihin töihin? Olivatko ne mieluisia vai vastenmielisiä? Rangaistiinko tekemättömästä työstä? Miten?
10. Palkittiinko kotona tehdystä työstä? Mitä siitä sai palkaksi? Mikäli annettiin rahaa, saiko sen pitää itse vai oliko se pantava säästöön joitakin tarpeellisia ostoksia kuten vaatteita varten? Miten säästörahat talletettiin? Miten kulutitte ensimmäiset ansiot?

B ANSIOTYÖ VIERAAN PALVELUKSESSA

11. Minkä ikäisenä menitte ensimmäisen kerran ansiotyöhön toisen palvelukseen? Miltä työssäkäynti tuntui? Minkä ikäisenä kotiseudullanne yleensä mentiin ansiotyöhön?
12. Millä tavalla lasten ansiotyössä käynti riippui perheen taloudellisesta asemasta?
13. Kertokaa minkälaista ansiotyötä teitte lapsena.
14. Muistatteko huutolaislapset tai kasvattilapset? Muistatteko päivätyövelvollisuutta, taksvärkkiä? Millaisia töitä lapset tekivät päivätöiksi? Minkä ikäisen lapsen työ hyväksyttiin vuokrana päivätyöksi, oliko käytössä erityinen lapsityöpäivä tms., millainen?
15. Kuka antoi työn? Oliko erityistä työhön ohjausta? Kuinka pitkä oli työpäivä? Oliko lomia? Kertokaa työvaatetuksesta.
16. Asuitteko kotona vai työnantajan perheessä tai työnantajan osoittamassa asunnossa? Kertokaa lähemmin asunnostanne. Söittekö työnantajan perheessä vai söittekö omia eväitä? Minkälaista oli ruoka tai eväät?
17. Kertokaa millainen palkkaus oli. Maksettiinko rahapalkkaa vai oliko palkkaus luontaisetuina? Miten käytitte palkkanne?
18. Tehtiinkö lasten kanssa suullinen tai kirjallinen työsopimus? Minkä ikäisten? Kertokaa miten lapsia työssä kohdeltiin. Kertokaa miten suhtauduttiin lapsityöntekijän sairastumiseen.

C ANSIOTYÖ ITSENÄISENÄ YRITTÄJÄNÄ

19. Kertokaa teittekö jotakin työtä rahan ansaitsemiseksi "itsenäisenä yrittäjänä" esim. kastomatojen ja marjojen keruuta myytäväksi, asioiden toimittamista yms. Keksittekö itse ansaitsemistapanne? Toimittivatko vanhempanne Teitä yksityisyrittäjäksi? Käytittekö ansiot omiin tarpeisiinne? Jouduitteko antamaan osan tuloistanne kotiin?
20. Oliko tapana saada nimikkooläin ja oma palsta viljeltäväksi; miten näistä saadut tulot käytettiin?

- D 21. Sota-aikana jokaisen oli kykyjensä ja taitojensa mukaisesti osallistuttava työhön. Kertokaa lasten töistä sota-aikana.

Kyselyn laatijat: Museovirastosta Sirkku Dölle, Raija Järvelä ja Kirsti Melanko, Turun yliopiston kansatieteen laitokselta Markku Aukia.